ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПИЛЯВСЬКИЙ ЮЛІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 338.24(477):330.82

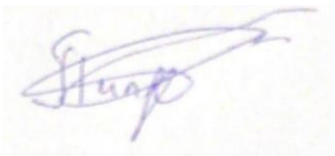
ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗВИТОК РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ ЛІБЕРТАРІАНСТВА

051 Економіка

05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Ю.М.Пилявський

Науковий керівник: Молнар Олександр Сергійович, кандидат економічних наук, доцент.

Ужгород - 2021

АНОТАЦІЯ

Пилявський Ю.М. Розвиток ринкової економіки в Україні в контексті ідей лібертаріанства. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка». – ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2021.

Дисертація є комплексним дослідженням теоретичних і практичних питань розвитку ринкової економіки в Україні в контексті ідей лібертаріанства.

Економічна свобода є необхідною передумовою сталого демократичного розвитку, що підтверджується історичним досвідом багатьох успішних країн. Сучасний етап трансформації України в напрямку розвитку ринкової системи передбачає глибокі зміни основоположних принципів господарювання та суспільних відносин. Одним з таких принципів є економічна свобода. Від її правильного розуміння й прийняття відповідних виважених управлінських рішень залежить успішна реалізація стратегії соціально-економічного розвитку країни, спрямована на досягнення економічної стабільності, прискорення економічного зростання, розвитку людського потенціалу.

Економічна свобода є рушійною силою підприємництва, його суттю. Проблему відродження і розвитку українського підприємництва неможливо вирішити без з'ясування сутності і конкретних форм прояву економічної свободи. З характеристикою економічної свободи безпосередньо пов'язана і досить нова в науковій літературі проблема економічної демократії та її форм, а також проблема впливу соціокультурних чинників, що визначають економічну поведінку суб'єктів, на розвиток економічних систем. Отже, завдання економічної науки нині полягає у розробці нової світоглядної парадигми, адекватної соціально-економічній ситуації, що змінилася.

Метою дисертаційної роботи є розкриття теоретичних засад і надання практичних рекомендацій щодо розвитку ринкової економіки в Україні.

Розкрито сутність та особливості концепції економічної свободи як методологічного підґрунтя розвитку ринкової економіки через дескриптивну (спрямовану на визначення внутрішньої побудови системи) ідентифікацію економічної свободи в ринковій системі, яка поглиблює теоретико-методологічне уявлення про структурно-функціональну модель економічної свободи.

Удосконалено визначення економічної свободи як економічної категорії, яке, на відміну від існуючих, розкриває її внутрішній зміст, відображає суттєві властивості й причинно-наслідкові зв'язки в системі економічних відносин.

Теоретично доведено, що в системі управління зеленим розвитком, спрямованого на досягнення екологічної сталості, як базового елемента парадигми сталого розвитку, важливим реформаційним заходом є

вдосконалення та розвиток екологічного (еко-ресурсного) оподаткування в напрямку врахуванні ступеню впливу діяльності виробників і споживачів на стан навколишнього середовища.

Основні засади концепції управління зеленим розвитком доповнено стратегічною картою зеленого зростання, яка схематично відображає причинно-наслідкові зв'язки між стратегічними цілями та стратегічними показниками в таких її елементах, як фінансове забезпечення зеленого зростання, соціальне забезпечення зеленого зростання, державне управління та ресурсне забезпечення зеленого зростання, що підтверджує необхідність розширення прав і свобод господарюючих суб'єктів задля досягнення мети сталого розвитку країни.

Узагальнено та систематизовано теоретичну спадщину представників лібертаріанства, що дозволило зробити критичний аналіз їх економічних поглядів, виявити переваги та недоліки ідей, політичних гасел і пропонованих програм запровадження економічної свободи, що сприятиме виробленню виваженої обґрунтованої стратегії демократизації господарського життя в ході економічних перетворень в Україні.

Розвинуто науковий погляд на економічну свободу як детермінанту суспільного розвитку, згідно з яким реалізація економічної свободи означає поєднання трьох імперативів – економічного, в основі якого лежить самостійне визначення цілей та дій суб'єктами ринку; правового, що передбачає закріплення незалежності суб'єктів ринку в певних нормах поведінки; та соціального, який означає врахування ринковими суб'єктами умов розвитку соціуму, а отже поважання прав і свобод інших членів суспільства.

Обґрунтовано теоретичний підхід до процесу реалізації концепції економічної свободи шляхом встановлення семи ступенів економічної свободи, що передбачає: 1) розвиток і захист приватної власності через приватизацію, спрощення порядку реєстрації приватних підприємств; 2) лібералізацію податкової системи, спрямування її на стимулювання суб'єктів господарювання; 3) державну підтримку вітчизняного товаровиробника через систему держзамовлень, держзакупівель, надання фінансових преференцій та кредитів; 4) державне стимулювання підприємств, які виготовляють інноваційну, соціально значиму, стратегічно важливу та експортоорієнтовану продукцію; 5) інституційні перетворення, спрямовані на підвищення прозорості діяльності органів влади, стимулювання розвитку інститутів громадянського суспільства тощо; 6) амністію тіньових капіталів на умовах вкладення їх у бізнес; 7) сприяння розвитку економічної демократії шляхом переформатування відносин влади та економічних агентів.

Ключові слова: економічна свобода, лібертаріанство, лібералізм, власність, приватизація, економічні інтереси, ринок, індекс економічної свободи, державне регулювання, економічні реформи, лібералізація.

Статті у журналах, що входять до переліку фахових видань України та у закордонних виданнях:

1. Pyliavskyi I., Pushak H., Molnar O., Dzyana H., Kushniriuk V. Modeling ways to improve green growth and environmental protection in the context of governance. *Journal of Environmental Engineering and Landscape Management*. 2021. № 29 (3) P. 178-186.
2. Пилявський Ю.М. Історія становлення та періодизація розвитку лібертаріанства. *Науковий журнал Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 40. С. 6-10.
3. Пилявський Ю.М., Молнар О.С. Становлення лібертаріанства: ідеї та ключові поняття. *Науковий економічний журнал Актуальні проблеми економіки*. 2018. Вип. 10. Ч.208. С.4-9.
4. Pyliavskyi I., Martusenko I., Molnar O., Dzyana H., Kushniriuk V. Modeling ways of improving green economy and environmental protection in the context of governance. *Journal of Environmental Engineering and Landscape Management*. 2021. № 22 (2) P. 310-317.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Пилявський Ю.М. Принципи лібертаріанства. Національна безпека у фокусі викликів глобалізаційних процесів в економіці: матеріали IV Міжнародної наукової Інтернет-конференції, м. Київ – Nowy Sacz, 27-28 червня 2019 р. Київ: НАУ, 2019. С.73-74.
6. Пилявський Ю.М. Теоретичні основи економічних ідей лібертаріанства. *Національна безпека у фокусі викликів глобалізаційних процесів в економіці*: матеріали III Міжнародної наукової Інтернет-конференції, м. Київ – Баку, 15-17 лютого 2019 р. Київ: НАУ, 2019. С.93-95.
7. Пилявський Ю.М., Молнар О.С. Методологія ідентифікації економічної свободи в ринковій системі. *Національна безпека у фокусі викликів глобалізаційних процесів в економіці*: матеріали VIII-ої Міжнародної наукової Інтернет-конференції, м. Київ – м. Rzesow, 14-15 жовтня 2020 р. Київ: НАУ, 2020. С.64-66.
8. Пилявський Ю.М. До питань подальшого розвитку СНД. *Наукові здобутки молоді-вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті:* матеріали 78 Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів, м. Київ, 2-3 квітня 2012 р. Київ: НУХТ, 2012. С.102-103.
9. Пилявський Ю.М. Відповідальність обліковця в сучасних умовах бізнесу. *Проблеми і перспективи розвитку фінансів обліку і маркетингу в сучасному середовищі:* матеріали всеукраїнської науково-практичної конференція молодих вчених і студентів, м. Київ, 25-26 жовтня 2012 р. Київ: НУХТ, 2012. С.37-38.
10. Пилявський Ю.М., Молнар О.С. Контреекономіка та її сучасні прояви. *Актуальні питання економіки, обліку, фінансів та управління персоналом:* матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 28-29 квітня 2020 р. Ужгород: Говерла, 2020. С.158-159.
11. Пилявський Ю.М. Напрями реформування податкової системи

України з позицій лібертаріанства. *Національна безпека у фокусі викликів глобалізаційних процесів в економіці*: матеріали VII-ої Міжнародної наукової Інтернет-конференції, м.Київ, 25-26 червня 2020 р. Київ:НАУ, 2020. С. 68-70.

Інші публікації по темі дослідження:

12. Пилявський Ю.М. Лібертаріанські погляди на податкову систему. *Сучасні питання економіки і права*. Збірник наукових праць. 2020. Випуск 1 Ч. 11. С.154-159.

ANNOTATION

Pyliavskyi I.M. Development of the market economy in Ukraine in the context of ideas libertarianism. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree in the specialty 051 "Economics". - State Institution of Higher Educational «Uzhhorod National University», Uzhhorod, 2021.

The dissertation is a complex research of theoretical and practical questions of realization of concept of economic freedom in Ukraine in the context of ideas of libertarianism.

Economic freedom is a prerequisite for sustainable democratic development, as evidenced by the historical experience of many successful countries. The current stage of Ukraine's transformation in the direction of developing a market system involves profound changes in the fundamental principles of management and social relations. One of these principles is economic freedom. The successful implementation of the country's socio-economic development strategy aimed at achieving economic stability, accelerating economic growth and developing human potential depends on its correct understanding and adoption of appropriate balanced management decisions.

Economic freedom is the driving force of entrepreneurship, its essence. The problem of the revival and development of Ukrainian entrepreneurship cannot be solved without clarifying the nature and specific forms of manifestation of economic freedom. The problem of economic democracy and its forms, as well as the problem of the influence of sociocultural factors that determine the economic behavior of subjects on the development of economic systems, is directly related to the characteristic of economic freedom. Therefore, the task of economic science at present is to develop a new worldview paradigm, an adequate to the changed socio-economic situation.

The purpose of the thesis is to reveal the theoretical foundations and provide practical recommendations for the development of a market economy in Ukraine.

The essence and peculiarities of the concept of economic freedom as a methodological basis for the development of a market economy are revealed through the descriptive (aimed at determining the internal construction of the system) identification of economic freedom in a market system, which deepens the theoretical and methodological understanding of the structural and functional model of economic freedom.

The definition of economic freedom as an economic category has been improved, which, unlike existing ones, reveals its internal content, reflects the essential properties and cause-effect relationships in the system of economic relations.

It is theoretically proved that in the system of green development management aimed at achieving environmental sustainability, as a basic element of

the sustainable development paradigm, the improvement and development of environmental (eco-resource) taxation in the direction of taking into account the degree of influence of activity of each individual entity on the important economic reform condition of environment.

The basic principles of green development management are complemented by a strategic map of green growth, which schematically reflects the causal link between strategic goals and strategic indicators in such elements as green growth finance, green growth social security, public administration and green growth , which confirms the need to expand the rights and freedoms of business entities in order to achieve the goal of sustainable development of the country.

The theoretical legacy of the representatives of libertarianism was generalized and systematized, which made it possible to critically analyze their economic views, identify the advantages and disadvantages of ideas, political slogans and proposed programs of economic freedom, which will help to develop a well-grounded strategy for democratization and economic transformation of Ukraine.

A scientific view of economic freedom as a determinant of social development has been developed, according to which the realization of economic freedom means a combination of three imperatives - economic, based on the independent determination of goals and actions by market actors; a legal one that enshrines the independence of market actors in certain norms of behavior; and social, which means taking into account market conditions of the development of society, and thus respecting the rights and freedoms of other members of society.

Theoretical approach to understanding the process of realization of the concept of economic freedom by establishing seven degrees of economic freedom, which provides: 1) development and protection of private property through privatization, simplification of the procedure for registration of private enterprises; 2) liberalization of the tax system, its focus on stimulating business entities; 3) state support of the domestic commodity producer through the system of state orders, public procurement, system of financial preferences and credits; 4) state incentives for enterprises that produce innovative, socially significant, strategically important and export-oriented products; 5) institutional transformations aimed at increasing transparency of activity of public authorities, stimulating the development of civil society institutions, etc .; 6) amnesty of shadow capital on terms of their investment in business; 7) promoting the development of economic democracy by reformatting relations between government and economic agents.

Key words: economic freedom, libertarianism, liberalism, property, privatization, economic interests, market, index of economic freedom, state regulation, economic reforms, liberalization.

ЗМІСТ

ВСТУП **9**

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ ЯК ПРИНЦИПУ РОЗВИТКУ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ **16**
1.1. Концепція економічної свободи як методологічне підґрунтя розвитку ринкової економіки 16
1.2. Історія становлення та розвитку напрямків та ідей лібертаріанства 35
1.3. Економічні погляди лібертаріанців: критичний аналіз 51
Висновки до розділу 1 **63**
Список використаних джерел у розділі 1 **67**

РОЗДІЛ 2. СФЕРИ ПРИКЛАДАННЯ ІДЕЙ ЛІБЕРТАРІАНСТВА В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ **73**
2.1. Оцінка економічної свободи в Україні 73
2.2. Екологічна проблема в ідейному арсеналі лібертаріанства та її стан в Україні 92
2.3. Тіньова економіка як викривлення принципу економічної свободи 113
Висновки до розділу 2. 131
Список використаних джерел у розділі 2 **136**

РОЗДІЛ 3. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ ЯК ШЛЯХ РОЗБУДОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ **146**
3.1. Децентралізація управління національним господарством як напрям реалізації економічної свободи 146
3.2. Лібералізація податкової системи 156
3.3. Управління зеленим розвитком національної економіки 176
Висновки до розділу 3 **192**
Список використаних джерел у розділі 3 195

ВИСНОВКИ **201**
ДОДАТКИ **207**

ВСТУП

Актуальність теми. Економічна свобода є необхідною передумовою сталого демократичного розвитку, що підтверджується історичним досвідом багатьох успішних країн. Сучасний етап трансформації України в напрямку розвитку ринкової системи передбачає глибокі зміни основоположних принципів господарювання та суспільних відносин. Одним з таких принципів є економічна свобода. Від її правильного розуміння й прийняття відповідних виважених управлінських рішень залежить успішна реалізація стратегії соціально-економічного розвитку країни, спрямована на забезпечення макроекономічної стабільності, прискорення економічного зростання, розвитку людського потенціалу.

Економічна свобода є рушійною силою підприємництва, його суттю. Проблему відродження і розвитку українського підприємництва неможливо вирішити без з'ясування сутності і конкретних форм прояву економічної свободи. З характеристикою економічної свободи безпосередньо пов'язана і досить нова в науковій літературі проблема економічної демократії та її форм, а також проблема впливу соціокультурних чинників, що визначають економічну поведінку суб'єктів, на розвиток економічних систем. Отже, завдання економічної науки нині полягає у розробці нової світоглядної парадигми, адекватної соціально-економічній ситуації, що змінилася.

Теорію свободи/економічної свободи розробляли Аристотель, Гомер, А. Сміт, К. Маркс, Ф. Енгельс, представники німецької історичної школи, неоліберальної думки та інші. В Україні теоретичні проблеми економічної свободи досліджують вчені А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, Н. Грущинська, Б. Данилишин, В. Дементьєв, О. Ляшенко, В. Тарасевич, А. Чухно, О. Яременко та інші.

Сучасний розвиток концептуальних уявлень про економічну свободу пов'язаний з такими науковими напрямами, як інституціоналізм, лібералізм, соціальна економіка, філософія господарства. Однією з доктрин, що віддають першість цінності свободи, є лібертаріанство, яке оформилося в цілісну

ідеологію в другій половині XX ст. Теорія лібертаріанства представлена в працях таких зарубіжних учених, як Д. Бергланд, У. Блок, Д. Боуз, М. Букчін, П. Валлентайн, Д. Келлі, С. Кінселла, Г.А. Коен, Дж. Морлей, Р. Нозік, Д. Нолан, Р. Пола, А. Ренд, М. Ротбард, Т.Г. Палмер, А. Хаворт, Г. Хардін, Г.-Г. Хоппе, Дж. Хосперс, В. дер Фоссен, Х. Штайнер, Р.Н. Енджелл та інших. У XX ст. значний внесок в уявлення про зміст і механізми реалізації економічної свободи зробили І. Берлін, Л. фон Мізес, М. Фрідман, Ф. Хайек, Й. Шумпетер. Лібертаріанство набуває все більшої популярності в Україні, що знайшло свій прояв у появі лібертаріанських гасел реформ, радикальних політичних поглядів, політичних партій тощо. На особливу увагу заслуговують ідеї лібертаріанства в розумінні економічної свободи й способів її реалізації. Вивчення їх необхідно не тільки з теоретичної точки зору, але й має велике значення для практики здійснення економічних реформ в Україні. Це допоможе знайти відповідь на такі важливі питання як вибір напрямків фінансової стабілізації, ступінь роздержавлення і демонополізації економіки, створення мотиваційного механізму розвитку підприємництва, вирішення проблем зеленого розвитку тощо.

Зазначене свідчить про актуальність теми дисертаційної роботи та обумовило визначення її мети, завдань, об’єкту і предмету дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертації відповідає науковим напрямам Університету та виконана у відповідності до плану наукових досліджень кафедри економіки та підприємництва ДВНЗ «Ужгородський національний університет» за темою: «Інноваційно-інвестиційні засади стійкого розвитку базових галузей національного господарства в умовах євроінтеграції», номер державної реєстрації 0119U101945, в межах якої автором поглиблені теоретичні основи сутності та складу організаційно-економічного потенціалу стратегічного розвитку країни та окреслені механізми його впровадження.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розкриття теоретичних засад і надання практичних рекомендацій щодо розвитку ринкової економіки в Україні.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- розкрити сутність концепції економічної свободи як методологічного підґрунтя розвитку ринкової економіки;

- уточнити визначення економічної свободи як економічної категорії;

- узагальнити та систематизувати теоретичну спадщину представників лібертаріанства,

- розвинути теоретичне положення щодо вдосконалення та розвитку екологічного (еко-ресурсного) оподаткування;

- обгрунтувати основні засади концепції управління зеленим розвитком;

– розвитути науковий погляд на економічну свободу як детермінанту суспільного розвитку;

- обгрунтувати теоретичний підхід до процесу реалізації концепції економічної свободи.

Об'єктом дослідження є проблема економічної свободи як детермінанта сталого демократичного соціально-економічного розвитку.

Предметом дослідження є теоретичні засади та механізми розвитку ринкової економіки України в контексті ідей лібертаріанства.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність методів і підходів, що дозволило забезпечити концептуальну єдність дослідження. Компаративний аналіз допоміг виявити загальне і особливе в трактуваннях економічної свободи та інших понять представників лібертаріанства. Історичний підхід дозволив показати генезис основних напрямків та ідей лібертаріанства. Системний і структурний методи використано при розкриті сутності стратегії соціально-економічного розвитку країни, індексу економічної свободи та його складових. Індукція та дедукція як методи наукового пізнання дозволили сформулювати загальні принципи лібертаріанської доктрини економічної свободи та зробити перехід від загальних положень економічної теорії до окремих висновків щодо тих чи інших ідей. Порівняльний та факторний методи використані при вивченні досвіду реалізації концепції економічної свободи у зарубіжних країнах.

Методи наукового абстрагування, аналіз і синтез застосовані при визначенні проблем реалізації концепції економічної свободи в Україні та інструментів їх вирішення. Аксіологічний підхід використано з метою виявлення ціннісних підстав розуміння свободи в лібертаріанстві.

Інформаційну базу дослідження становлять законодавчі та нормативно-правові акти з питань формування та реалізації концепції економічної свободи, стратегії соціально-економічного розвитку, статистичні та аналітичні матеріали Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної фіскальної служби України, Державної казначейської служби України, Державної служби статистики України, монографії, наукові статті вітчизняних і зарубіжних учених.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

вперше:

- розкрито сутність та особливості концепції економічної свободи як методологічного підґрунтя розвитку ринкової економіки через дескриптивну (спрямовану на визначення внутрішньої побудови системи) ідентифікацію економічної свободи в ринковій системі, яка поглиблює теоретико-методологічне уявлення про структурно-функціональну модель економічної свободи, що допоможе на практиці в формуванні й вдосконаленні механізмів реалізації економічної свободи, спрямованих на демократичний розвиток суспільства, проведення приватизації, державну політику сприяння розвитку вітчизняного виробництва, економічні та інституційні реформи, відкритість економіки;

удосконалено:

- визначення економічної свободи, як економічної категорії, згідно якому: економічна свобода представляє собою поведінку і сукупність мотивів дії господарюючих суб'єктів; формами прояву економічної свободи є самостійний вибір будь-яких видів діяльності суб'єктами ринку (виробниками і споживачами); інструментами забезпечення економічної свободи є інститут приватної власності, що функціонує на базі діючих

юридичних та економічних законів, і демократичний устрій держави; головними умовами реалізації економічної свободи є наявність приватної власності та встановлення ринкових відносин, що, на відміну від існуючих, розкриває її внутрішній зміст, відображає суттєві властивості й причинно-наслідкові зв'язки в системі економічних відносин;

- теоретичне положення, згідно з яким в системі управління зеленим розвитком, спрямованого на досягнення екологічної сталості, як базового елемента парадигми сталого розвитку, важливим реформаційним заходом є вдосконалення та розвиток екологічного (еко-ресурсного) оподаткування в напрямку врахуванні ступеню впливу діяльності виробників і споживачів на стан навколишнього середовища;

- основні засади концепції управління зеленим розвитком, для чого розроблено стратегічну карту зеленого зростання, яка схематично відображає причинно-наслідкові зв'язки між стратегічними цілями та стратегічними показниками в таких її елементах, як фінансове забезпечення зеленого зростання, соціальне забезпечення зеленого зростання, державне управління та ресурсне забезпечення зеленого зростання, що підтверджує необхідність розширення прав і свобод економічних агентів задля досягнення мети сталого розвитку;

дістало подальшого розвитку:

- узагальнення та систематизація теоретичної спадщини представників лібертаріанства, що дозволило зробити критичний аналіз їх економічних поглядів, виявити переваги та недоліки ідей, політичних гасел і пропонованих програм запровадження економічної свободи, що сприятиме виробленню виваженої обґрунтованої стратегії демократизації господарського життя в ході економічних перетворень в Україні.

- науковий погляд на економічну свободу як детермінанту суспільного розвитку, згідно з яким реалізація економічної свободи означає поєднання трьох імперативів – економічного, в основі якого лежить самостійне визначення цілей та дій суб'єктами ринку; правового, що передбачає

закріплення незалежності суб'єктів ринку в певних нормах поведінки; та соціального, який означає врахування ринковими суб'єктами умов розвитку соціуму, а отже поважання прав і свобод інших членів суспільства;

- теоретичний підхід до розуміння процесу реалізації концепції економічної свободи шляхом встановлення семи ступенів економічної свободи, що передбачає: 1) розвиток і захист приватної власності через приватизацію, спрощення порядку реєстрації приватних підприємств; 2) лібералізацію податкової системи, спрямування її на стимулювання суб'єктів господарювання; 3) державну підтримку вітчизняного товаровиробника через систему держзамовлень, держзакупівель, надання фінансових преференцій та кредитів; 4) державне стимулювання підприємств, які виготовляють інноваційну, соціально значиму, стратегічно важливу та експортноорієнтовану продукцію; 5) інституційні перетворення, спрямовані на підвищення прозорості діяльності органів влади, стимулювання розвитку інститутів громадянського суспільства тощо; 6) амністію тіньових капіталів на умовах вкладення їх у бізнес; 7) сприяння розвитку економічної демократії шляхом переформатування відносин влади та економічних агентів.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення та висновки дисертаційної роботи, що розкривають сутність концепції економічної свободи, мають практичне значення для підвищення рівня результативності проведення економічних реформ, дієвості управління національним господарством, спрямованих на забезпечення сталого розвитку країни. Отримані результати поглиблюють розуміння сутності поняття «економічна свобода» та її ролі в суспільних відносинах і можуть слугувати основою для подальшого дослідження цього феномену та філософії лібертаріанства в економічній науці.

Основні наукові результати дисертаційної роботи використано Агенцією регіонального розвитку Закарпатської області в ході розробки та реалізації державної регіональної політики та політики сприяння залученню інвестицій та позик у регіональну економіку (довідка від 24.09.2021р. №

198).

Положення дисертаційної роботи знайшли застосування у роботі Департаменту економічного та регіонального розвитку, торгівлі, залучення інвестицій, забезпечення виконання державних програм та контролю за їх виконанням Закарпатської обласної державної адміністрації (довідка від 10.09.2021р. № 02-2-08/377).

Науково-практичні результати дисертаційного дослідження використано у навчальному процесі економічного факультету ДВНЗ «УжНУ» (акт впровадження від 27.09.2021р. №3297/01-14).

Особистий внесок здобувача полягає в розкриті сутності концепції економічної свободи як складової стратегії сталого демократичного соціально-економічного розвитку України.

Наукові результати та висновки, які виносяться на захист, одержані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, результати дисертаційного дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях:

Публікації. Основні положення та результати дисертації опубліковано в 12 наукових працях, у тому числі 4 статті у наукових фахових виданнях, 1 у збірнику наукових праць, 6 – у матеріалах науково-практичних конференцій. Загальний обсягом 2,02 друк. арк.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 243 сторінок, основний зміст роботи викладено на 176 сторінках. Дисертація містить 17 таблиць, 9 рисунків, 16 додатків на 36. Список використаних джерел включає 252 найменувань на 22 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ ЯК ПРИНЦИПУ РОЗВИТКУ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Концепція економічної свободи як методологічне підґрунтя розвитку ринкової економіки.

Теоретичне осмислення державної стратегії формування соціальної ринкової економіки є одним з найважливіших завдань сучасної економічної науки. Як в методологічному, так і в науково-практичному плані залишаються недостатньо дослідженими питання, зумовлені інституційними змінами в економічному просторі, що відбуваються через системну трансформацію України. Серед них - питання сутності економічної свободи.

Необхідність розробки теоретичних і методологічних питань формування й вдосконалення механізмів реалізації економічної свободи обумовлена вимогою ефективного демократичного розвитку суспільства. У науковій літературі активно обговорюються питання розробки і реалізації стратегій розвитку країн як з розвиненою, так і трансформаційною економікою. Світовий досвід державного регулювання свідчить, що ступінь реалізації економічних свобод ринкових суб’єктів, участі держави в управлінні економікою в той чи інший момент розвитку для кожної країни мають свої межі та повинні визначатися виходячи з національних умов і пріоритетів. «Свобода невіддільна від конкретної історичної, соціокультурної ситуації, цілеспрямованості, вибірковості; це - завжди свобода в якомусь певному відношенні, в тій чи іншій мірі.» [25, с. 31].

Економічна свобода є найважливішою характеристикою ринкового господарства, оскільки розкриває відносини між усіма суб'єктами ринку (виробниками, споживачами), як незалежними, самостійними в прийнятті будь-яких рішень, що є головною умовою функціонування ринку, і означає автономність суб’єктів як власників. Поняття «економічна свобода» є

складним і багатозначним, його сутність можна тлумачити з позицій філософії, права, економічної теорії, соціології (Додаток А).

Питання сутності економічної свободи прямо пов'язане з такими складними проблемами економічної теорії як власність, економічна влада, вибір, економічний механізм, економічні інтереси, конкурентоспроможність, мотивація, державне регулювання, ефективність виробництва та ін. З метою з'ясування природи економічної свободи, розглянемо основні постулати теорії свободи, сформульовані світовим розумом, оскільки обидва ці поняття є невід'ємними як зміст і форма, одна неможлива без іншої.

Першими в історії суспільної думки проблему свободи почали вивчати древні філософи. Дослідник західноєвропейської філософії Пархоменко Р.Н. стверджує, що в «мисленні древніх греків і римлян поняття ідеї свободи не було виражено ні тематично, ні термінологічно. Інтерес давньогрецьких мислителів у той час був спрямований на осмислення таких понять, як необхідність, доля або випадок. Поняття «бути вільним» виникає набагато раніше, ніж власне поняття свободи. Бути вільним, ще в розумінні Гомера, означало жити на своїй рідній землі і не перебувати під чиїмось пануванням… Після Гомера поняття «бути вільним» вже міцно вкорінюється в слововживанні грецького поліса. Це означає, що поліс сам по собі уособлює вільну землю, а вільною людиною є той, хто живе на землі поліса» [45, с. 181]. Щоправда, поняття «вільна людина» застосовувалося по відношенню лише до греків. У грецькому полісі повинен був панувати розум, а насильство обмежуватися системою права. Тобто, в ранній грецькій культурі в понятті «свобода» акцентується не стільки філософсько-категоріальне, скільки юридичне значення. У справді філософському сенсі вперше термін «свобода» вживається софістами, яка розуміється як «внутрішня свобода окремого індивіда». У такому тлумаченні вона вже виступає як цінність та характеризує діапазон можливостей людини діяти відповідно до своїх бажань, намірів та інтересів [10,с. 102; 45, с. 181].

Ключове значення для нашого дослідження має розуміння дихотомії таких понять, як «внутрішня свобода» та «зовнішня свобода», «позитивна свобода» та «негативна свобода».

Внутрішня свобода - це свобода в свідомості, думках, свобода совісті. Під цим маються на увазі: високий рівень духовних устремлінь, вільне, розкріпачене мислення, право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, свобода кожної людини вирішувати для себе фундаментальне питання філософії: «варто чи не варто життя того, щоб його прожити...» (Л. Камю).

Зовнішня свобода зв'язана з об'єктивними можливостями суспільства реалізувати свої задуми, ціннісні орієнтації особистості. Йдеться, перш за все, про економічну свободу (наявність інституту приватної власності, вибору виду діяльності, свободи від експлуатації, демократії, самостійності в прийнятті економічних рішень, рівня матеріального добробуту тощо).

З плином часу розуміння свободи доповнювалось різними ідеями, зокрема її пов’язують із такими поняття як необхідність, відповідальність, пізнання. Так, голландський філософ Бенедикт Спіноза (1632-1677) назвав свободу «усвідомленою необхідністю», «природним правом», тобто можливістю діяти на власний розсуд у відповідності зі своїми природними силами [58]. Німецький філософ Георг Гегель (1770-1831) лаконічно визначив сутність свободи, як «пізнання необхідності». «Сліпа необхідність, лише оскільки вона не зрозуміла». Учений роз’яснює, що «не в уявній незалежності від законів природи полягає свобода, а в пізнанні цих законів і в заснованій на цьому знанні можливості планомірно змушувати закони природи діяти для певних цілей» [14; 15].

Автором концепції двох свобод (позитивної і негативної) є англійський філософ та історик ідей, професор Оксфордського університету Ісай Берлін (1909-1997). "Негативна" свобода, на думку Берліна, є відсутність обмежень, що перешкоджають діям людини або групі людей в їх намірі здійснити усвідомлені бажання. "Позитивна" свобода тлумачиться як можливість

людини або групи людей самостійно, без втручання зовнішніх чинників, визначати свою долю [6].

Ідею двоїстого характеру свободи поділяє й відомий німецький соціолог і філософ Еріх Фромм (1900-1980). Учений визначає позитивну свободу як "свободу чогось" та негативну – "свободу від чогось" ("свободу від інстинктивної обумовленості дій") [53, с. 46]. Свобода, згідно Фромму, є основою для солідарності з іншими людьми, любові та активної діяльності. Вчений стверджує, що людина постійно постає перед вибором, як їй вчинити в тій чи іншій ситуації, який набір дій зробити [там само, с. 38-53].

Власне бачення двоїстості свободи запропонував і російський філософ С. А. Левицький (1908-1983): з одного боку – свобода прямування егоїстичним мотивам, з іншого – свобода відповідального служіння моральним ідеалам. Таким чином, негативна свобода виступає як «свобода від», а позитивна – як «свобода для» [31, с. 329].

Абсолютної свободи бути не може. Перефразуючи Г. Гегеля, зазначимо, що індивідуальна свобода кожного обмежена свободою йому подібних. Люди не вільні у виборі об'єктивних умов своєї діяльності, вони лише мають певну можливість надавати перевагу цілям і засобам їх досягнення. Тому свобода діяльності людини спирається на «пізнання необхідності», тобто об’єктивних законів природи й суспільного розвитку, і полягає в можливості вибору, здатності приймати рішення зі знанням справи.

У суспільній думці концепція економічної свободи формувалась поступово, пропонувалися різні інтерпретації, збагачувався її зміст. Зі становленням та розвитком держави як інституту розширювалися її повноваження та зростали потреби. З часом змінювались бачення й уявлення про те, як потрібно здійснювати ведення господарства, а також змінювалась роль держави в суспільстві та в економіці. Розуміння цього логічно знаходилося у взаємозв’язку з осмисленням поняття економічної свободи.

Меркантилізм став першим теоретичним обґрунтуванням формування і розвитку національної держави та її функцій. Його поява пов’язана з

великими географічними відкриттями, розвитком міжнародної торгівлі, утворенням колоній, зростанням міст. Погляди меркантилістів зосереджені на торгівлі, проте їх часто називають «будівельниками держави» XVI і XVII ст. «Вони виступають за радикальну перебудову держави і суспільства шляхом створення єдиного митного простору, жорсткої централізації управління, реформи податкової системи, підприємництва на державному рівні, переходу в руки держави господарської діяльності, розподілу централізованою владою монопольних прав і привілеїв. Меркантилісти відводять державі роль «головного підприємця», в функції і обов'язки якого входить забезпечення вдосконалення продуктивних сил і створення необхідних передумов для економічного розвитку суспільства» [55].

У XVIII ст. у Франції виник напрям економічної думки – фізіократизм (грец. philsis - природа, kratos – влада; в деяких виданнях - фізіократія). Фізіократи - ідеологі природнього порядку. Вони вважали, що розвиток суспільства є настільки вільним, наскільки він підпорядковується законам природи, тому втручатися в ці процеси неможна, увага уряду має бути звернена не на розвиток торгівлі та накопичення грошей, а на сільське господарство (де, на їхню думку, створюється багатство суспільства). У практичних висновках фізіократи домагалися здійснення державою економічної політики, спрямованої на землеробство.

З розвитком ринкових відносин сформувався клас підприємців, який почав розглядати державне втручання та пов’язані з цим обмеження, як перешкоду своїй економічній свободі.

У витоків наукової концепції економічної свободи стояв Адам Сміт (1723-1790) та інші представники англійської класичної політекономії. Саме в Англії в результаті ідейної боротьби з меркантилізмом були досягнуті кращі теоретичні узагальнення цінностей класичної політичної економії, що відбилися в працях А. Сміта, Т. Мальтуса, Д. Рікардо, Дж.С. Мілля та інших. Спираючись на концепцію «природного порядку» і відстоюючи економічну свободу, класична теорія виступила за обмеження втручання держави в

економіку. Найбільш повно основні ідеї класичної школи обґрунтував А. Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776). Згідно його теорії, ринкова система здатна до саморегулювання. В основі цього лежить «невидима рука», тобто особистий інтерес, заснований на приватній власності, який мотивує індивідів вступати в економічні відносини і сприяє загальному прогресу. А. Сміт відстоює ідею, відповідно до якої країна, що піклується про примноження власного багатства, повинна створити такі умови (закони), які зможуть забезпечити максимальну економічну свободу для кожної особистості і будь-якого виробника. На думку А. Сміта, ринковий механізм, тобто «очевидна і проста система природної свободи», завдяки «невидимій руці» автоматично врівноважує відношення між «економічною людиною» і суспільством, за умови, коли видима рука державного керування не протидіятиме об'єктивним економічним законам і не виступатиме штучною перепоною «природному порядку в господарській діяльності» [50].

А. Смітом були названі головні умови процвітання (багатства) країн і народів: розумні закони, необтяжливі податки та основні передумови формування економічної свободи (такі як наявність приватної власності, декларація свободи вибору, наявність вільної конкуренції, і звичайно, обмеження втручання та участі держави в господарських процесах).

«Спадщина Сміта досить широка, і в своїх роботах він не обмежувався тільки господарської сферою. Він багато писав також про моральність і право, але саме дослідження з економіки виявилися найбільш затребуваними його послідовниками, в тому числі лібертаріанцями. Економічний детермінізм Сміта разом з принципом *laissez-faire* фактично в незмінному вигляді увійшов в сучасну доктрину лібертаріанства» [36, с.42].

Багато економічних ідей вченого зберігають свою актуальність. Передусім – це проблема взаємовідносин державної влади і монополій, політика економічного невтручання, мотиви підприємництва. На думку західних фахівців, лейтмотив «Багатства народів», що заслуговує безумовної уваги сьогодні, - це ідея про створення такого соціального порядку, при

якому індивідуум, прагнучи задовольнити свій власний інтерес, неминуче буде піклуватися про благо і задоволення суспільних інтересів. Сміт жив в часи мануфактурного капіталізму, тому його наукові викладки придатні лише для економіки епохи вільної конкуренції, якої нині не існує в чистому вигляді. Отже, актуальність ідей А. Сміта обумовлена, перш за все, розробкою загальних принципів господарювання в умовах ринкової економіки і обґрунтуванні меж державного управління [4, с. 173,192-194]. А. Сміт заклав підвалини сучасної доктрини ринкового фундаменталізму.

Інші «класики» Д. Рікардо, Т. Мальтус, Д. та Дж. Міллі, Н. Сеніор, Дж. Мак-Куллох, Т. де Куінсі, У. Сенсор, Г. Мартино, Ж. Б. Сей та Ф. Бастіа не лише пропагували ідеї А. Сміта, а й досліджували проблеми економіки того часу, поглиблюючи уявлення про можливості реалізації економічної свободи та розширяючи обрії економічної теорії. І це природно, оскільки «теорія класичної школи», це «теорія ринкової економіки» зі спробами та намаганнями встановити економічні правила та закони.

Д. Рікардо (1772-1823), як ярий прихильник економічного лібералізму, не допускає ніякого втручання держави в економіку, послідовно відстоює в своїх наукових працях вільну торгівлю, вільне підприємництво й інші «економічні свободи», а також звертає особливу увагу на необхідність проведення державою економічної політики, що сприяє зростанню продуктивних сил суспільства. У цьому він бачив призначення політекономії як науки, здатної досліджувати економічні закони і розробляти для держави необхідні рекомендації. Підтвердженням є його праця "Основи політичної економії та оподаткування", де вчений поглиблює концепцію вартості, капіталу, ціни, теорія земельної ренти, заробітної плати та міжнародної торгівлі. Д. Рікардо поділяє погляди Ж.-Б. Сея щодо неможливості кризи перевиробництва, мовляв, попит обмежується лише виробництвом, а ринок самостійно входить в стан рівноваги.

Французький економіст XIX ст. Ж. Б. Сей розвинув вчення А. Сміта про економічну людину. Функцією економічно вільної людини він вважав комбінування трьох факторів виробництва (праці, землі і капіталу) таким

чином, щоб принесений ними дохід був якомога більшим. Сей додержувався думки про неможливість перевиробництва і криз, оскільки пропозиція породжує попит на продукти виробництва, отже, само собі створює ринок. Його ідея, що попит і пропозиція завжди врівноважується, отримала назву Закону Сея.

Перша економічна світова криза в Англії (1825 р.) спростовує ідею про гармонійність капіталізму. У наукових дослідженнях все більше уваги приділяється проблемам відтворення, нагромадження, реалізації, попиту і пропозиції та ін. Дехто з учених доводив, що ринковий механізм господарювання має серйозні вади, тому потрібно долучати державу до врегулювання проблем. Інші наполягали на дотриманні принципу *laissez-faire* (з фр. - "дозвольте-робити"), або принципу невтручання [59]. Принцип *laissez-faire* визначає тренд загальної економічної свободи, в той час як держава самоусувається від втручання в виробничу, торговельну, фінансову діяльність своїх громадян. Основним аргументом прибічників саме цього принципу є теза про те, що економіка – це система, яка є саморегульованою та сама може встановювати рівновагу. В іншому випадку, втручання держави спотворює та змінює отримані сигнали і в такому випадку рівновага виявляється неможливою. Саме в цьому русі держава відіграє роль інституту, який має визначені на ринку правила взаємодії та співпраці для економічних агентів і встановлюється спостереження за виконанням цих правил. В той же час на суб'єкта ринку впив не застосовується.

Опоненти цього принципу не ставлять знак рівності між *laissez-faire* і економічною свободою. Згідно І. Берліна, поняття свободи значно ширше, ніж *laissez-faire* [6]. Останній виступає як одна з умов існування свободи, але необов'язково веде до неї. Дж. Соррос в кінці XX ст. взагалі заперечує концепцію *laissez-faire* як таку, що загрожує сучасному суспільству. На його думку, вона виступає як ідеологія, що здатна зруйнувати громадянську свободу [цит. по: 40, с. 151].

Між іншим, «класики» і не досліджували процес досягнення економікою рівноважного стану, а сам стан рівноваги. Проте, згідно з павутинообразною

моделлю (яка показує, як шляхом послідовних ітерацій ринок повертається в стан рівноваги, при цьому приповереннені з стану нерівноваги змінюється вартість і обсяг), існують такі нерівноважні стани ринку, які не призводять зрештою до рівноваги.

Зауважимо, що представників класичної економічної теорії часто називають засновниками класичного лібералізму. Напевне, правильніше вважати їх представниками. Коріння ліберальних ідей йдуть до англійських філософів Джона Локка, Джона Стюарта Мілля, шотландського економіста Адама Сміта й американського державного діяча Томаса Джефферсона [70]. Джон Локк (1632-1704) вважав, що держава створена для того, щоб гарантувати громадянам природне право (свободу, рівність, власність) і закони (мир і безпеку), і вона не повинна зазіхати на ці права. Ідейною доктриною класичної економічної теорії є «природний порядок», який передбачає повну економічну свободу. Класичний же лібералізм – політична ідеологія, яка стверджує цивільні права, політичну свободу та особливо наголошує на необхідності економічної свободи. Класичний лібералізм з'явився в XIX ст. в Європі та США. У XX ст. інтерес до класичного лібералізму відродився завдяки ученим-економістам Фрідріху Хайєку і Мілтону Фрідману. Сучасний лібералізм, або «неокласичний лібералізм», відстоює тезу про мінімізацію ролі держави і зосередження її на питаннях правосуддя і безпеки. Паралельно з ним з'явився і соціальний лібералізм, що виступає (на відміну від неолібералізму) за втручання держави в економічні процеси, про що йдеться в роботі далі.

Свій внесок в дослідження ринкових відносин та економічної свободи зробила і маржинальна економічна теорія. Еволюція маржинальних ідей має два етапи. Перший етап охоплює 70-80-ті роки XIX ст., другий етап (неокласична економічна теорія) припадає на 90-ті роки XIX ст. Вихідним у маржинальному аналізі першого етапу є поняття корисності, яку визначають як здатність матеріального блага задовольняти яку-небудь потребу суб'єкту. Домінуючими принципами цього аналізу стали суб'єктивізм і психологізм.

Засновник австрійської школи маржиналізму професор Карл Менгер (1840-1921) в праці "Основи політичної економії" вивчав порушення фізіологічної рівноваги у людини спричинену незадоволенням її бажань, потреб і прагнень. Варто зазначити, що на «маржиналістській моделі людини» засновані такі сучасні напрями економічної теорії, як теорія раціонального очікування, теорія суспільного вибору. Маржиналісти не уявляли собі іншої організації господарської діяльності, ніж ринкова. Вони критично ставилися до соціалістичних гасел про те, щоб земля і капітал належали робітникам, «організованим у суспільному масштабі». Ще один представник Віденської школи професор Фрідріх Візер (1851-1926) виступав на захист приватної власності, а приватну форму господарювання назвав єдиною, яка виправдала себе досвідом століть і довела більш успішну суспільну взаємодію, ніж при загальному підпорядкуванні за наказом [1; 32, с. 222-223].

Маржиналісти другої хвилі відмовились від суб'єктивістських поглядів своїх попередників, замінили каузальний принцип аналізу на функціональний, об'єднали в дослідженнях сфери виробництва і споживання в об'єкт цілісного системного аналізу, поширивши характеристику деяких граничних економічних величин на сфери обміну і розподілу. Слід зауважити, що неокласики, як і маржиналісти 70-х років, вважали, що «економічний розвиток підтримується автоматично завдяки «вільній» конкуренції, і розділяли Закон Сея з його ідеєю саморегулювання і рівноважності економіки.

Війни, локальні фінансові кризи, світова економічна криза 1929-1933 років сприяли переосмисленню концепції економічної свободи з точки зору природи ринка та участі держави. З того часу беруть свій початок орієнтовані на розв'язання цих проблем теорії, які з позиції сьогодення правомірно розділити на два напрями. Перший виходить з учення англійського економіста Дж. М. Кейнса (1883-1946) та його послідовників, а рекомендовані ними засоби державного втручання в економіку отримали назву кейнсіанських. Другий напрям – протилежні кейнсіанству концепції.

Квінтесенцією теорії Дж. М. Кейнса про державне регулювання стала ґрунтовна розробка антикризових заходів уряду. У своїй книзі «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей» Дж. Кейнс критично висловився відносно ринку вільної конкуренції. Він був переконаний, що ніякого механізму, здатного забезпечити саморегулювання і стабільний розвиток економіки не існує, повна зайнятість досягається лише в рідких випадках, а вимушене безробіття є завжди. У роботі «Кінець laissez faire», він пише: «Я покладаюся на державу; я відмовляюся від laissez faire …, часи її успіхів минули» [69]. Учений не відкидає приватну власність і свободу вибору, але свої зусилля зосереджує насамперед на розробці нової теорії зайнятості, в якій ключова роль відводиться державного регулюванню.

Дж. Кейнс вважав, оскільки сукупний попит – це сума споживчих витрат та інвестицій, то важелем розвитку всього суспільного (сукупного) попиту є попит на споживчі товари і на інвестиції. Він запропонував підняти ефективність попиту (тоді запрацюють стимули росту виробництва), а уникати фінансових криз і безробіття шляхом корекції контролю уряду за кредитами і валютою. Вчений хотів досягти стабілізації економіки шляхом залучення державних інвестиції, як довгострокових так і постійних. Цікавим для цього є інвестування в інфраструктуру та житлове будівництво. «Слід зазначити, що до Дж. Кейнса економісти не звертали уваги на те, що заощадження властиві споживачам, а інвестиції - виробникам, рішення перших і других не завжди узгоджуються між собою. Тому логічним є те, що ефективний попит і, насамперед, інвестиції мають стати об’єктом державного регулювання» [32, с. 322].

Найбільший успіх ідеї Дж. Кейнса мали в США під час проведення «Нового курсу» президента Ф. Рузвельта. Таку назву політика Ф. Рузвельта отримала завдяки великим антикризовим економічним реформам. Головною особливістю політики Ф.Рузвельта «Нового курсу», стало в першу чергу, активне державне управління та регулювання. Впливу піддавалися всі галузі та сектори економіки, зокрема: фінансова та банківська сфери, відносини у

соціально-трудовій сфері тощо. Початком реформи було вирішення проблем у кредитно-фінансовій сфері. Зокрема відбулося реформування Федеральної резервної системи, реструктуризації банківської системи, ліквідації механізму золотого стандарту, девальвації долара тощщо. Протягом 1933–1934 рр. було вжито заходів спрямованих на регулювання діяльності фондового ринку та бірж, а також більшості холдингових компаній.

Припинення спаду у виробничому сектору стало об’єктом впливу державного регулювання. За цим послідувало полегшення умов кредитування та забезпечення механізму інфляційного розвитку в економіці. В звязку з цим було прийнято ряд нормативних актів, що встановлювали державне регулювання в промисловості. За цей час було створено Національну адміністрацію з оздоровлення промисловості (1933), ухвалено кодекси «чесної конкуренції». Державна програма регулювання сільського господарства (1933-1938 р.) спрямовувалася на зменшення посівних площ і відмову від перевиробництва, рефінансування боргів фермерів, збереження родючості ґрунтів та поділ внутрішнього ринку, стимулювання сільськогосподарського експорту тощо. Заходи державного регулювання поширювались і на сферу трудових відносин: боротьба з безробіттям, в тому числі організація розгалуженої системи громадських робіт, впровадження колективно-договірної системи найму персоналу та його співпраці з адміністрацією, участь працюючих у професійних обєднаннях та спілках, регулювання розміру заробітної плати, часу та умов праці.

Ступінь ефективності заходів «Нового курсу» як засобу виведення економіки з кризи і бар'єру проти спаду була далекою від того, на що розраховували їх ініціатори. Доказом тому стало настання нової економічної кризи 1937 р. Однак реформи «Нового курсу» виявилися знаряддям посилення державно-монополістичного характеру американського капіталізму. Попри складність і суперечливість економічних наслідків від заходів «Нового курсу», на практиці було встановлено необхідність та значимість державного регулювання економіки на ринкових засадах в XX ст. [20; 23; 41].

Отже, кейнсіанство доповнило концепцію економічної свободи ідеєю необхідності втручання держави шляхом проведення такої фіскальної і грошово-кредитної політики, які дозволять пом’якшити спади та різкі підйоми виробництва, що періодично виникають.

Історія знає й інші приклади практичної реалізації концепції економічної свободи. Так, у післявоєнній Німеччині Л. Эрхард у ході проведення економічних реформ відмінив державне планування та централізоване ціноутворення на більшість товарів, і німецькі підприємці отримали необхідні ліберальні свободи для здійснення своєї діяльності. Незважаючи на те, що соціально-економічна ситуація 1948-1949 рр. залишалася дуже складною, Л. Ерхард продовжував дотримуватися обраної ним ліберальної моделі економічної політики.

Наведені приклади свідчать про те, що управлінські рішення завжди мають бути обґрунтованими й виваженими, спиратися на логіку.

Подальший внесок у розвиток концепції економічної свободи зробили представники неокласицизму. Засновник течії – англійський учений А. Маршалл (1842-1924) сформулював теорію вибору. У своїй праці «Принципи економічної науки» він доводить, що потрібні три життєво необхідні речі: свобода, надія і зміни. У першій книзі «Принципів» учений під поняттям «економічна свобода» має на увазі свободу виробництва і свободу підприємництва, а «свободу вибору» розглядає як поведінку людини, коли вона, виходячи з суб'єктивних оцінок, вибирає найбільш оптимальний варіант. На підставі аналізу споживчого надлишку і тенденцій до зростаючої та спадної віддачі, вчений поставив теоретичне питання про вплив на суспільний добробут державних субсидій виробникам або, навпаки, застосування податків на окремі товари. А. Маршалл обґрунтовує необхідність державного втручання в окремих випадках, наприклад, захисту бідних робітників, яким важко забезпечити себе самих, інше ж розцінює як «помилкове і аморальне» з точки зору загальних інтересів [37]. Його учень Артур Пігу (1877-1959), аналізуючи недоліки ринкового механізму, каже:

«Навіть Адам Сміт не усвідомлював повністю, наскільки система природної свободи потребує утвердження правомочності й охорони з допомогою спеціальних законів з тим, щоб вона могла забезпечити найбільш продуктивне використання ресурсів країни» [46, с.196].

У XX ст. в умовах розширення державної діяльності по регулюванню економіки, створення проектів соціальної держави в індустріально розвинених країнах класична ліберальна ідеологія зазнала певних змін. У ній виділилися два головні напрямки. Один з них позначається поняттям «неолібералізм», або «соціальний лібералізм» (на відміну від старого, індивідуалістичного лібералізму); другий – неокласичним лібералізмом, або неоконсерватизмом, іноді неолібералізмом, через що виникає плутанина в розрізненні різних ліберальних напрямків.

Теоретики неолібералізму відстоюють принципи саморегулювання, вільного від зайвої регламентації, вважають ринок найбільш ефективною системою господарювання, де пріоритетне значення має економічна свобода, а державу гарантом забезпечення умов для розширення і реалізації економічних свобод. Так, відомий австро-американський економіст Людвиг фон Мізес (1881-1973) переконливо відстоював принципи вільної ринкової економіки, виступав за повну свободу товаровиробника на ринку, яку вважав однією з абсолютних основ цивілізації. Його учень Фрідріх фон Хайєк (1899-1992) також послідовно відстоював принцип максимальної свободи власників, а втручання держави вважав «адміністративним деспотизмом» [54].

Особливий внесок у дослідження концепції економічної свободи зробили монетаристи – представники економічної теорії в складі неокласичного напряму економічної думки другої половини XX ст. (економічного неоконсерватизму) на чолі з американським економістом Мілтоном Фрідманом (1912-2006). На честь цього ученого Інститутом Катона з 2002 р. відбувається вручення «Премії Мілтона Фрідмана за розвиток свободи». М. Фрідман загальновідомий як прихильник та послідовник класичного лібералізму. У його працях «Капіталізм і свобода» і «Свобода вибору» ним доведено небажаність втручання держави в

економіку, а головну функцію держави бачить в тому, щоб захищати свободу, «підтримувати закон і порядок, забезпечувати виконання договорів між приватними особами і заохочувати ринкову конкуренцію» [51, с. 26].

З точки зору монетарної теорії, оптимальною політикою є постійне мале розширення пропозиції грошей. В її основі лежить модифікований варіант кількісної теорії грошей, вона визнає вирішальну роль грошового чинника в реалізації макроекономічних процесів і досягненні макроекономічної стабілізації, а також розглядає грошову політику як основу державного регулювання господарських процесів.

Принциповим підходом М. Фрідмана до дослідження механізмів розвитку капіталізму є визнання необхідності економічної свободи, що зумовлює всі інші свободи в суспільстві. У М. Фрідмана економічна свобода, завдяки якій реалізується ідея суспільної рівноваги, є невід'ємним елементом ринкової системи, яка перебуває в процесі постійного розвитку. Основною та визначальною рисою ринкової системи залишається вільна конкуренція, яка має пронизувати всі сфери суспільного життя, щоб забезпечувати умови автоматичного саморегулювання економіки [цит.:22, с. 421-422].

М. Фрідман виступає за невтручання держави в економіку й зменшення тієї частки національного продукту, що становить доходи держави. «Державне регулювання блокує дію стихійних регуляторів, що сприяють встановленню рівноваги, воно орієнтоване на короткострокову перспективу; будь-які непередбачені зовнішні чинники можуть спричинити відхилення від вибраного напрямку» [там само, с. 422].

Є й «нетрадиційні» погляди на економічну свободу і роль ринку. Автор «Великої трансформації», канадсько-американський вчений Карл Поланьі (1886-1964), вивчаючи історію ринкової системи, зробив висновок, що ідея саморегульованого ринку ґрунтується на справжнісінькій утопії. На його думку, такого роду інститут, не зміг би проіснувати довго, при цьому не зруйнувавши та нівелювавши людську і природну суспільну субстанцію. Незважаючи на різку критику ринку, вчений вважає, що ринок не повинен зникнути зовсім, його

необхідно лише обмежити. Кінець капіталізму вільної конкуренції не означає зникнення ринку, він залишається в різних формах для забезпечення свободи споживача, змін попиту, впливу на доходи виробника, тобто щоб бути органом економічного саморегулювання ... Контрольований ринок – ефективний розподільний механізм. І це підтвердив як експеримент Західної Європи і США після Другої світової війни, так і розширення контрольованого ринку в соціалістичних господарствах з середини 1950-х рр. Поланьі обґрунтовує тезу про можливість і необхідність регулювання капіталістичної економіки неринковими факторами. На думку дослідників творчості Поланьі, концепція вченого демонструє його прихильність до ідей соціалізму, але не державного, а корпоративного. Для того, щоб бути вільним, каже вчений, індивід повинен бути незалежним і від ринку, і від держави. Він розуміє свободу як можливість участі в створенні спільнот різних рівнів, до яких належить людина. Необхідною умовою свободи окремого індивіда, на думку Поланьі, є транспарентність суспільства, а достатньою – готовність індивіда нести відповідальність за свою свободу. Свобода – це перш за все духовна, інтелектуальна свобода, розкріпачення розуму, високий рівень освіченості. В умовах саморегульованого ринку абсолютна свобода неможлива, вона лише зводиться до свободи підприємництва. Ринковий механізм створив ілюзію економічного детермінізму, як загального закону для всього людського суспільства. Влада і економічна система цінностей – це парадигма соціальної реальності [9, с. 150; 29, с. 14-16, 41, 42, 267-268].

Визначення економічної свободи представниками різних течій, як зазначалося вище в роботі, надані в Додатку А. Вчені по-різному тлумачать сутність цієї категорії. Одні вважають, що це набір певних умов (законодавчо встановлених правових норм), які не перешкоджають господарській діяльності, інші тлумачать її як нічим не обмежене господарювання або вільну конкуренцію.

За радянських часів категорія «економічна свобода» не вживалася в дослідженнях з економічної теорії, навіть за часів економічних реформ

Косигіна-Лібермана в 1960-х роках. Дискутувалося головним чином питання про місце і роль товарного виробництва при соціалізмі, хоча багато заходів реально було спрямовано на децентралізацію управління народним господарством та лібералізацію.

Термін «економічна свобода» з початку перебудови, а саме з 1991 року, почав вживатися в статтях Л. Абалкіна, А. Алексеєва, Є. Гайдара, А. Гальчинського, О. Лациса, Г. Лісічкіна, Г. Попова, В. Селюніна, М. Шмельова та багатьох інших, в яких осмислювалися ідеї формування приватної власності та економіки вільного підприємництва.

Серед сучасних українських дослідників необхідно відзначити праці О.Л. Яременка, котрий визначає економічну свободу як інституційно детермінований тип організації господарської діяльності. На думку вченого, основою економічної свободи, що формується природно-історичним шляхом, є реалізація цінностей, потреб і здібностей людини, яка свій соціальний статус та зв'язок опосередковує у спосіб професійно визначеної організованої діяльності ринку; а її суспільною основою є інститути. Підпорядкування інституціональним вимогам – позитивна економічна свобода суб'єкта, що дозволяє йому реалізовувати та розвивати свою соціальну сутність і здібності, долаючи відчуження. Свідоме підпорядкування правилам, які відповідають внутрішнім цінностям, знімає відчуження суб'єкта від цих правил, системи інститутів загалом і робить його суб'єктом економічної свободи. Він самостійно приймає рішення та відповідає за їхні наслідки, діє на свій страх і ризик та довіряє іншим суб'єктам. Економічна свобода, як і свобода взагалі, наголошує вчений, не може бути абсолютною [60].

Вивчення теоретичних підходів до поняття «економічна свобода» дало нам підставу сформулювати власний погляд на економічну свободу як економічну категорію, згідно з яким:

- економічна свобода представляє собою поведінку і сукупність мотивів дії господарюючих суб'єктів;

- формами прояву економічної свободи є самостійний вибір будь-яких видів діяльності суб'єктами ринку (виробниками і споживачами);

- інструментами забезпечення економічної свободи є інститут приватної власності, що функціонує на базі діючих юридичних та економічних законів і демократичний устрій держави;

- головними умовами реалізації економічної свободи є наявність приватної власності і встановлення ринкових відносин.

Звісно, ми не ставимо собі завдання здійснити комплексне дослідження економічної свободи і не претендуємо на всебічне вирішення всіх питань даної проблеми. У дисертації робиться спроба дати лише деякі узагальнені результати економічної теорії в питанні дослідження економічної свободи, конкретизувати раніше відомі положення, ввести в аналіз недостатньо висвітлені в літературі питання про економічну свободу особливо в контексті поширення в Україні ідей лібертаріанства.

Реалізація економічної свободи як детермінанти суспільного розвитку означає поєднання трьох імперативів – економічного, в основі якого лежить самостійне визначення цілей та дій суб’єктами ринку; правового, що передбачає закріплення незалежності суб’єктів ринку в певних нормах поведінки; та соціального, який означає врахування ринковими суб’єктами умов розвитку соціуму, а отже, поважання прав і свобод інших громадян. Відповідно механізмами реалізації економічної свободи є економічні, правові та соціальні. Такими механізмами є закони, норми поведінки, традиції, економічні інтереси, загально цивілізаційні цінності та деякі інші фактори.

Узагальнюючи теоретичні викладки щодо сутності та особливостей концепції економічної свободи як методологічного підґрунтя розвитку ринкової економіки, нами розроблено схему дескриптивної (спрямованої на визначення внутрішньої побудови системи) ідентифікації економічної свободи в ринковій системі, яка поглиблює теоретико-методологічне уявлення про структурно-функціональну модель економічної свободи (рис.1).

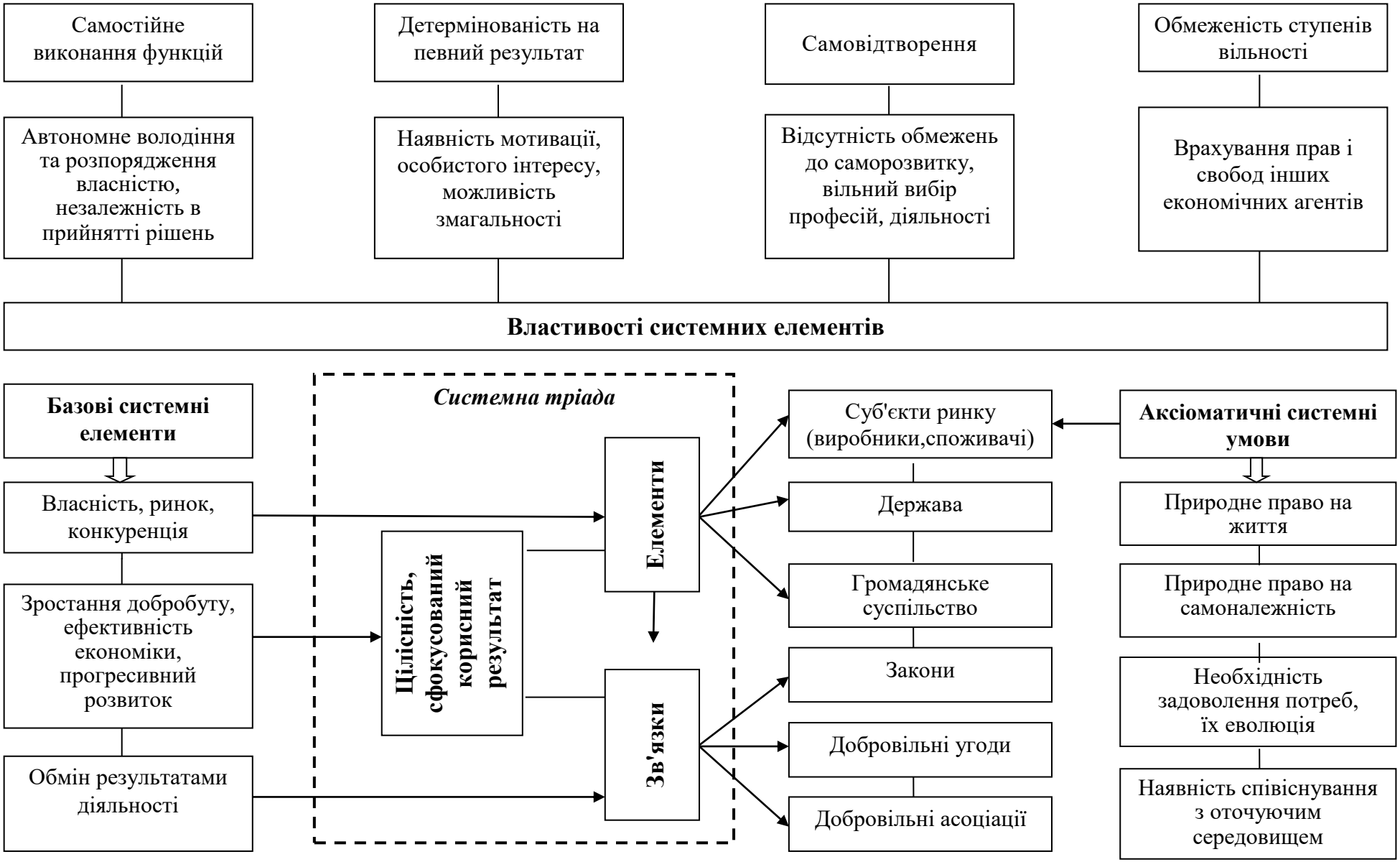

Рис. 1. Дескриптивна методологія ідентифікації економічної свободи в ринковій системі.

**Розроблено автором*

Це має допомогти на практиці в формуванні й вдосконаленні механізмів реалізації економічної свободи, спрямованих на демократичний розвиток суспільства, проведення приватизації, державну політику сприяння розвитку вітчизняного виробництва, економічні та інституційні реформи, відкритість економіки.

1.2. Історія становлення та розвитку напрямків та ідей лібертаріанства

Для того, щоб зрозуміти специфіку лібертаріанства як напряму суспільної думки, серед основних ідей якого фігурує поняття «економічна свобода», необхідно знайти відповіді на декілька важливих з методологічної точки зору питань, по-перше, вивчити ідейну платформу лібертаріанства з позиції філософського знання; по-друге, простежити еволюцію розвитку та спадкоємність цих ідей; по-третє, з'ясувати розуміння свободи і економічної свободи представниками лібертаріанства та як це проецирується на економічні відносини; по-четверте, дослідити та систематизувати основні ідеї й принципи лібертаріанства та дати їм оцінку з позицій сучасних уявлень про розвиток ринкової економіки.

Логічно виникає й питання, чому важливо вивчати погляди представників цього напрямку, наскільки вони актуальні і значимі?! Відповіддю на це питання можуть стати слова Девіда Боуза: «Лібертаріанство – це стара філософія, але його система поглядів щодо свободи в рамках закону і економічного прогресу робить його особливо підходящим для динамічного світу, в який ми зараз вступаємо, як його не назви: інформаційною епохою, третьою хвилею або третьою промисловою революцією… » [8, с. 4]. У чому секрет привабливості лібертаріанства, вчений роз'яснює так: «Лібертаріанство – це переконання, що кожна людина має право жити так, як хоче, якщо поважає рівні права інших. Лібертаріанці захищають права кожної людини на життя, свободу і власність – права, якими людина володіє від самого початку, незалежно від існування держави» [там само, с. 2].

Багато в чому від розуміння свободи, обґрунтованого в тій чи іншій філософській традиції і конкретизованого у відповідній ідеології, залежить діяльність політичних інститутів, характер взаємодії людини, суспільства і держави, основний вектор суспільного розвитку [36, с. 4].

Лібертаріанство (англ. *libertarianism*; від лат. *Libertas* – «свобода») не є науковою школою в звичайному нашому розумінні, воно являє собою набір політичних рухів, філософських течій. «Термін «лібертаріанство» охоплює широкий спектр політичних, економічних, соціальних ідей: від консерватизму, що підтримує численні самообмеження поряд із заходами державного впливу), до лібертинізму, що відкидає будь-які моральні обмеження» [33]. В енціклопедії «Britanniса» лібертаріанство називають «політичною філософію, яка приймає індивідуальну свободу як основну політичну цінність» [70]. Інколи його трактують як суспільно-політичну філософію, в основі якої лежить заборона на будь-який прояв насильства. На нашу думку, лібертаріанство є скоріше політико-правовою філософією. Лібертаріанці прагнуть максимізувати політичну свободу і автономію індивіда, спираючись на свободу вибору, добровільне об'єднання, індивідуальне судження і право власності.

З моменту своєї появи лібертаріанство зазнало змін. З’явилось чимало нових течій в межах цієї доктрини та тих, що відокремились від неї через незгоду з якимись постулатами «традиційного» лібертаріанства. Для кращого розуміння сутності та принципів лібертаріанства, доцільно розглянути їх ідейну еволюцію.

Уперше поняття «лібертаріанець» застосував англійський історик, політичний філософ Вільям Белшам (1752–1827) в есе «Про свободу і необхідність» (1789). Термін був похідним від слова «свобода» (англ. - Liberty) і позначав прихильників філософської доктрини «свободи волі». У своєму есе В. Белшам використовував термін «лібертаріанець» в обговоренні свободи волі і на противагу «необхідним» (або

детерміністським) поглядам, засудив ідеї, які він приписував лібертаріанству, й протиставив їм релігійний детермінізм [34].

До середини XX ст. термін «лібертаріанство» не вживався в зазначеному в даній роботі виначенні. У теперішньому значенні даний термін почав застосовувати цей політик, засновник Фонду економічної освіти Леонард Рід (1898-1983), який в 1940 р встановив свою прихильність до лібертаріанців. Згодом називати себе лібертаріанцями стало багато прихильників особистої та економічної свободи. Втім потрібно відрізняти їх від «лібералів». Такими починаючи з XX ст. в США і інших країнах, називали прихильників особистої свободи і державного перерозподілу ресурсів. Наприклад, прихильників «Нового курсу» М. Рузвельта, в а також соціал-демократів і комуністів (помірного характеру). В той же час, багато прихильників лібертаріанських ідей не називають себе лібертаріанцями. Вони вважають, що актуальним є традиційне розуміння їх ідеології («лібералізм») або долучаючи себе до «класичних лібералів». Інші прихильники вважають таку приналежність до старих термінів хибною, що вносило смуту в політичний розподіл сучасного світу, що заважає поширенню і розумінню лібертаріанських ідей [34].

У другій половині XIX ст. термін «свобода» (фр. libertaire) освоїли французькі анархісти в розумінні «анархіст». Жозеф Дежак у в США 1858 р. почав видавати газету «Le Libertaire, Journal du Mouvement Social». У 1880 р. на конгресі в Гаврі анархо-комуністи також використали цей термін.

Тут доречно навести думку дослідника анархізму П. Рябова: «Елементи анархічного світогляду були відомі протягом багатьох століть. Прагнення до повної свободи особистості у вільному суспільстві, заперечення влади і експлуатації - такі настрої в тій чи іншій формі можна знайти у античних кініків, у китайських даосів, у середньовічних анабаптистів і в англійських дигерів, у російського єретика Ф. Косого і французького мислителя кінця XVIII ст. С. Марешаля. Умонастрій, що ріднить згаданих мислителів, доречно визначити терміном протоанархізм. Однак анархізм у власному

розумінні цього слова, безсумнівно, породжений реаліями нового часу. Лише з кінця XVIII ст., коли Європа вступила в епоху великих революцій, які сприяли утвердженню людської індивідуальності і краху основ традиційного суспільства, поступово оформляється анархізм - спочатку як філософське вчення, а потім як революційний рух» [48].

На думку П. Рябова, анархізм став реакцією на невдачі Великої французької революції, оскільки ідеал свободи, рівності і братерства обернувся новим відчуженням, а парламентська демократія не принесла бажаного звільнення особистості [48]. Згідно відомого російського революціонера-анархіста П.А. Кропоткіна, анархізм походить з того самого протесту революції, що і соціалізм.

Анархізм остаточно сформувався і самоідентифікувався в 1830-1840 рр. в ідейній полеміці з лібералізмом і соціалізмом (державного типу). Якщо лібералізм підкреслював велике значення політичної свободи окремого громадянина (визнаючи необхідність збереження, хоча і гранично мінімізованої держави), то другий виступав за соціальну рівність, вважаючи інструментом її здійснення тотальну державну регламентацію. Девізом же анархізму, який протистояв обом течіям, можна вважати слова відомого теоретика анархізму М. Бакуніна: «Свобода без соціалізму є привілей і несправедливість ... Соціалізм без свободи є рабство і скотство» [цит. по: 48].

У кінці XIX ст. зростанню популярності анархізму сприяло введення спрямованих проти нього обмежень на свободу друку у Франції після теракту 1893 р. У результаті анархісти почали широко використовувати фр. «libertaire» як евфемізм (пом'якшений вислів) замість слова фр. «anarchiste». У 1895 р. було започатковано газету «Le Libertaire». З часом і «лібертаріанство» і «анархізм» стали використовувати як синонімами, поклавши початок терміну «лібертарний соціалізм» [33].

«Батьком анархізму» часто називають французького мислителя П'єра Жозефа Прудона (1809-1865). З його ім'ям пов'язані самоідентифікація анархізму, розробка його основних соціальних ідей та їх поширення в масах.

Прудон розвинув і популяризував анархічний світогляд. У його поглядах, як і в його житті, поєднувалося чимало суперечливого. Відстоюючи індивідуальну свободу, Прудон водночас виступив проти жіночої емансипації. Прудон був противником державного насильства в будь-яких формах, тому завданням соціалізму в XIX ст. жадав досягнення реальної соціальної рівності і забезпечення реальної свободи (тобто подолання влади держави над людиною). Він говорив: «Я не пропоную ніякої системи; я вимагаю знищення привілеїв і рабства, я хочу рівноправності...» [48]. Прудон стверджував, що політична свобода неможлива без економічного забезпечення та децентралізації управління. «Те, що називають в політиці владою, - писав він, - аналогічно і рівноцінно тому, що в політичній економії називають власністю; ці дві ідеї рівні одна одній і тотожні…». Будучи противником ринкової економіки і необмеженої конкуренції, Прудон не прагнув замінити їх державно-соціалістичної казармою і тотальної регламентацією. Прудон, грунтуючись на дії принципу рівноваги, паралельного відстоював права як усього суспільства, так і права окремої особистості. При цьому Прудон заперечував виникнення егоїстичних і деспотичних крайностей. Щоб їх нівелювати або уникнути, Прудон рекомендував спершу зруйнувати державну владу, а потім і соціальну ієрархію. А потім замінити їх добровільним обєднанням окремих особистостей, цілих громад і місцевостей. «Суспільство треба розглядати не як ієрархію посад і здібностей, а як систему рівноваги вільних сил, де всім гарантовані однакові права, з умовою нести однакові обов'язки, рівні вигоди за рівні послуги. Отже, ця система істотно заснована на рівності і свободи, вона виключає будь-яку пристрасть до багатства, рангів і класів» [там само].

Від анархізму походить анархо-капіталізм, який ще називають анархізм вільного ринку, ринковий анархізм, анархізм приватної власності. Це - політична філософія, яка сповідує ліквідацію держави, де в пріоритеті індивідуальний суверенітет в рамках вільного ринку. Прихильники цього руху вважають, що в анархо-капіталістичному суспільстві правоохоронні

органи, суди і всі інші служби безпеки надаватимуться конкурентами, що фінансуватимуться з приватних джерел, а не шляхом оподаткування, а гроші будуть надаватися в приватному порядку і на конкурсній відкритій ринковій основі. Тому особиста і економічна діяльність має регулюватися приватним законом, а не політикою.

Філософія анархо-капіталізму сформульована в середині XX ст. американським економістом, представником австрійської школи економічної думки, лібертаріанцем Мюрреєм Ротбардом (1926-1995). М. Ротбард увів цей термін і вважається засновником даної течії. М. Ротбард відомий як послідовник вчення Л. фон Мізеса, прихильник свободи підприємництва та невтручання держави. Він поєднав ідею вільного ринку (класичний лібералізм) з ідеєю прав людини і відмовився від держави, а також відкинув анархізм поряд із антикапіталізмом і трудовою теорією вартості. Згідно Ротбарду, в анархо-капіталізмі спочатку має бути реалізований взаємоузгоджений лібертаріанський правовий кодекс, який був би загальноприйнятим і якого зобов'язані дотримуватися суди. Цей правовий кодекс повинен визнавати суверенітет особистості і принцип ненападу». У своїй книзі «До нової свободи. Лібертаріанський маніфест» М. Ротбард визначає зміст поняття «лібертаріанство» і систематизує його ключові ідеї і принципи. Він виступає за радикальне обмеження державних функцій у всіх сферах суспільного і економічного життя. Обґрунтовуючи тезу про моральні та практичні переваги приватної діяльності перед державною, М. Ротбард послідовно розглядає широке коло проблем сучасного суспільства - від освіти та соціального забезпечення до устрою судової системи та поліції [47].

У широкому трактуванні «анархо-капіталізм» визначається як філософське і політекономічне знання, яке базується на ідеї верховенства та першочерговості влади окремої особистості і неприпустимості примусу чи обману. З цієї точки зору, право походит з приватної власності і наявності необмеженої свободи на укладення контрактів між незалежними особистостями, якими володіє верховна влада. Визначений анархо-

капіталізм, як такий заперечує значення держави і визначає її як несправедливого монополіста, в той же час визнає її виступ проти фінансування шляхом податків і зборів. Також анархо-капіталізм виступає проти будь-якого втручання держави в незалежні питання окремої особистості або в підприємницьку діяльність. Прихильники анархо-капіталізму прагнуть до забезпечення захисту своєї особистої свободи і окремої приватної власності без держави. На думку анархо-капіталістів це можна зробити за допомогою окремих приватних підприємців і загалом підприємств (організацій), які здійснюють свою діяльність з метою отримання вигоди - прибутку. Деякі дослідники вважають анархо-капіталізм вищою фазою лібералізму (ультралібералізм), дехто – радикальним лібералізмом [3; 67].

Термін «анархо-капіталізм» був придуманий М. Ротбардом і його виникнення датується шістдесятими роками XX ст. у США, окремі історики, простежують виникнення даного анархістського спрямування до середини XIX ст. у роботах таких теоретиків ринку, як Густав де Молінарі, Фредерік Бастіа, Роберт Нозік, а також теоретиків індивідуалізму, американців Бенджаміна Такера і Лісандра Спунера. Продумана форма анархістського індивідуалізму відрізняється від індивідуалізму «Бостонських анархістів» XIX ст. своїм запереченням трудової теорії вартості на користь неокласичної або австрійської школи маржиналізму. Анархо-капіталістичні ідеї спонукали до розвитку інших напрямів політичної філософії – автаркізму, агоризму, волюнтаризму і криптоанархізму. Існують інститути, які зкріплені з капіталістичним анархізмом – Інститут Людвіга фон Мізеса та Центр лібертаріанських досліджень [3].

Наступним відгалуженням від «початкового» лібертаріанства є мінархізм (англ. Minarchism; від лат. Minimus – найменший + грец. Ἄρχη - початок, влада). Це є наука про те, що завдання і повноваження держави мають бути мінімальними. Роль держави обмежується захистом свободи і приватної власності її громадянина, або особли, яка перебуває на території

цієї держави. Термін був введений Семюелем Конкін в 1970-х роках і спочатку мав негативне забарвлення [39; 72]. С. Конкін – американський вчений, автор «Нового лібертарного маніфесту» (1980), представник політичної філософії, яку він називав агоризмом (різновид ринкового анархізму, який в якості своєї кінцевої мети визнає досягнення суспільством вільного ринку, в якому всі відносини між людьми будуються на добровільному обміні). У новому маніфесті він визначив бачення дії майбутнього лібертаріанського суспільства, а також навів приклади існуючих «сірого і чорного ринків», критично поставився до використання силових політичних (протестних або легальних акцій щодо зміни державних правил) методів для розбудови вільного (лібертаріанського) суспільства на користь дії неполітичних і неелекторальних концепцій та стратегій. А. Конкін розкриває основну стратегію ліквідації або відміни держави за допомогою «чорного ринку», названу ним контрекономікою. Його ідеї були розкритиковані М. Ротбардом: «Я вважаю агоризм Конкіна повним провалом…» [75]. Висловлену в маніфесті тезу про те, що наймана праця є небажаним явищем і повинна щезнути, М.Ротбард назвав безглуздою. Він вважав, що промислове виробництво не зможе функціонувати за рахунок залучення підрядників. Причиною цьому є дуже високі трансакційні витрати. М.Ротбард зазначав, що немає ніякої особливої необхідності, щоб кожен окремий найманий працівник без потреби викуповував власні засоби виробництва, якщо можливо працювати на майні роботодавця-капіталіста. М.Ротбард не визнавав, що «чорний ринок» зможе конкурувати чистому ринку. Особливо в наданні в оренду таких товарів як автомобіль, сталь, цемент тощо. Адже вони мають меншу вартість і є незручними для контрабандної торгівлі. Інтерес представляють дорогоцінні камені, золото, наркотики тощо. М. Ротбард вважав, що чорний ринок не є ефективним засобом повалення авторитарного режиму. На його думку він навіть економічно стимулює та підтримує існування інших систем, таких як, наприклад - Радянський Союз. Однак, Ротбард висловив і кілька позитивних

зауважень, відзначивши, що «робота Конкіна безперечно заслуговує на увагу, хоча б тому, … що він глибоко піклується про свободу» [там само].

Найбільш відомими мінархістами вважаються Бенжамен Констан, Герберт Спенсер, Леонард Рід, Людвіг фон Мізес, Фрідріх фон Хайек, Джеймс М. Б'юкенен, Мілтон Фрідман, Айн Ренд, Роберт Нозік. Мінархізм поруч з анархо-капіталізмом став однією з гілок лиібертаріанської політичної філософії. Мінархісти пропонують модель держави, функціями якої є надання громадянам військових, поліцейських і судових послуг, що захищають їх від агресії, крадіжок, порушення контрактів, шахрайства, і гарантування дотримання законів про власність. Роберт Нозік отримав Національну книжкову премію в категорії «Філософія і релігія» за свою книгу «Анархія, держава та утопія» (1974), в якій стверджував, що тільки мінімальна держава, обмежена вузькими функціями захисту від «агресії, шахрайства, крадіжки», може бути виправдана, якщо вона не порушує права людей [42]. На відміну від анархо-капіталістів, мінархісти вважають оподаткування допустимим, за умови, що податків збирається не більше, ніж необхідно для правоохоронної, оборонної та загальної адміністративної діяльності держави.

Мінархізм і класичний лібералізм - різні течії. Співвідношення між ними можна коротко охарактеризувати за такими пунктами: антимонополізм, приватні грошові системи, ринковий відбір та інформаційна симетрія, контрактна свобода, розмір держсектора в економіці. Питання, що виникають як із загального розвитку економічної науки, так і з загального розвитку людства, призводять до глибинних відмінностей між класичним лібералізмом і мінархізмом. Строго кажучи, класичний лібералізм відповідає навіть сучасним лейбористам, які в своїх гаслах підтримують «допомогу держави тим, хто цього заслуговує» [39].

Тут доречно навести думку вченого-лібертаріанця, британського неоліберального економіста Діпака Лал, який так охарактеризував класичний лібералізм в контексті сучасних поглядів: «Адже головна проблема в

політекономії - це визначення способів, що дозволяють державі за рахунок оподаткування забезпечувати «суспільні блага» з найменшими витратами. З цим були повністю згодні класики, і рекомендована ними політика *laissez-faire* ґрунтувалася на реалістичній оцінці природи держави. Надалі політичні концепції класичного лібералізму були окарикатурені «фразою Карлейля «анархія плюс констебль» та аналогічним афоризмом Ласалля щодо «держави - нічного сторожа». Однак, як показали Роббінс (Robbins, 1976) і Мюінт (Myint, 1948), все це не має нічого спільного з його справжніми постулатами» [30, с.83]. І, як зазначає Д. Лал, «класики лібералізму не відносилися до держави вороже і не вважали, що вона має відігравати в економічній сфері лише незначну роль. Відоме визначення трьох основних її функцій, що належить Адаму Сміту: 1) захист суспільства в цілому від іноземних загарбників, 2) всіх його членів, наскільки можливо, від гноблення і несправедливості з боку інших членів суспільства; а також 3) створення та підтримання різних державних підприємств та інститутів, що забезпечують «суспільні блага». Ця думка мало чим відрізняється від формули Кейнса, яку він наводить в «Кінці laissez-faire»: «Важливо, що б уряд не виконував, краще або гірше, тих функцій, які все рівно виконують індивіди, він повинен робити те, що зараз не робиться взагалі». Виходячи з цього, постулати економічного лібералізму були чітко сформульовані в «Основах» Дж. Мілля, а в сучасну епоху найбільш переконливо викладені в «Конституції свободи» Хайєка» [там само].

Політичні філософії минулого і сьогодення, які характеризуються як лібертарно-соціалістичні, включають в себе великий спектр соціально-анархістських ідей і течій. Підводячи підсумок нашому дослідженню анархістської ідеології, зазначимо, що анархія не признає централізовані (авторитарні, бюрократичні, маніпулятивні, насильницькі чи інші способи) та методи управління, що основуються на жорсткому розподілі між верхівкою і низами або центром і периферією, та ратує за децентралізацію в повному сенсі слова, тобто ліквідацію владно-управлінського апарату держави. Тому сучасний анархізм визначає горизонтальні структури без верховної влади.

Анархізм визнає існування організації, але вона має використовувати тільки допустимі методи, не може бути ні авторитарною, ні насильницькою, а отже, добровільною і заснованою на співробітництві. До сих пір поширеним є уявлення про те, що гасла анархізму – дезорганізація, безлад і хаос. Це не вірно. Нині багато прихильників анархізму працюють в екологічному і феміністському напрямках, та таких, які ставлять своїм завданням ненасильницьку кардинальну зміну сформованого соціального і політичного устрою. [21].

Вище згадувався лібертарний соціалізм. Його ще визначають як соціальний анархізм або соціалістичне лібертаріанство. Відомі представники – Джефрі Остергаарт, Ноам Хомський і Мюррей Букчін (називали себе лібертарними соціалістами і анархо-синдикалістами) та Вільбур Міллер.

Яскравим представником лібертарних соціалістів є Мюррей Букчін (1921-2006) – відомий американський радикальний соціолог, політичний і соціальний філософ, захисник навколишнього середовища. Він вважав себе анархістом, але в 1995 році він відмовився від своєї ідентифікації з цим рухом. Букчін був засновником соціальної екології в рамках лібертарного соціалізму і екологічної думки. Він є автором більш ніж двадцяти наукових праць з питань політики, філософії, історії, урбанізації та екології. Його твори про лібертарний муніципалізм, теорія прямої демократії здійснили вплив на зелений рух, а також на антикапіталістичні групи прямого впливу, такі як рух «Повернемо собі вулиці». М. Букчін зробив значний внесок в розвиток американського руху зелених в 90-роках [74].

Отже, ліберальні соціалісти – це група контр авторитарних політичних філософій всередині соціалістичного руху, яка відкидає соціалізм, заснований на державній власності і централізованому управлінні економікою, а іноді й саму державу. Лібертарні соціалісти критикують відносини найму робочої сили, пропонуючи замість них самоврядування працівників і децентралізовані структури політичної організації, стверджуючи, що суспільство, засноване на свободі і справедливості, може

бути досягнуто шляхом скасування авторитарних інститутів, які контролюють основні засоби виробництва і підпорядковують більшість людей класу імущих, економічній і політичній еліті. Також вони виступають за децентралізовані структури, засновані на прямій демократії і федеративній (конфедеративній) організації, такі як лібертарний муніціпалізм, цивільні асамблеї, профспілки й робітничі ради; закликають до встановлення вільних і добровільних людських відносин шляхом виявлення, критики і практичного демонтажу нелегітимної влади [34].

Лібертаріанство неоднорідне, відгалужень від лібертаріанства доволі багато. Питання економічної свободи пронизують різні сфери людського життя. У зв'язку із дослідженням ідей лібертаріанства варто надати стислу характеристику й таким достатньо відомим лібертаріанським моделям, як джорджізм, фемінізм та об'єктивізм, ідейні позиції яких не настільки виражені, як, наприклад, у «чистих» лібералів, тим не менш мають специфіку та важливі у контексті теми нашого дослідження.

Учення під назвою джорджізм (англ. Georgism, також геоізм, геономіка) засноване американським політекономом Генрі Джорджем (1839-1897). Це філософсько-економічна теорія, в основі якого покладена ідея, що особа, яка володіє створеним продуктом чи товаром, проте всі існуючі природні блага, (земля тощо) належать всьому людству. Тобто, право власності повинно виникати тільки на той продукт, який вироблено людською працею, тому неможлива власність на землю, надра, водні та повітряні ресурси і т.п. Всі ці об'єкти повинні бути суспільним благом. Філософія джорджізма зазвичай асоціюється з ідеєю єдиного податку на користування землею. У своїй книзі «Прогрес і бідність» (1879) Г. Джордж закликає уряд до введення єдиного податку на землю, який він вважав засобом підвищення ефективності і досягнення рівності членів суспільства. Ця ідеї користувалися великою підтримкою [16-18]. Американські історики економічної думки шанують Г. Джорджа як автора одного з найбільш значущих політекономічних досліджень другої половини XIX ст. Уважно вивчаючи наукову літературу,

вони вирізняють вплив джорджізму на сучасників та на публічних діячів та учасників руху XX ст., наприклад, Льва Толстого, який був гарячим пропагандистом поглядів Г. Джорджа. У своєму романі «Воскресение» письменник вустами одного з персонажів роз'яснює теорію ренти Джорджа. У статті під назвою «Земля і воля» Фред Фолдварі ввів термін «геолібертаріанство». У 1977 р. Джозеф Стігліц сформулював «теорему Генрі Джорджа» [17]. Пропозиція Г. Джорджа про введення єдиного податку на землю не користується підтримкою сучасних економістів. Проблема не тільки в оподаткуванні поліпшеної землі. Ось, як оцінює цю ідею М. Фрідмен: «На мою думку, найменш гіршим податком є податок на власність, що стягується з необробленої землі, про що багато-багато років тому говорив Генрі Джордж» [цит. по: 16]. Але такий податок не здатний забезпечити державу достатніми для утримання армії чиновників засобами. Втім, багато чого з доводів Г. Джорджа зберігають актуальність.

Розглянемо наступну «гілку» під назвою фемінізм. Головна мета фемінізму – свобода жінок, звільнення їх від морального гноблення та фізичного насильства у всіх сферах суспільного життя. Інколи цю мету позначають як повалення панування чоловіків над жінками. Хоча, на нашу думку, таке тлумачення зменшує спектр вимог цього руху. Теорія фемінізму формується для того, щоб поміняти існуючий стан справ. В США та інших країнах Заходу у 1980-1990-х рр. виникли різновиди фемінізму, а саме: ліберальний фемінізм, радикальний фемінізм, марксистський фемінізм, соціалістичний фемінізм, культурний фемінізм, психоаналітичний фемінізм, чорний фемінізм тощо[21].

Головним принципом ліберального фемінізму є принцип рівних прав і можливостей. Ліберальні феміністки вважають, що пригнічення жінок корениться у відмові надання їм рівних з чоловіками прав. Вони відстоюють соціальні та законодавчі реформи, розглядають соціальну політику як важливу силу у встановленні доступу жінок до економічних можливостей і цивільним правам. Основні вимоги ліберальних феміністок: припинення

правової, економічної і соціальної залежності жінок від чоловіків; забезпечення свобод і можливостей в отриманні та вдосконаленні освіти; підтримка відкритого змагального функціонування економічного ринку і захист його від втручання і інтервенцій; введення законів і публічних інституцій, які гарантували б рівність вибору і можливостей, що могло б привести до поліпшення статусу жінки [49].

Важливий вплив на становлення лібертаріанства справив об'єктивізм - філософія, створена американською письменницею російського походження Айн Ренд (справжнє прізвище - Алісса Розембаум (1905-1982)). Її успішні романи, які пропагують індивідуалізм і *laissez-faire* капіталізм, були впливовими серед консерваторів і лібертаріанців і популярними серед молоді в США з середини XX ст. [64].

У своїх романах «Джерело» і «Атлант розправив плечі» А. Ренд вивела ідеал людини-творця, яка живе виключно за рахунок своїх творчих здібностей і прагне знайти власне щастя в житті. У романі «Атлант розправив плечі» описується ситуація, при якій держава втручається в бізнес, замінює ринкову економіку плановою, що поступово призводить до глибокої економічної кризи. У книзі зображені майбутні США на межі економічного колапсу після років колективістської невдачі, за яких продуктивні та творчі люди (вчені, художники, промисловці) експлуатуються на користь шахраїв та некомпетентних. Герой роману Джон Галт, надзвичайно корисливий фізик і винахідник, веде групу креативних виробників до «страйку», щоб позбавити економіку свого керівництва і тим самим змусити уряд поважати їхню економічну свободу. Цей роман-антиутопія з філософським підтекстом змушує переосмислили своє ставлення до державного регулювання економіки і суспільного життя в цілому. А. Ренд назвала свою філософію об'єктивізмом, або раціональним індивідуалізмом (протиставляючи її всім формам колективізму) як «по суті ... концепцію людини як героїчної істоти, з власним щастям як моральною метою її життя, з продуктивним досягненням, як її найблагороднішу діяльність, а розум як її єдиний абсолют» [там само]. У

політичних поглядах А. Ренд була ярим захисником капіталізму, а єдиною функцією держави вважала захист прав людини.

Лібертаріанство іноді ототожнюється з австрійською школою економічної думки, яка визначає висновки про неефективність, недієвість і руйнівні наслідки і резуьтати державного втручання та впливу на економіку. І хоча більшість прихильників лібертаріанства у економіці дотримуються та сповідують підходи австрійської школи, то це ототожнення та співвизнання помилкове. Лібертаріанство – це насправді політико-правова доктрина, у ній містяться рекомендації щодо перебудови існуючого суспільства. Це вчення (доктрина) пропонує визначені норми поведінки. Австрійська економічна теорія ібертаріанства не має законодавчого чи нормативного характеру, вона є тільки інструментом вивчення причинно-наслідкових зв'язків в управління та економіці. Висновок про те, що протекціоністський митний режим зменшує кількість доступних до споживання населенням благ, де він використвується, залишається відносно нейтральною наукою та знанням і, не робить закликів до зміни законодавства і влади [34].

Історичний екскурс щодо розвитку лібертаріанства був би не повним без огляду історії ряду інститутів, які виникли і стали працювати в дусі цієї ідеології. Мова йде про декілька науково-дослідних центрів. Зокрема до таких установ відноситься лібертаріанський аналітичний центр в США Інститут Катона (Cato Institute). Це – дослідницький центр в сфері державної політики, який займається питаннями індивідуальної свободи, обмежень уряду, вільних ринків і світу. Він був заснований як фонд в 1974 році, а в 1976 р. за пропозицією М. Ротбарда назва була змінена на Інститут Катона. Свою назву інститут дістав завдяки серії нарисів «Листи Катона», опублікованих в Англії в XVIII ст., в яких представлено бачення суспільства, вільного від надмірної державної влади. Ці нариси надихнули архітекторів американської революції. І прості, непідвладні часу принципи цієї революції - індивідуальна свобода, обмежений уряд і вільні ринки - виявляються навіть більш потужними в сучасному світі глобальних ринків і безпрецедентного

доступу до інформації, ніж могли собі уявити Джефферсон або Медісон. Соціальна та економічна свобода - це буде непросто найкраща політика для вільних людей, це незамінна основа майбутнього. Вчені і аналітики Інституту Катона проводять незалежні дослідження з широкого кола питань економіки і політики. В даний час виконавчим віце-президентом є Девід Боуз [63]. Інститут Катона не має державного фінансування. Приблизно 80 відсотків свого фінансування він отримує за рахунок внесків приватних осіб, інша частина надходить від фондів, корпорацій та продажу книг і публікацій [43]. У його щорічних звітах міститься докладний аналіз фінансів, ініціатив, зусиль і багато іншого, що відбувається в країнах світу в напрямку досягнення свободи. Інститут Катона займає 15-е місце в «Top Think Tanks Worldwide» і 10-е місце в «Top Think Tanks в США» [71].

Не менш відомий і канадський аналітичний центр державної політики – Інститут Фрейзера (*Fraser Institute*), заснований в 1974 р. Інститут отримав благодійний статус в Канаді (1974) і в США (1978). Його заявлена місія полягає в «вивченні і розповсюдженні інформації про вплив конкурентних ринків і втручання держави у сферу добробуту людей» [65; 66]. Він пов'язаний з глобальною мережею з 80 мозковими центрами через Мережу економічної свободи та є незалежною міжнародною дослідницькою та освітньою організацією. Інститут не приймає урядові гранти або плату за дослідження й фінансується за рахунок внесків окремих осіб, корпорацій і фондів. Forbes вважає його мозковим центром лібертаріанців, а газета «Нью-Йорк Таймс» описує інститут як лібертаріанський і консервативний [66]. Інститут самостійно публікує різні звіти, а також регіональні і субнаціональні доповіді про економічну свободу в різних регіонах. Спільно з американським аналітичним центром The Heritage Foundation Інститут Фрейзера публікує щорічний Індекс свободи людини, який демонструє стан свободи людини в світі на основі широкого вимірювання 76 різних показників, які включає в себе особисту, громадянську і економічну свободу [76]. Індекс свободи людини створено в 2015 р. і охоплює 152 країни. Індекс являє собою широку

міру людської свободи, що розуміється як відсутність примусових обмежень. Індекс охоплює: верховенство закону, безпеку і захист, релігію, асоціації, рух, збори і громадянське суспільство, свободу думок, відносини, розмір уряду, правову систему і права власності, доступ до надійних грошей, свободу торгівлі на міжнародному рівні, регулювання кредиту, праці та бізнесу [73].

Інститут Фрейзера також аналізує різні питання щодо свобод громадян. Наприклад, час очікування людиною медичної допомоги в Канаді; інвестиційний клімат в провінціях Канади, звіти про вогнепальну зброю тощо. Багато чого в підходах цього центру дивує. Інститут Фрейзера опублікував ряд статей і заяв, які суперечать канадським законам про контроль над зброєю, включаючи реєстр вогнепальної зброї, а в 2004 р. виступив із заявою на підтримку легалізації каннабіса та його продажу на ринку. У щорічному звіті Інституту про податкову свободу підраховується день, протягом якого середня канадська сім'я погасила загальну суму податку та роялті, що стягуються з них і корпорацій всіма рівнями уряду [66].

1.3. Економічні погляди лібертаріанців: критичний аналіз.

З огляду на тему нашого дослідження, звернемося до економічних поглядів лібертаріанців. Це важливо, оскільки розбудова ринкової економіки базується на реалізації економічної свободи, яка є провідною ідеєю вчення лібертаріанців.

Досліджуючи історію становлення й розвитку лібертаріанства, ми з’ясували, що ця суспільна думка оформилася спочатку як теоретико-філософське обґрунтування ідеї свободи. І лише в творах таких мислителів XVII-XVIII ст., як Джон Локк, Девід Юм, Адам Сміт, Томас Джефферсон, Томас Пейн, ключові ідеї лібертаріанства почали поступово набувати форму сучасної лібертаріанської філософії [68]. Протягом багатьох століть лібертаріанська традиція розвивалась й проникала в різні сфери наукового знання, отримуючи відповідні інтерпретації, в тому числі й в економічну.

Характеристику ключових понять або принципів лібертаріанства дає, зокрема, Д. Боуз [61], але робить це з філософсько-соціологічних позицій. Ми же зосередимося на тих ключових ідеях (принципах), які стосуються реалізації економічної свободи або мають до цього відношення, та проаналізуємо їх з точки зору економічної теорії.

Фундаментальним принципом учення лібертаріанства є свобода власності (приватної власності). Вона базується на аксіоматичному положенні про право на «самоналежність», тобто право на свою особистість, своє тіло. Дехто називає це «індивідуальним суверенітетом», «індивідуальною свободою». «Лібертаріанці вважають: право самоналежності означає, що люди повинні мати право набувати власність і обмінюватися нею, задовольняючи свої потреби й бажання» [8, с.74]. Виходячи з переконання, що людина сама повинна розпоряджатися своїм життям і майном, і має право самостійно вирішувати, як їй жити, за умови, що вона визнає таке ж право за іншими людьми, лібертаріанці відстоюють максимально широкі права особистості і вимагають зведення ролі держави до необхідного мінімуму захисту життя і власності громадян. Інакше кажучи, вони вважають, що люди мають право на свободу від посягань на власність, а законодавство повинні тільки забезпечувати свободу й виконання вільно укладених договорів. Так, М. Ротбард у маніфесті «До нової свободи» пояснює це так: «Головне завдання лібертаріанства полягає в тому, щоб протистояти будь-яким порушенням прав власності людини на самого себе і на законно придбане матеріальне надбання. Коли мова йде про злочинців, в позиції лібертаріанців немає нічого унікального, тому що майже всі люди і філософські концепції борються зі злочинами проти особистості і власності» [47 с.57]. Згідно Д. Боузу, «ніхто не вправі здійснювати агресію щодо людини або чиєїсь власності» [8, с.83].

Отже, на думку лібертаріанців, в основі економічної свободи лежить непорушне право індивідуальної (приватної) власності, вона є гарантом і мірою свободи. Д. Боуз вважає, що права власності ніколи не можуть бути

ліквідовані. «Коли соціалістичні уряди ліквідовують власність, - пише він, - вони обіцяють, що всім майном буде володіти суспільство загалом. Однак… лише одна людина може з'їсти конкретне яблуко, спати на конкретному ліжку…» [8, с.74]. Зауважимо, що тут є певна підміна понять: індивідуальна власність на предмети особистого споживання ототожнюється із суспільною власністю на засоби виробництва. Наскільки великою за обсягами може бути приватна власність, представники лібертаріанства не кажуть. Проте ця теорія дає чітко зрозуміти, що власність не повинна бути сконцентрована в одних руках, тобто не повинно бути єдиної економічної влади, оскільки вона трансформується в тоталітаризм. Лібертаріанці відчувають сильну антипатію до зосередження влади. Д. Боуз нагадує про страшні наслідки безмежної влади: «XX століття було століттям державної влади, від Гітлера і Сталіна до тоталітарних держав за залізною завісою, від диктатур по всій Африці до «бюрократичних держав загального благоденства» Північної Америки та Західної Європи» [8, с.5]. Усуспільнення засобів виробництва не мало історичного тріумфу. «Фашистські і комуністичні держави, які прагнули ліквідувати громадянське суспільство і повністю підпорядкувати людей спільній справі, зараз визнані нікчемними невдахами; вони обіцяли єднання і процвітання, але породили лише бідність, застій, обурення і роз'єднаність. …» [там само, с.70-71]. Від себе додаємо, що економічна свобода є засобом досягнення всіх інших свобод. «Без економічної свободи ніякої іншої бути не може» (Маргарет Тетчер).

Існує ще один аргумент проти узурпації влади як політичної, так і економічної. У сучасному світі взаємини між економічними суб'єктами і державою все більше приймають характер партнерських відносин. Це є новою формою прояву економічної демократії. Передача частини відповідальності за прийняття економічних рішень від держави підприємцям призводить до економічного зростання. Це очевидно на прикладі країн з високим індексом економічної свободи, де вище рівень добробуту населення, краща ситуація в галузі освіти, охорони здоров'я, захисту довкілля,

впровадження інновацій. Це підтверджує нашу думку про те, що роль держави у встановленні економічної свободи є вагомою, державу неможливо виключити із законотворчого процесу.

Другий принцип – добровільність. Всі відносини між особами повинні бути добровільними, з позицій лібертаріанства. «Лібертаріанець схвально дивиться на процес добровільного обміну і співпраці між вільно діючими людьми і відразу відчуває застосування насильства для спотворення такого добровільного співробітництва та примусу діяти інакше, ніж вибрала б сама людина. При всій своїй зовнішній складності розвинена ринкова економіка - це ніщо інше, як велика мережа добровільних обмінів між двома особами [47, с. 37, 52]. Роль держави лібертаріанці вбачають в підтримці добровільних і взаємовигідних обмінів між громадянами. Частина правих лібертаріанців підтримує ідею «добровільного» (контрактного) рабства, що критикується представниками громадських рухів ліволібертарного (соціально-анархічного) спрямування [34].

Мінархіст Р. Нозік вважає, що будь-яка група людей може пропонувати свою модель устрою суспільства. Він співчутливо відноситься до добровільних утопічних експериментів, що як раз і може дозволити проводити в певній рамці мінімальна держава. Нозік стверджує, що всі ідеї повинні бути випробувані на практиці, щоб подивитися, як вони будуть працювати. «Люди намагаються жити в різних спільнотах… Кожне співтовариство має завоювати і утримати добровільну відданість своїх членів. Жодна модель не повинна нікому нав'язуватися, і одна модель буде кінцевим результатом, якщо тільки кожен добровільно вирішить жити відповідно саме з цією моделлю спільноти» [42, с. 386].

Цікавий в цьому плані приклад кібуців, сільськогосподарських комун, із спільним майном і рівністю в праці та споживанні, які були створені єврейськими іммігрантами в Палестині на початку XX ст. й існують донині. Ізраїльський дослідник Б.І. Дубсон, враховуючи тривалість діяльності кібуців, вважає, що вони - це вже не утопія і не експеримент. «Було б

точніше назвати їх соціальним феноменом, що підкреслює їх винятковість і видатний характер цього соціального явища» [44, с. 32]. Як би не склалася подальша доля кібуців, можна погодитися, що «кінець історії», який передрікав Ф. Фукуяма, не передбачається, бо сучасне капіталістичне суспільство не може служити еталоном справедливого соціуму, про який завжди мріяло людство. І тому тяга до пошуку альтернативних капіталізму форм соціальної організації незнищенна»[там само].

За Д. Боузом, відносини між людьми мають будуватися на вільній згоді. «У вільному суспільстві предметом договору може бути практично все: іпотека, шлюб, зайнятість, продаж, кооперативні угоди, страхування…» [8, с.91]. «Свобода - це право вибирати і робити те, що вважаєш за потрібне», - каже Д. Боуз. Разом з тим, він неодноразово наголошує на необхідності великого ступеня порядку в суспільстві та визнає верховенство права: «Лібертаріанство не є лібертінізм або гедонізм. Це не твердження, що «люди можуть робити все, що вони хочуть, і ніхто не може нічого сказати». Скоріше, лібертаріанство пропонує суспільство свободи відповідно до закону, в якому люди вільні продовжувати своє власне життя, якщо вони поважають рівні права інших. Верховенство права означає, що фізичні особи керуються загальноприйнятими і спонтанно розробленими правовими нормами, а не довільними командами; і що ці правила повинні захищати свободу людей…» [68].

Третій принцип – справедливість. За логікою лібертаріанців, справедливим є все те, що не порушує право особи на свободу. Джон Хосперс (1918-2011) в своїй роботі «Лібертарний маніфест» наводить три головні положення лібертарної справедливості «ніхто не є господарем іншої людини і ніхто не є рабом; ніхто не може розпоряджатися долями інших людей; ніхто не може бути господарем плодів праці іншої людини» [21]. Його бачення відповідає поглядам Г. Джорджа про те, що присвоювати можна тільки те, що створено власними затратами та працею (йдеться в розділі 1.2 дисертації). Тобто, лібертаріанці засуджують експлуатацію, обман

і незаконне привласнення результатів праці як несправедливі дії, що попирають свободу.

Справедливість, відповідно до лібертаріанства може існувати лише в державі з демократичним устроєм, де індивід має певну сферу, в яку ніхто не може втручатися (власність, особисте життя тощо). Для підтримки справедливості досить держави, в ролі «нічного сторожа», функції і завдання якого не виступають за межі захисту населення від насильства і обману. Лібертаріанці не підтримують ідею втручання держави в суспільне життя, економічні відносини задля забезпечення рівності. На думку Д. Боуза, прибічники матеріальної рівності плутають три вихідні ідеї: право на рівність перед законом; право на рівність результатів (розподілу матеріальних благ тощо в принципі є неможливим…); право на рівність можливостей (спроба створити істинну рівність можливостей «може бути настільки ж диктаторською, як і спроба забезпечити рівні результати») [8, с.70-71].

Р. Нозік критикує уявлення про те, що призначення держави полягає в справедливому розподілі благ. На противагу ліберальній теорії справедливості Дж. Ролза він формулює власну теорію справедливості в майнових відносинах, яка базується на титулах власності («entitlement theory») і містить три головні принципи привласнення:

перший принцип – передача майна. Особа, яка набуває майно, відповідно до принципу справедливості, набуває титул (право) власності на це майно;

другий принцип – принцип справедливого початкового привласнення; Особа, яка набуває майно, відповідно до принципу справедливості переходу від когось, хто має право на майно, також отримує право власності на це майно;

третій принцип - принцип виправлення несправедливості. Ніхто не може отримати права власності на майно інакше, як в результаті застосування пунктів 1 і 2 [42].

«Розподіл є справедливим, якщо він правомірним способом походить з іншого справедливого розподілу». Нозік називає свою концепцію історичною тому що, на його думку, немає іншого мірила для оцінки справедливості,

крім історії. Він критикує ліберальні й соціалістичні теорії за їхні підходи до справедливості через критерії задоволення потреб, збільшення корисності, винагороди заслуг і інших «кінцевих станів». Дослідник лібертаріанства Л.М. Павкін так пояснює концепцію Нозіка: «…це концепція абсолютних прав власності, яку він виводить з вчення Дж. Локка, у якого людина володіє власністю, що полягає в його власній особистості, власністю на себе. Вимоги Ролза про перерозподіл благ через податки від талановитих до знедолених порушують, з точки зору Нозіка, право власності на себе» [44, с.31].

Відстоюючи ідею мінімальної держави, Р. Нозік вважає (і не дарма), що в «немінімальній» державі «економічно благополучні громадяни прагнуть до більшої політичної влади, тому що можуть її використовувати для надання самим собі різних економічних привілеїв».

Справедливість в лібертаріанстві набуває головним чином характер захисту індивідуальних прав і свобод. Виступаючи за «мінімізацію» участі держави в господарському і суспільному житті, лібертаріанці разом з тим проти вседозволеності й висловлюються за окремі норми та правила поведінки як для цілої держави, так і для її громадян. Вони підтримують всі громадянські свободи та виступають проти нав’язування владою способу життя громадянам, за скасування загального військового обов'язку, проти військового втручання в справи інших країн і визнають захист від агресії, проти обмежень на вїзд, за скасування закону про загальнодоступну освіту, за заборону за контролем та наглядом за роботою ЗМІ з боку держави й контролем інформації, за узаконення обігу наркотиків, проти існування заборони на носіння холодної зброї. Тому, кредо лібертаріанців - свобода понад демократії.

Таким чином, за лібертаріанської ідеології виходить, що економічна свобода можлива тільки на основі становлення більш рівноправного і справедливого суспільства. Поза справедливості немає і не може бути свободи індивіда, людської гідності, стабільного суспільства і прогресивного соціально-економічного розвитку. Основа суспільної справедливості може

полягати тільки в створенні умов, за яких окрема особистість є господарем і розпоряником свого стилю життя. Саме тобу кожній особистості може бути надана максимальна свобода і відкритість, проте вона є обмеженю свободою інших людей. Всі блага або переваги, які отримує кожна окрема особистість, вона отримує як результат дії з обміну або оплати. Тому з часом актуальність постановки питання про рівнозначний та справедливий розподіл є хибною. Виправданим з точки зору моральності може бути тільки наявність держави з її мінімальним втручанням. Серед завдань держави в цьому випадку головним є захист громадян. В іншому випадку дії держави схиляються до наміру порушити права людини, навіть якщо в основі є благий намір покращити добробут.

Четвертий принцип – вільний ринок. Лібертаріанці впевнені, що вільний ринок є втіленням справедливості та найкращим із можливих перерозподільних механізмів, який забезпечує найефективніше задоволення потреб і переваг людей. Такий ринок для більшості лібертаріанців виглядає як ідеальна модель взаємодії. В цій моделі забезпечується та визначається справедливість в усіх сферах [36, с. 18]. Проте наявний стан речей відрізняється від того, який описував А. Сміт, і Дж. Кейнс. Нині, коли світові зони впливу поділені між невеликою купою транснаціональних корпорацій, з великою натяжкою можна назвати його вільним.

П’ятий принцип – радикальне обмеження функцій держави в усіх сферах суспільного та економічного життя. Лібертаріанці хочуть розділити і обмежити владу. Вони вказують на той факт, що саме розосередження влади в Європі - більше, ніж в інших частинах світу - призвело до індивідуальної свободи і стійкого економічного зростання [68].

Лібертаріанці згодні мати державу, наділену лише мінімальними повноваженнями. На цій ідеї й виник мінархізм. Ідеологи лібертаризму розуміють, що повна відсутність держави неможлива через ризик виникнення паразитичних угруповань, кримінальних груп, організованої злочинності, тощо. М. Фрідман визнає: «Існування вільного ринку не знімає необхідності

уряду. Навпаки, уряд потрібен і як форум для визначення «правил гри», і як арбітр, що тлумачить встановлені правила і забезпечує їх дотримання» [51, с. 39]. Проте загалом відношення до держави та влади є негативним.

Обмеженість повноважень уряду є важливим положенням лібертаріанської концепції економічної свободи. Д. Боуз називає уряд «небезпечним інститутом». Дж. Хосперс також вважає, що «уряд - це найбільш небезпечний інститут… Показовими в цьому плані є його слова: «Уряд завжди був головним ворогом права власності. Урядовці прагнуть помножити свою владу і, оскільки множення багатства є найбільш ефективним засобом множення влади, вони прагнуть отримати частину або все зароблене нами. …В ході історії уряд порушував права людей куди більше, ніж окремі індивіди чи групи могли це зробити: він вбивав людей, прирікав на рабство і примусову працю, посилав до концентраційних таборів, постійно грабував і позбавляв плодів праці» [21].

«Історії XX ст. має низку прикладів того, коли відмова від принципу недоторканності приватної власності і заміна вільної конкуренції державним регулюванням в ім'я соціальної захищеності і стабільності призводили до значних обмежень на особисту свободу громадян (сталінський СРСР, маоїстський Китай, КНДР, Куба, та інші країни «переможного соціалізму»). Втративши право приватної власності, громадяни дуже швидко втрачали й інші важливі права: право вільного вибору місця проживання (прописка), місця роботи (колгоспи) і були змушені працювати за призначену державою (як правило, невисоку) зарплату. Це супроводжувалося появою репресивних органів правопорядку (НКВС, міністерство державної безпеки НДР тощо). Значна частка населення була примушена до безкоштовної праці в умовах ув'язнення» [11].

Безперечно, побоювання лібертаріанців небезпідставні. Держава не є благодійною організацією. Історія знає безліч прикладів і фактів зловживань владою з боку державних чиновників. Сучасна ситуація з поширенням корупції серед вітчизняних можновладців є підтвердженням того, що економічна свобода є імперативом високорозвинутого громадянського

суспільства. Цікаво, як ставляться люди до ідеї обмеження дій держави. Публіцист Том Хартманн зазначає, що згідно дослідження, проведеного Pew Research, 11% відсотків осіб, яким подобаються лібертаріанські ідеї та які розуміють особливості лібертаріанського підходу. Прихильники вони виступають за розширення особистої свободи людини і зниження державного контролю. 41% таких людей вважає, що держава повинна регулювати бізнес, 38% підтримує соціальну допомогу малозабезпеченим групам населення, 42% вважають, що поліція повинна відстежувати, контролювати та мати право перевіряти «підозрілих людей» [34].

«Загалом бажання обмеження влади пов'язано з тим, що в лібертаріанстві влада є нормативно-оціночним поняттям із сильним негативним значенням» [36, с. 22].

Шостий принцип – засудження оподаткування. Лібертаріанці вважають, що оподаткування аморально й по суті нічим не відрізняється від пограбування, тому його потрібно відмінити. «У певному сенсі вся система оподаткування є формою примусової праці, - говорить М. Ротбард. Візьміть, наприклад, прибутковий податок. Високі ставки прибуткового податку означають, що кожен з нас значну частину року - кілька місяців - працює на дядю Сема, а тільки потім починає працювати на себе. В решті решт, рабство почасти й полягає в тому, що людина змушена безкоштовно або за малу плату працювати на когось. А прибутковий податок означає, що ми працюємо і заробляємо тільки для того, щоб уряд відняв у нас значну годину зароблено для власних цілей. Що це, якщо не примусова безкоштовна праця?» [47, с. 99]. Шкоду податків Ротбард пояснює так: «Високі податки сковують виробництво, ініціативу і прагнення до розвитку, а також підприємливість» [47, с.87]. Лібертаріанці виступають проти державних дотацій, наприклад, сільськогосподарським виробникам, проти митних зборів та інших видів зовнішньоторговельних бар'єрів. Вони вважають, що оподаткування слід замінити добровільною оплатою послуг, які надаються населенню державою, бізнесом, благодійними та іншими організаціями. Як

конкретно це буде реалізовано, оголошується «дуже складним питанням, що вимагає подальшого опрацювання». Натяк лише, що один з варіантів - це фінансування деяких послуг держави «за рахунок замовника». Щодо цього питання, то варто зазначити, що лібертаріанці тут не мають абсолютної єдності думок. Мінархізм пропагує ідею, що держава має право стягувати мінімальні податки тільки для охорони власності (тобто заради утримання армії, поліції, судової системи); анархо-капіталізм виступає за відсутність обов'язкових податків. Наприклад, лібертаріанська партія в Чехії (Країна вільних громадян), стоїть на тих позиціях, що слід встановити ліміт на підвищення податків; скасувати податок на доходи фізичних осіб, а замість нього встановити місцевий податок. Ця партія категорично вимагає скасування податків на майно, податки на покупку нерухомості, дорожній, газовий та енергетичний податки, знизити ставку ПДВ до 14% [5, с. 125-126].

Визнання оподаткування крадіжкою зустрічається в ряді політичних філософій, оскільки вважається, що уряд порушує права власності шляхом примусового збору податків. Волюнтаристи, анархо-капіталісти, об'єктивісти, більшість мінархістов і лібертаріанців розглядають оподаткування як явне порушення принципу ненападу [34]. Дехто вважає перерозподіл податків між багатими і бідними порушенням особистої свободи людини.

Отже, згідно логіки лібертаріанців, податки – це несправедливо. Варто навести думку Р. Нозіка про те, що повинні використовуватися два базові принципи: це справедливість привласнення прибутків (особа отримала законним справедливим шляхом капітал, завдяки якому отримує прибуток…); другий - перерозподіл ресурсів повинен відбуватися на добровільній основі [42].

«Існування світових ринків капіталу означає, - застерігає Д. Боуз, що інвестори не залишаться заручниками національних урядів та їх податкових систем із надто високими ставками оподаткування. Розвиток телекомунікацій приведе до того, що все більше і більше працівників одержать можливість

сховатися від високих податків та інших намірів нав'язливого уряду. В XXI столітті процвітатимуть країни, які залучатимуть продуктивних людей» [8, с.5].

Принцип сьомий – відсутність соціального забезпечення. Прихильники лібертаріанства вважають, що жити за рахунок інших це аморально. Лозунг лібертаризму звучить так «бідні повинні подбати про себе самі або сподіватися на благодійність». Д. Боуз зазначає «Зараз очевидно, що суспільство, тотально контрольоване державою, - це справжня катастрофа, і все більше людей задається питанням, чому суспільство хоче ввести *трохи* соціалізму, якщо повний соціалізм веде до таких плачевних результатів». [8, с.7]. Велика кількість лібертаріанців визначають зростання тоталітаризму в економіці тим, що правління шукає вирішення в часи занепаду - в диктатурі. Таке рішення є помиковим, адже обов'язком держави є захист добробуту населення і врівноваження економіки. Лібертаріанці виступають проти встановлення законом мінімального розміру оплати за працю. Лібертаризм у соціальній сфері виступає проти будь яких форм державної підтримки. Причиною цьому є те, що під благими загальними цілями та інтересами як правило, прриховуються інтереси, які визначаються різними групами впливу. В цьому випадку йдеться про те, що держава повинна надати всім рівні можливості. На думку Д. Боуза завдяки цьому соціальний прогрес визначиться розширенням переліку категорій населення, які отримають визнання, як от - інтелектуали, підприємці тощо.

«Важко назвати плідною лібертаріанську ідею повного демонтажу соціальної функції держави, хоча здійснення цієї функції і вимагає деякого корегування. До цього поки не доходять навіть ті державні діячі на Заході, які, прийшовши до влади, реалізують на практиці деякі економічні рекомендації лібертаріанства», - слушно зауважує Л.М. Павкін [44, с. 33].

Можна погодитися з оцінкою Максимець С.В. про те, що практично всі тези лібертаріанців є «добре відомими й достатньо поширеними в світі, щонайменше, з XVIII ст. …їх прообрази можна знайти в роботах Дж. Локка, Дж. Ст. Мілля, А. Сміта та багатьох інших ліберально налаштованих мислителів.

До сьогоднішнього часу всі ці ідеї не тільки добре відомі, але навіть стали загальними. … лібералізм стійко асоціюється саме з тими ідеями, які пропагують лібертаріанці – з індивідуалізмом, нерушимістю прав приватної власності, вільними ринками, мінімальною державою, верховенством права. В цьому сенсі можна припустити, що лібертаріанство – це якась нова форма лібералізму…» [36, с.25]. Насправді ідеї сучасного лібералізму суттєво відрізняються від ідей теоретиків раннього лібертаріанства. Пропагуючи ряд принципів на словах, лібералізм визнає багато виключень з них. У світі йдуть процеси, що впорядковують соціальне життя демократичних країн: уряд посилюється, свобода обмежується новими законами, йде перерозподіл ресурсів на користь знедолених, розширюється соціальна держава [там само, с.26]. З цього приводу М. Фрідман нарікає: «З кінця XIX ст., й особливо після 1930-х років в США, термін «лібералізм» набув зовсім іншого акценту, особливо в сфері економічної політики. Він став ототожнюватися із намаганням покладатися для досягнення шуканих цілей не на добровільні приватні угоди, а на державу. Лозунгом лібералізму стала не свобода, а добробут і рівність» [51, с.29].

Висновки до розділу 1

Теоретичне осмислення державної стратегії формування соціальної ринкової економіки є одним з найважливіших завдань сучасної економічної науки. Як в методологічному, так і в науково-практичному плані недостатньо досліджені питання, зумовлені інституційними змінами в економічному просторі, що відбуваються через системну трансформацію України. Серед них – питання сутності економічної свободи та механізмів її реалізації.

Свобода є одним з найскладніших і багатозначних понять в суспільній думці. Свобода та економічна свобода – нерозривні поняття, без першої неможлива друга. Вагоме значення для дослідження проблеми економічної

свободи є розуміння дихотомії понять «позитивна свобода» та «негативна свобода», «внутрішня свобода» та «зовнішня свобода».

Питання про сутність та конкретні форми виявлення економічної свободи займає особливе місце в характеристиці та визначеннях відносин економічних систем, в першу чергу ринкового типу. Це зв'язано з ключовими характеристиками економічної системи: власністю, економічним механізмом її реалізації, підприємництвом, економічними інтересами, конкуренцією, ефективністю виробництва тощо.

Початок дослідженню економічної свободи на науковій основі поклали представники англійської класичної політекономії. Адам Сміт сформулював загальні характеристики та передумови економічної свободи – здатність ринку до саморегулювання, вільна конкуренція, приватна власність, свобода вибору, обмеженість втручання держави в економічні процеси. Він заклав підвалини сучасної доктрини ринкового фундаменталізму.

З розвитком інституту держави змінювалися і уявлення про роль держави в суспільстві та в економіці. Концепція економічної свободи була доповнена вченням Дж. М. Кейнса про активну роль державного регулювання економіки, що полягає в проведенні фіскальної та грошово-кредитної політик, які дозволять полегшити коливання виробництва (спади та підйоми).

Прихильники неоліберальної думки, як і «ліберали-класики», відстоюють принцип ринкового саморегулювання, вільного від зайвої регламентації, вважають ринок єдиною ефективною системою господарювання, де пріоритетне значення має економічна свобода, а роль держави зводять до забезпечення умов для розширення і реалізації економічних свобод.

Лібертаріанство є різновидом політичної філософії, яка приймає індивідуальну свободу як найвищу політичну цінність. Гносеологічні коріння лібертаріанства криються в філософії свободи Дж. Локка й Дж. Ст. Мілля. Лібертаріанство виводить принципи суспільного устрою з аксіоми права власності людини на самоналежність (особистість, власне тіло). Лібертаріанці ратують за максимально широкі права особистості і зведення ролі держави до

необхідного мінімуму захисту життя і власності громадян. Лібертаріанство не є однорідною течією, воно зазнало еволюції й має декілька напрямів.

Особливості економічних поглядів лібертаріанців полягають в наступному. Ключовим принципом теорії лібертаріанства є свобода приватної власності; всі відносини між людьми повинні бути добровільними; роль держави полягає в підтримці добровільних і взаємовигідних обмінів між громадянами; справедливим вважається все те, що не порушує право особи на свободу; вільний ринок є ідеальною моделлю економіки і втіленням справедливості, найкращим із можливих перерозподільних механізмів, оскільки забезпечує найефективніше задоволення потреб людей; експлуатація, обман, незаконне привласнення результатів праці – це дії, що попирають свободу. Лібертаріанці виступають за радикальне обмеження функцій держави в усіх сферах суспільного та економічного життя, держава повинна лише захищати свободу громадян і підтримувати громадський порядок. За логікою лібертаріанців, оподаткування аморально й нічим не відрізняється від грабежу, тому його слід скасувати; соціальне забезпечення означає жити за рахунок інших, тому є неприпустимим.

Для робіт ранніх лібертаріанців характерно гіпертрофоване бачення абсолютної влади приватного власника, гіперболізоване тлумачення вирішення економічних проблем – з позицій ідеалізації ринку і ринкових відносин. Роботи пізнього періоду є більш виваженими та реалістичними. Проте багато важливих питань, які стосуються практичних механізмів запровадження економічної свободи, залишилися не розкритими.

Реалізація економічної свободи як детермінанти суспільного розвитку означає поєднання трьох імперативів – економічного, в основі якого лежить самостійне визначення цілей та дій суб'єктами ринку; правового, що передбачає закріплення незалежності суб'єктів ринку в певних нормах поведінки; та соціального, який означає врахування ринковими суб'єктами умов розвитку соціуму, а отже поважання прав та свобод інших громадян. Відповідно механізмами реалізації економічної свободи є економічні, правові

та соціальні. Такими механізмами є закони, норми поведінки, традиції, економічні інтереси, загально цивілізаційні цінності та деякі інші фактори.

Проведення дослідження теоретико-методологічних положень економічної свободи дозволило визначити дескриптивне (спрямоване на визначення внутрішньої побудови системи) розуміння економічної свободи в ринковій системі.

Результати дослідження розділу опубліковані в наукових працях автора: 2, 3, 5, 6.

Список використаних джерел у розділі 1.

1. Австрийская школа в политической экономии: К. Менгер, Е. Бем-Баверк, Ф. Визер. Пер. с нем. Предисл., коммент., сост. В.С. Автономова. М.: Экономика. 1992. (Серия: Экономическое наследие). – URL: http://www.libertarium.ru/lib_mbv
2. Ананиев М. В чем главные проблемы и ошибки либертарианства? – URL: https://thequestion.ru/questions/19298/v-chem-glavnye-problemy-i-oshibki-libertarianstva
3. Анархо-капитализм. Википедия: свободная энциклопедия – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Анархо-капитализм
4. Аникин А.В. Юность науки: Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. М.: Политиздат, 1971. 382 с.
5. Башлаков С., Золотарев В., Хохлов В. Либертарианская перспектива. От посткоммунизма к свободному обществу. Киев: Ніка-Центр, 2019. 344 с.
6. Берлин И. Две концепции свободы. – URL: http://kant.narod.ru /berlin.htm
7. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. 4-е изд. М.: Дело Лтд, 1994. 687с.
8. Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика. Пер. с англ. под ред. А.В. Куряева. Челябинск: Социум, Cato Institute. 2004. 392 с.
9. «Великая трансформация» Карла Поланьи: прошлое, настоящее, будущее. Под общей ред. Р.М. Нуреева. М.: ГУ-ВШЭ, 2007. 321 с.
10. Виндельбанд В. История древней философии. Пер. с нем. под ред А.И. Введенского. Киев: Тандем, 1995. 368 с.
11. Гай–Нижник П.П. Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвитку. *Гілея.* 2014. Вип. 88 (№9). С. 5–14.
12. Галочкина О.А. Экономическая свобода и ее границы: дис. ... канд. экон. наук. Чебоксары, 1996. 154 с. – URL: http://www.dslib.net/econom-teoria/jekonomicheskaja-svoboda-i-ee-granicy

13. Галочкина О.А. Экономическая свобода рыночных субъектов и механизм реализации: автореф. дис. ...д-ра. экон. наук. Москва, 2007. URL: http://economy-lib.com/ekonomicheskaya-svoboda-rynochnyh-subektov-soderzhanie-i-mehanizm-realizatsii

14. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. Т.1. Наука логики. М.: Мысль, 1974. 452 с. Серия: Философское наследие.

15. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. Т. 3. Философия духа. М.: Мысль, 1977. 471с.

16. Генри Джордж и налог на землю. URL: https://m.konspekts.ru/raznoe/genri-dzhordzh-i-nalog-na-zemlyu/#!

17. Джордж Генри. Википедия: свободная энциклопедия: URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Джордж,_Генри

18. Джорджизм. – URL: http://ecohr.ru/ altsystem/georgism.php

19. Джорджизм. Википедия: свободная энциклопедия: – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Джорджизм

20. Джон Мейнард Кейнс. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Джон_Мейнард_Кейнс

21. Звинувачення в моральному суб'єктивізмі – це звинувачення на адресу всього лібералізму. – URL: http://um.co.ua/8/8 -11/8-117993.html

22. Історія економічних учень: підручник / Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко, А.М. Поручник та ін.; За ред. Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко. Київ: КНЕУ, 1999. 564 с.

23. История США. Глава 6. Итоги «Нового курса». URL: https://www.history.vuzlib.su/book_o072_page_49.html

24. Камаев Р.Ф. Анализ экономической свободы фирмы. *Новая наука: стратегии и векторы развития*. 2015. № 5-1. С. 122-126.

25. Коган Л.А. Триединство свободы. *Вопросы философии*. 1997. № 5. С. 31-43.

26. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

27. Корнаи Я. Личная свобода и реформа социалистической экономики. *Экономика и математические методы*. Т. XXV. Вып. 3. 1989. С. 405-422.

28. Корнаи Я. Путь к свободной экономике. М.: Экономика, 1990. 149 с.

29. Кукатас Ч. Либеральный архипелаг. Теория разнообразия и свободы. Пер с англ. Н. Эйдельмана под науч. ред. А.В. Куряева. М.: Мысль, 2011. 482с. – URL: file:///C:/Users/ASUS/Downloads/kukatas_liberal_archipelago.pdf

30. Лал Д. Возвращение «невидимой руки». Актуальность классического либерализма в XXI веке. Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2009. 426 с. Серия: Библиотека свободы. – URL: http://web.archive.org/web/20110531152017/http://inliberty.ru/assets/files/books/Lal.pdf

31. Левицкий С.А. Трагедия свободы. М.: Канон, 1995. 512 с. Серия: История философии в памятниках. – URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_russkaja/levickij_tragedijasvobody/15-1-0-1166

32. Леоненко П.М., Юхименко П.І. Історія економічних учень: Підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ.: Знання, 2008. 639 с.

33. Лібертаріанство. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Лібертаріанство

34. Либертарианство. Википедия: свободная энциклопедия. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Либертарианство

35. Мазин А.Л. Экономическая свобода, ее проявления и роль на рынке труда. *Экономика труда*. 2019. Том 6. №1. С.23-38.

36. Максимец С.В. Концепция свободы в социальной философии либертарианства. Дис. …канд. филос. наук. Специальность 09.00.11 – Социальная философия. Саранск: Мордовский государственный педагогический институт имени М.Е. Евсевьева, 2015. 154 с.

37. Маршалл А. Принципы экономической науки. URL: http://www.library.fa.ru/files/Marshall.pdf

38. Мизес, Л. фон. Либерализм в классической традиции: Пер. з англ. – М.: "Почала-Прес", 1994.

39. Минархизм. Википедия: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Минархизм

40. Мирошина Е.Ю. Понимание экономической свободы в современном обществе. URL: https://cyberleninka.ru/article/v/ponimanie-ekonomicheskoy-svobody-v-sovremennom-obschestve

41. Новый курс Рузвельта. Википедия: свободная энциклопедия. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Новый_курс_Рузвельт

42. Нозик Р. Анархия, государство, утопия. Пер. с англ. Б. Пинскера Под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. М.: ИРИСЭН, 2008. 424 с. (Серия «Политическая наука») Retrieved from: https://reader.bookmate.com/UJXui4LG

43. Офіційний сайт Cato Institute. URL: https://www.cato.org/about

44. Павкин Л.М. Либертарианство: принципы, теория, оценка. *Северо-Кавказский юридический вестник*. 2014. №1. С. 27-33.

45. Пархоменко Р.Н. Генезис идеи свободы в западноевропейской философии. *Философская мысль*. 2012. № 4. С. 179 – 210

46. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. Пер. с англ. М.: Прогресс, 1985. Т. 1. 512 с.

47. Ротбард М. К новой свободе: Либертарианский манифест. Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2009. 398 с.

48. Рябов П. Краткий очерк истории анархизма. URL: https://ru.theanarchistlibrary.org/library/petr-ryabov-kratkij-ocherk-istorii-anarhizma#toc9

49. Словник ґендерних термінів. Укладач Шевченко З.В. Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. 336 с.

50. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М: Эксмо, 2007. 960 с. Серия: Антология экономической мысли.

51. Фридман, Милтон, и Хайек, Фридрих. О свободе. В серии «Философия свободы». Вып. II. М.: Социум, Три квадрата, 2003. 182 с

52. Фридман М. Капитализм и свобода. Пер. с англ. В. Козловский. М.: Новое издательство, 2006. 240 с.

53. Фромм Э. Бегство от свободы. М.: Прогрес, 1995. 256 с.

54. Хайек Ф.А. Дорога к рабству. Пер. с англ. Предисл. Н.Я. Петракова. М.: Экономика, 1992. 176 с.

55. Хайхадаева О.Д. Государственный долг Российской Федерации: теоретические и исторические аспекты. URL: http://www.dslib.net/econom-teoria/gosudarstvennyj-dolg-rossijskoj-federacii-teoreticheskie-i-istoricheskie-aspekty.html

56. Хасанова, Л.Р. Экономическая свобода как условие развития предпринимательской деятельности. *Вестник ТИСБИ*. Вип. № 2. 2000. – URL: http://www.tisbi.ru/home/science/journal-of-tisbi/2000/issue2/page-2308/

57. Ширяев И.М. Методология исследования экономической эволюции в работах Людвига фон Мизеса. *Terra Economicus.* 2012. Том 10. № 4. Часть 2. С. 33-35.

58. Электронная еврейская энциклопедия. URL: https://eleven.co.il/ jewish-philosophy/new-age/13923/

59. Энциклопедическій словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.) Подъ редакціей профессора И.Е. Андреевскаго, К.К. Арсеньева и заслуженного профессора О.О. Петрушевскаго. - СПб., 1890-1907.

60. Яременко, О.Л., Панкратова, О.М. Інститути та економічна свобода господарюючих суб'єктів. *Економічна теорія*. 2007. № 3. С. 56-71.

61. Boaz D. The Libertarian Mind: A. Manifesto for Freedom. New York: Simon & Schuster, Cato Institute, 2015, 432 p.

62. Bronfenbrenner, M. Two Concepts of Economic Freedom. *Ethics.* Vol. 65, No. 3 (Apr. 1955), pp. 157-170.

63. Cato Institute. Encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki /Cato_Institute

64. Encyclopedia Britannica. URL: https://www.britannica.com/ biography/Ayn-Rand

65. Fraser Institute. Who We Are. URL: http://www.fraserinstitute.org/ aboutus/whoweare/mission.htm

66. Fraser Institute. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Fraser _Institute

67. Is libertarianism the same as anarcho-capitalism? 9 Answers. – URL: https://www.quora.com/Is-libertarianism-the-same-as-anarcho-capitalism

68. Key Concepts of Libertarianism. URL: https://www.cato.org/ commentary/key-concepts-libertarianism

69. Keynes J. M. The end of laissez-faire. URL: https://www.panarchy. org/keynes/laissezfaire.1926.html

70. Libertarianism. Encyclopedia. URL: https://www.britannica.com/ topic/libertarianism-politics

71. McGann, James G., "2017 Global Go To Think Tank Index Report (2018)". URL: https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1012&=think_tanks

72. Minarchism. Encyclopedia. URL: http://www.statemaster.com/encyclopedia/minarchism

73. Morocco Ranks 121 on Human Freedom Index. – URL: https://www.moroccoworldnews.com/2015/09/167071/morocco-ranks-121-on-human-freedom-index/

74. Murray Bookchin. Encyclopedia Britannica. URL: https://www.britannica.com/biography/Murray-Bookchin

75. Rothbard M.N. Konkin on Libertarian Strategy – URL: http://www.anthonyflood.com/rothbardkonkin.htm

76. The Fraser Institute: Canada Ranks Sixth on Human Freedom Index, Far Ahead of United States in 20th. August 18, 2015. URL: https://finance.yahoo.com/news/fraser-institute-canada-ranks-sixth-093000158.html

77. Данилишин Б. Какое место Украина занимает в рейтинге єкономической свободы? URL: https://112.ua/mnenie/kakoe-mesto-ukraina-zanimaet-v-reytinge-ekonomicheskih-svobod-464289.html

РОЗДІЛ 2
СФЕРИ ПРИКЛАДАННЯ ІДЕЙ ЛІБЕРТАРІАНСТВА В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

2.1. Оцінка економічної свободи в Україні

Для визначення науково-практичної значимості ідей лібертаріанців, проаналізуємо деякі з них крізь призму процесів, що нині відбуваються в економіці України.

Інтегрованим показником вільного розвитку країни, її економіки, згідно лібертаріанській доктрині, є індекс економічної свободи (далі – ІЕС). Вимірювання економічної свободи у світі є спробою визначити, «наскільки інституції та державна політика певної країни відповідають ідеалу «обмеженого» уряду, тобто коли він обмежується захистом прав власності та забезпеченням набору «суспільних благ» [27].

Як зазначалося в розділі 1 роботи, звіти про стан економічної свободи в світі готують організації, зокрема Freedom House, The Heritage Foundation («Фонд спадщини») спільно з Інститутом Фрейзера, газета Wall Street Journal та ін. Аналітичний центр «Фонд спадщини» обчислює економічну свободу на основі 12 кількісних та якісних факторів, згрупованих в чотири категорії або «стовпи» економічної свободи: верховенство права (права власності, цілісність уряду, ефективність судової системи); розмір уряду (урядові витрати, податкове навантаження, бюджетне здоров'я); ефективність регулювання (свобода бізнесу, свобода праці, грошова свобода) й відкриті ринки (свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода). Кожен з 12 факторів у цих категоріях оцінюється по шкалі від 0 до 100 балів. Загальна оцінка країни визначається шляхом усереднення цих дванадцяти показників, при цьому кожному з них присвоюється рівна вага.

Динаміка ІЕС України за 2018 і 2019 рр. представлена в табл. 2.1, а за період 1995-2019 рр. – в таблиці Б 1 Додатку Б. Згідно «Фонду спадщини»,

економічна свобода України становить 52,3 бали (рис.2.1), що робить країну 147-ю в рейтингу 2019 р. [105]. Серед 44 країн європейського регіону Україна займає 44 місце, її загальний бал нижче середніх регіонального (68,6) і світового (60,8) [105]. -

Таблиця 2.1

Динаміка Індексу економічної свободи України за 2018-2019 рр.*

№ п/п	Показники для розрахунку ІЕС за групами	Рік / Оцінка (балів)		Зміни **(-, +)**
		2018	2019	
1	Верховенство права			
1.1	Право власності	41,0	43,9	+2,9
1.2	Цілісність уряду	27,6	29,6	+2,0
1.3	Ефективність судової влади	30,9	31,5	+0,6
2	Розмір уряду			
2.1	Витрати уряду	45,3	46,9	+1,6
2.2	Податкове навантаження	79,9	81,8	+1,9
2.3	Фіскальне здоров'я	75,9	82,6	+6,7
3	Регуляторна ефективність			
3.1	Свобода бізнесу	62,7	66,1	+3,4
3.2	Свобода праці	52,8	46,7	- 6,1
3.3	Грошова свобода	60,1	58,6	-1,5
4	Відкриті ринки			
4.1.	Свобода торгівлі	81,0	75,0	-6,0
4.2	Інвестиційна свобода	35,0	35,0	0
4.3	Фінансова свобода	30,0	30,0	0
Загальний показник		51,9	52,3	+0,4

Джерело: складено автором за даними: [105]

ІЕС деяких країн - сусідів України у 2019 році виглядає так: у Румунії він становить 68,6 бали; Польщі – 67,8 балів; Угорщині і Словаччині – по 65 балів; Молдові – 59,1 балів; Росії – 58,9 балів; Білорусі – 57,9 балів [105]. Перші місця в рейтингах економічних свобод багато років поспіль займають Гонконг (90,2 бали) і Сінгапур (89,4 бали) [106].

Повертаючись до табл. 2.1, зазначимо, що з 2017 р. методологія обчислення ІЕС дещо змінилась. З 1996 р. Інститутом Фрейзера щорічно обчислювався індекс, який вимірює рівень підтримки економічної свободи інститутами і державою та ґрунтується на 42-х показниках, що об’єднані у п’ять великих утворень (розмір влади, правова система та захист прав власності, стабільність грошей, свобода міжнародної торгівлі, регулювання

ставок кредитування, праця та ведення бізнесу). Його структура представлена в таблиці Б 2 Додатку Б. «Фонд спадщини» до 2018 року обчислював ІЕС на підставі 10 субіндексів, а починаючи з 2018 року, розглядає ще такі, як «судова ефективність» (Judicial Effectivenes), «фіскальне здоров'я» (Fiscal Health), «податкове навантаження» (Tax Burden) (табл. 2.1.1), тому, є розбіжності в структурі і результаті ІЕС по роках. Попри зміни в методиці обчислення, відмітимо, що в ІЕС України є позитивні (хоч і незначні) зрушення, в тому числі за окремими складовими, про що свідчить його динаміка (рис. 2.1).

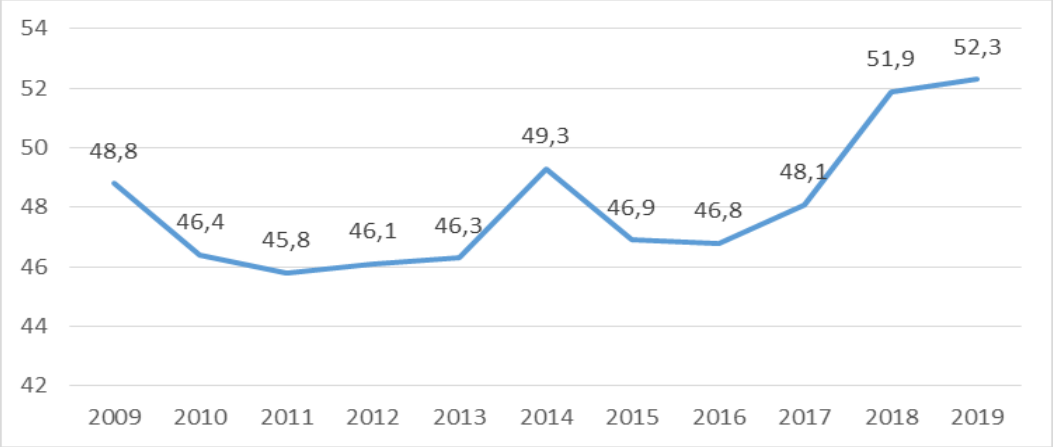

Рис. 2.1. Тренд ІЕС України в 2009-2019 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних: [105; 106]

Загальний показник ІЕС зріс на 0,4 бали порівняно з 2018 роком, при цьому поліпшення фінансового стану, свободи бізнесу і прав власності випереджає зниження свободи праці і свободи торгівлі. На думку експертів «Фонду спадщини», в 2018 р. стан економіки України частково покращився через приплив грошових переказів, проте необхідні структурні реформи, такі як скорочення субсидій, підвищення тарифів на електроенергію, зміцнення бюджету та боротьба з корупцією [105].

Розглянемо ІЕС України, співставляючи дані за останні 2 роки (табл. 2.1). У категорії «Верховенство права» найбільше покращились такі компоненти ІЕС, як свобода приватної власності (+2,9) та цілісність уряду (+2,0). Про ефективність судової влади в Україні говорити не приходиться,

до того ж вона, як відомо, найбільш залежна від інших гілок влади та є найбільш корумпованою. В Україні нині триває судова реформа, проте питання, як формувати судову владу, досі не вирішене. Репрезентативне опитування громадян України, проведене Центром Разумкова на території України (за винятком окупованого Криму та частини територій Донецької та Луганської областей) у період з 07 по 14 лютого 2019 року, виявило негативне ставлення до судової реформи. Це пов'язане з тим, що громадяни не бачать її результатів. Лише 8,9% опитаних респондентів зазначили зміни, що відбулися в судовій системі, протягом останніх 4-х років; 27% вважають, що зміни відсутні, а переважна більшість (64,1%) або не стежать за змінами в судовій системі, або не змогли відповісти на це запитання [35].

Щодо покращення оцінки свободи приватної власності (+2,9), то результат не слід вважати високим, враховуючи те, що цей вид свободи формується на протязі 28 років. Не секрет, що млявий розвиток ринкових відносин в Україні є наслідком «непрозорої, неконкурентної і хаотично проведеної приватизації» [96]. Але приватизація є серцевиною ринкових реформ. Тому зупинимося на цьому питанні докладніше. Варто згадати витоки утворення в країні приватного власника. Офіційно приватизація в Україні почалася в 1992 році, але процес виводу власності з-під контролю держави почався, коли Україна ще була в складі СРСР. Прийняття законів «Про індивідуальну трудову діяльність» (1986) та «Про кооперацію в СРСР» (1988) дали можливість розвиватися кооперативам і дрібному приватному бізнесу. Але кооперативи, організовані при підприємствах, часто використовувалися як канали виводу активів з державного сектору. Закон СРСР «Про державне підприємство» (об'єднання) (1987) передав трудовим колективам в оренду майно підприємств, але їх «керівники, виступаючи представниками трудового колективу і використовуючи власні зв'язки в партійно-господарській номенклатурі, отримали можливість не тільки управляти державною власністю, але й використовувати її в своїх інтересах» [89].

Економістом О.І. Пасхавером, одним з авторів концепції приватизації в Україні, дається оцінка приватизації 90-х років, яка дещо пояснює недоліки сучасного розвитку приватної власності в нашій країні. «В процесі приватизації стояло два завдання: забрати у держави право власності на майно виробничого сектора і розвинути новий невиробничий капітал. Забрали ми підприємства у держави? Так, забрали. Зуміли ми зробити так, щоб виріс новий - недержавний капітал і з'явився господар у цих приватизованих підприємств? Ні, не зуміли ... Таким чином, процес вийшов досить суперечливим: якісь цілі досягнуті, якісь ні», - каже вчений [72]. Насправді результат української приватизації є одним з найгірших у світі. З 1992 року в Україні було роздержавлено 133 тис об'єктів. Державний сектор за 1992-2018 рр. скоротився до 16%. Однак за цей час 5/6 економічного потенціалу великої європейської країни приватизували менш ніж за 11 млрд. дол США (табл. 2.2). Це всього лише 13% номінального ВВП України в 1990 р. У 2018 році до державного бюджету від приватизації державного майна надійшло 0,3 млрд. грн., що становить лише 1,4% від початкового плану (21,3 млрд. грн.). Закон про державний бюджет на 2019 рік освоїв надходження від проведення приватизації в обсязі 17,1 млрд. гривень. Таку ж суму містили держбюджети за 2015, 2016 та 2017 років. Але за ці роки запановані надходження були набагато менші. У 2018 році Урядом було прийнято рішення щодо підвищення плану приватизації до 21,3 млрд. гривень, потім зменшив до 18,8 млрд. гривень, але велика приватизація знову не почалася і план з приватизації 2018 року виконано на 1% [89; 65; 37; 68].

Наразі «на черзі» роздержавлення великих підприємств. Активи 100 найбільших з них складають 1,48 трлн грн., або 92,5% від загальної вартості активів усіх працюючих держпідприємств. Усього в українському держсекторі налічується 3363 підприємства, а реально працює 1638 з них. За результатами 2018 року портфель 100 найбільших держкомпаній в цілому отримав чистий прибуток у розмірі 25,3 млрд. грн., що на 48,2% менше показника 2017 року (переважно через зменшення прибутків ПАТ «НАК Нафтогаз України») [94].

Так, його чистий прибуток знизився з 39,4 млрд. грн. в 2017 році до 11,6 млрд. грн. у 2018 році. Причиною стало зниження прибутку від операційної діяльності з 60,5 млрд. грн. в 2017 році до 26,4 млрд. грн. в 2018 році.

Таблиця 2.2

Динаміка надходження до державного бюджету коштів від приватизації державного майна в Україні в 1992-2018 рр.

Рік	Надходження, млн. грн.	Середньорічний курс гривні до долара	Надходження, млн. дол
1992-1999**	1202,6	4,13	291,16
2000	2075,5	5,44	381,51
2001	2132	5,37	396,87
2002	576,1	5,33	108,16
2003	2015,7	5,33	377,99
2004	9414,9	5,32	1769,98
2005	20699,2	5,12	4039,10
2006	522,9	5,05	103,54
2007	2458,3	5,05	486,79
2008	480,7	5,27	91,26
2009	807,2	7,79	103,60
2010	1093,46	7,94	137,79
2011	11408,4	7,97	1431,85
2012	6763,3	7,99	846,36
2013	1479,9	7,99	185,15
2014	466,9	11,89	39,28
2015	151,5	21,84	6,94
2016	188,9	25,55	7,39
2017	3377	26,60	126,95
2018	300	27,20	11,03
Всього за 1992-2018	67614,46	-	10942,73

*Джерело: складено автором за даними: [99; 62; 65; 37]

** До 1999 р. проводилася ваучерна приватизація.

Крупні державні підприємства є найбільш прибутковими в таких галузях: нафтогазова промисловість, електроенергетика та транспорт. До прикладу чистий прибуток у електроенергетичній галузі на державних підприємствах зріс практично в 1,5 рази з 9,2 млрд. грн. в 2017 році до 13,7 млрд. грн. в 2018 році. До таких підприємств належать: ПрАТ "Укргідроенерго" - з 1,5 до 3,7 млрд. грн., ДП "Енергоринок" - з 0,9 до 2,9 млрд. грн., ДП НАЕК "Енергоатом" - з 3,8 до 4,6 млрд. грн.. Головною

причиною зростання чистого прибутку державних підприємств було звизначено зростання двох показників: доходу від реалізації продукції та валового прибутку.

Підприємства транспортної галузі отримали сумарно 4,3 млрд. грн. чистого прибутку в 2018 році, що на 23,6% менше показника 2017 року - 5,7 млрд. грн.. Основним драйвером зниження прибутку галузі виступила ДП «Адміністрація морських портів України», чистий прибуток якої знизився з 3,6 до 2,8 млрд. грн. за рік. Зниження фінансового результату було викликано зниженням валового прибутку з 4,9 до 4 млрд. грн. при зростаючих операційних та адміністративних витратах. АТ «Укрпошта» збільшила свій збиток у порівнянні з 2017 роком з -0,2 до -0,5 млрд. грн.. АТ «Укрзалізниця» збільшило чистий фінансовий результат в 2018 році з 0,1 до 0,2 млрд. грн.. В той період шахти вугільної галузі знов таки закінчили рік зі збитками. Хоча варто сказати, що відбулося скорочення розриву загального збитку на 0,6 млрд. грн. з -3,2 млрд. грн. до -2,6 млрд. грн. (у 2017 та 2018 роках відповідно).

За результатом 2018 року підприємства хімічної промисловості скоротили загальний збиток у порівнянні з 2017 роком: з -1,3 до 0,5 млрд. грн.. Слід відзначити, що «Одеський припортовий завод» скоротив вдвічі розмір збитків в 2018 році з -1,5 до -0,75 млрд. грн..

Державні підприємства харчової промисловості скоротили свій загальний збиток з 1,3 млрд. грн. до 1,2 млрд. грн. (у 2017 та 2018 роках відповідно).

Підприємства машинобудівної галузі у 2018 році зберегли прибуток на рівні 2017 року - 0,7 млрд. грн.. [1; 94].

У порівнянні з приватним сектором участь держави в економіці істотно менша: за підсумками першого півріччя 2019 року - 13% (табл. 2.3). При цьому рейтинг найбільших платників податків в Україні за 2018 рік очолюють саме державні компанії. За оцінкою МВФ, в 2017 році державна допомога для державних підприємств склала 5% ВВП. Найбільша кількість

державних установ в сфері наукових дослідженнь і розробок (332 компанії), лісового господарства і лісозаготівлі (309 компаній), сільському господарстві (240 компаній). У Фонді держмайна нарахували понад 1 млн об'єктів державного майна, з яких 566 000 об’єктів нерухомого майна державних підприємств, установ, організацій [100]. Сучасний етап приватизації спрямовано на приватизацію 530 державних підприємств. У процесі підготовки Кабінет Міністрів України провів аудит на 20 підприємствах, які віднесли до переліку великої приватизації. Непрофільні активи державних компаній (конюшні, свіноферми тощо) передадуть у приватний сектор. Ухвалений торік закон про приватизацію спростив процедуру продажу державних активів,

Таблиця 2.3

Частка державного сектора в складі економіки на кінець періоду,%

Галузь	Період					
	2014	2015	2016	2017	2018	І півріччя 2019
Питома вага держсектора економіки	10.3	11.3	11.1	9.4	8.9	13
Сільське, лісове та рибне господарство	4.6	4.4	4	4	4.1	1.8
Промисловість	15.1	15.1	14.6	10.9	10.5	13.1
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	7.9	7.9	6.7	6.6	6.8	6.5
Переробна промисловість	4.6	4.4	4	3.6	3.5	4.7
Постачання електроенергії, газу, пара	47.9	50.7	48.4	36.2	35.1	40.5
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	34.5	32.6	31	27.4	28.7	29.3
Інформація та телекомунікації	3.8	3	3.4	3.2	3.2	4.8
Професійна, наукова та технічна діяльність	28.3	33.4	33.8	33.8	32.3	60.9
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	12.5	12.7	13.7	14.4	14	33.6

Джерело: побудовано за даними джерел [67]

дозволивши застосовувати англійське право в приватизаційних угодах. Крім того, закон ускладнює участь в торгах осіб, пов’язаних з країною-агресором, а також нових представників кримінального сектора. Забороняється також порушення справ про банкрутство протягом одного року з моменту продажу об'єкта, а термін можливого оскарження результатів продажів обмежується трьома роками [76]. Згідно з макроекономічним прогнозом КМУ, у 2020-2022

роках приватизація буде щорічно приносити державі 0,5-6 млрд. грн. (табл. 2.4). Це значно менше, ніж планувалося в попередні роки, але більше, ніж надходило реально. Очевидно, уряд урахував, що ціни за підприємства будуть дуже низькими і / або більшість із запропонованих об’єктів - неліквіди або будуть не готові до продажу найближчим часом [77].

Таблиця 2.4

Надходження від приватизації, млрд. грн..

2017		2018		2019		2020		2021		2022	
план	факт	план	факт	план	факт, 9 міс.	план база	альтер план	план база	альтер план	план база	альтер план
17,1	3,38	18,8	0,27	17,1	0,4	5	0,5	6	0,5	6	0,5

Джерело: [77]

Варто з’ясувати й таку складову забезпечення економічної свободи підприємців, як захист прав власників. Нині Україна посідає 109-е місце серед 129 країн у міжнародному рейтингу захисту прав власності. За цим показником наша країна випереджає Молдову, але істотно відстає від усіх країн колишнього СРСР і Східної Європи. Законодавство України захищає права власності, це закріплено в Конституції України, Цивільному, Земельному, Кримінальному кодексах України [42; 98; 38; 44] та низці інших законодавчих документів. «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним» [42]. Якщо це право відсутнє, не регулюється чи порушується, то виникає реальна основа для відчуження власності, обмежується економічна свобода, й тоді неможна говорити про ефективний розвиток підприємницької діяльності та економіки взагалі.

Проте українська дійсність являє багато прикладів грубих порушень прав власників. Власність в Україні захищається погано. За останні 5 років в Україні

сталося 1690 рейдерських захоплень. В 2018 році зафіксовано 654 рейдерських атаки, в 2017 – 414, а найменша – в 2014 році – 234. Про це повідомляє моніторинг відкритих даних Opendatabot з посиланням на статистику Генеральної прокуратури [22]. «Реальна статистика може відрізнятися від даних ГПУ, оскільки у великій кількості випадків рейдерських захоплень кримінальні провадження взагалі не порушуються… Кримінальні провадження часто порушуються за іншими статтями Кримінального кодексу (хуліганство, самоуправство, незаконне поводження зі зброєю), тому такі випадки можуть не потрапити в цю статистику. [44]. До суду направляються менше 1% справ, а більшість закривається через відсутність складу кримінального злочину. Правоохоронці не люблять господарські справи і намагаються уникати їх розслідування, тому в більшості випадків рейдерство переходить в господарську юрисдикцію», – роз'яснює відомий юрист М. Лазарєв [22].

Щоправда, сучасний уряд і чинний Президент декларують намір підсилити на законодавчому рівні захист бізнесу від неправомірних дій або бездіяльності дозвільних органів. «Наші пріоритети: дерегулювання з переходом на онлайн-послуги держави для бізнесу; ліквідація тіньової економіки та корупційних схем; розвиток інфраструктури; оптимізація податкової системи; введення в Україні європейських стандартів, – підкреслив В. Зеленський під час робочого візиту до Японії в жовтні 2019 року [75]. Багато людей не можуть відкрити (чи навпаки, закривають) власну справу через недоліки законодавства та хабарництво чиновників. В 2018 році припинили свою діяльність 196,0 тис фізичних осіб підприємців (далі – ФОП), щоправда, взято на облік новостворених 273,7 тис. ФОП. Станом на 1 лютого 2019 року на обліку в Україні перебуває 1 778 тис. ФОП, з них 1252 тис. платників єдиного податку [64]. Переважна частина з них відноситься до сектору оптової та роздрібної торгівлі. Це невеликі за обсягом підприємства, тобто малий бізнес. А він є чутливим до будь-яких змін і економічних криз. І в цьому розрізі важливо розуміти, що для частини українців реєстрація себе як ФОП є іноді чи не єдиним способом легалізувати свої доходи й отримати

згодом пенсії. Як зазначили в ДФС, за 2017-2018 рр. ФОП збільшили сплату єдиного соціального внеску на 38% з 14,235 млрд. грн. до 19,646 млрд. грн.. (табл. 2.5). Загалом надходження ЄСВ по Україні зросли на 26% з 181 млрд. грн. в 2017 р. до 228 млрд. грн. в 2018 р. [33; 34].

Таблиця 2.5

Надходження єдиного внеску в Україні в 2016-2018 рр., тис. грн.

2016		2017		2018	
Надходження коштів ЄСВ від ФОП**	Надходження коштів ЄСВ, всього	Надходження коштів ЄСВ від ФОП	Надходження коштів ЄСВ, всього	Надходження коштів ЄСВ від ФОП	Надходження коштів ЄСВ, всього
10330000,0	131826764,3	14235525,5	180805209,5	19646075,4	228024983,1

**Джерело*: складено автором за даними: [64; 34; 30, с.15; 70]

В українських реаліях державні рішення, орієнтовані на забезпечення соціальних гарантій і потреб населення, найчастіше реалізуються за рахунок бізнесу. Збільшення таких базових показників як мінімальна заробітна плата (МЗП) або прожитковий мінімум б'є в першу чергу по різних групах ФОП, які не завжди можуть компенсувати інфляційні сплески [95]. Мінімальний ЄСВ для ФОП до 2016 року становив 34,7% від розміру мінімальної заробітної плати. З 01.01.2016 року ставка ЄСВ знижена до 22% для всіх категорій платників, проте, мінімальний розмір ЄСВ для приватних підприємців лише за останні чотири роки зріс на 202,8% (табл. 2.6).

Збільшення МЗП і прожиткового мінімуму є дієвим способом наповнення державного бюджету за рахунок податків. Логіка уряду така: чим вище МЗП, тим вище податки з неї. З 01.01.2019 року розмір МЗП підвищився на 12% до суми в 4173 грн.. Це безпосередньо впливає на розмір ЄСВ, при збереженні самих податкових ставок. У 2019 році проводилося поетапне підвищення прожиткового мінімуму для працездатних осіб – з 1921 грн. у першому кварталі фінансового року і до 2102 грн. в четвертому. Виходячи з цього, покажемо середнє річне податкове навантаження на різні групи ФОП. Для ФОП I групи мінімальна сума податкового платежу, незалежно від отриманих доходів, складе 13 321,92 грн. (ЄСВ – не менше 11 016,72 грн., а

єдиний податок – не більше 2305,20 грн.). Для ФОП ІІ групи ця сума ще більше і становить 21 031,92 грн. (ЄСВ – не менше 11016,72 грн., а єдиний податок – не більше 10 015,20 грн.). Треба враховувати те, що переважна кількість ФОП – це саме малий бізнес з невеликим оборотом капіталу. Між іншим, за даними Міністерства фінансів України, середня заробітна плата в Україні у серпні 2019 року склала 10573 гривень [85].

Таблиця 2.6

Динаміка розміру мінімального ЄСВ для приватних підприємців з 2016 по 2019 рр. (в абсолютному та процентному поданні)

Період	Ставка ЄСВ, %	Розмір ЄСВ, гривень	Зміни ЄСВ до попереднього року, (+, -)	
			грн.	%
01.01.2016-30.04.2016	22	303,16	-175,01	-36,6
01.052016-30.11.2016	22	319,00	+15,84	+5,2
01.12.2016-31.12.2016	22	352,00	+33,0	+10,3
01.01.2017-30.04.2017	22	704,00	+352,00	+100,0
01.05.2017-30.11.2017	22	0	0	0
01.01.2018-31.12.2018	22	819,06	+115,06	+16,3
01.01.2019	22	918,06	+99,00	+12,1

*Джерело: [29]

Зауважимо, що роль ФОП – це, насамперед, забезпечення зайнятості та підтримування внутрішнього попиту. Сплата єдиного внеску до соціального страхування – суперечливе питання, яке, вважаємо, має бути переглянуте урядом із запровадженням другого накопичувального рівня пенсійної системи. Згідно Ф. Хайєку, «організовуючи ту чи іншу область життєдіяльності, ми повинні максимально спиратися на спонтанні сили суспільства і якомога менше вдаватися до примусу. Цей принцип може бути застосованим до нескінченної безлічі ситуацій» [97, с. 57]. Цілком очевидно, що вчений мав на увазі й податки, проти яких категорично налаштована лібертаріанська течія.

Поглянемо на приватизацію з іншого боку. Починаючи з Дж. Локка, ліберальна думка постійно обговорює питання про ефективність використання

власності. Видатний філософ підіймає питання про те, що з привласненням чогось, положення тих, хто залишився ні з чим, тим самим погіршується. Р. Нозік, спираючись на його думку, розмірковує: «Чи погіршує положення людей, що не мають можливості здійснити акт привласнення (оскільки доступних і корисних непривласнених об'єктів немає), система, яка робить можливим акт привласнення та постійну власність? Тут діють різні відомі докази на захист приватної власності, засновані на суспільній користі: збільшення суспільного блага, перенаправлення засобів виробництва до тих, хто може отримати більшу ефективність. Така практика сприяє експериментам. З часом приватна власність дає змогу людям отримати інформацію якого роду і структури ризики вони можуть нести. Додатковою інформацією є те, що приведе до спеціалізації розподілі цих ризиків. Наявність приватної власності захищає її власників, спонукаючи їх до вилучення ресурсиів з поточного споживання для дії ринків в майбутньому. Власність надає також інші додаткові джерела зайнятості адже не доводиться переконувати найняти людей на роботу тощо. Ці міркування входять складовою частиною в теорію Дж.Локка не в якості утилітаристського виправдання наявності власності, а утвердження тези про те, що приватна власність задовольняє більшість цілей, через яких було введено застереження «достатня кількість і тієї ж самої якості предмета праці повинна залишитися для всіх інших» [60, с.116-117].

У контексті з цим виникає питання, а чи ефективно використовують власність ті, хто її придбав, а чи не варто реприватизувати ті об'єкти, які занедбані?! Отже, наскільки ефективно використовується те, що було приватизовано в Україні – питання риторичне. Україна давно потребує більш жорсткого підходу до тих, хто придбав колишню державну власність за мізерно малу ціну й неефективно її використовує. На часі ще багато проблем (закупівля товарів і послуг за завищеними цінами; продаж продукції за заниженими; руйнівні кредити; ланцюжки фірм-посередників; в яких зникають передоплати; відчуження майнових комплексів шляхом доведення

до банкрутства; виділення привабливих активів на інші компанії; дроблення контрольного пакета акцій; приватизаційні маніпуляції тощо), які необхідно здолати Україні для досягнення високих показників економічно свободи.

Наступний показник ІЕС «цілісність уряду» означає взаємодію гілок влади, стан ефективності колегіальної роботи членів уряду. Однак добре відомо, що наразі в Україні з цим існують значні проблеми, пов'язані з недосконалістю Конституції та законодавства загалом, вирішенням кадрових призначень на «високі посади» через підкуп, кумівство, різні нечесні схеми. Дивує те, що в умовах політичної кризи та високого рівня корупції у вищих ешелонах влади, західні експерти ще й дали позитивну оцінку. За період з 1995 по 2017 рік «Фонд спадщини» показує динаміку «свободи від корупції» – з 10 до 29,2 балів (табл. Б1). Однак у світовій практиці використовуються й інші оцінки. З 1995 року міжнародна організація Transparency International складає Індекс сприйняття корупції (далі – ІСК), який визначають на основі досліджень 13 міжнародних установ і дослідницьких центрів. Для оцінки України обрано 9 таких міжнародних установ і дослідницьких центрів, розрахували такі рейтинги: «Global Insight Country Risk Ratings»; «World Economic Forum Executive Opinion Survey» та інших. Ключовим показником ІСК є сума балів, а не рейтинг. Отримана мінімальна оцінка в 0 балів означає, що фактично корупція виконує функцію держави. Отримана максимальна оцінка в 100 балів є свідченням того, що корупція майже відсутня. Індекс ІСК визначає рівень корупції виключно в державному секторі. З 2012 року (з часу, коли Transparency International (далі – ТІ) почала застосовувати сучасну методику розрахунку) найгірший показник України був у 2013 році – 25 балів. Починаючи з 2014 року її позиції повільно покращуються. У рейтингу ТІ 2017 Україна отримала 30 балів й зайняла 130 місце, в 2018 році отримала 32 бали й зайняла 120 місце зі 180 країн, які досліджувалися [90].

Коментуючи ріст показників, експерти ТІ відзначають, що він відбувся, зокрема, завдяки покращенню взаємовідносин між бізнесом і державою. Позитивний вплив бів спричинений запровадженням окремої процедури, з

автоматичним відшкодуванням ПДВ, розширення роботи системи «ProZorro». Продажі, а також діяльність інституту бізнес-омбудсмена [90; 82].

Експерти ТІ відзначають часткове виконання рекомендацій на 2018 рік зокрема в частині створення Антикорупційного суду. В Україні ухвалено відповідне рішення, однак повноцінний його запуск було перенесено на 2019 рік, не підвищено й роль громадськості у процесі перевірки кандидатів на посади суддів, не відбулося посилення повноважень Національного антикорупційного бюро України (НАБУ). В той же час зміни до діючого законодавства призвели до ускладнення процедури проведення експертизи в провадженнях кримінального характеру. Відбулося загострення в протистояння між правоохоронними органами України. Існує багато фактів того, що не припинився тиск на активістів і журналістів. Не створено наежних умов для функціонування Національного агентства з питань запобігання корупції [90]. Зі зміною політичного керівництва в Україні в 2019 році декларуються високі цілі й наміри щодо подолання корупції, але поки що судова влада схильна до політичного тиску і корупції. Кримінальне покарання за корупцію не виконуються ефективно, вона залишається в Україні ендемічною.

Перевірка електронних декларацій неможлива, оскільки Національне агентство з питань запобігання корупції так і не отримало доступу до державних реєстрів і не є адміністратором реєстру електронних декларацій. Залишається тиск з боку цих силових структур на бізнес. Досі не створено Служби фінансових розслідувань [90]. Отже, стає зрозумілим, чому саме оцінка субіндексу «Ефективність судової влади» становить лише +0,6. Безперечно, що прогрес останніх років був забезпечений головним чином реформами, започаткованими в 2014 році. Одним із стримуючих факторів антикорупційного прогресу досі залишається брак політичної волі. За словами виконавчого директора Transparency International Україна А. Боровика, «такий результат не відповідає задекларованим нашою країною прагненням до швидкої євроінтеграції, реформ та очищення від корупції всіх сфер життя» [там само].

Грошова свобода є тим компонентом ІЕС, що також потребує пильного аналізу особливо в умовах відтоку грошей з України в офшорні зони. Українські експерти підрахували, що з 2015 по вересень 2018 року Україна експортувала продукції п'яти найбільших товарних груп на $112 млрд.., з них $42 млрд. пішли в офшори [28]. Справа не тільки в тому, що через ухиляння від сплати податків державний бюджет не доотримує кошти. Продовжується розмивання податкової бази і, на жаль, нерівне застосування податкових правил – все це негативно впливає на здорову конкуренцію і ведення бізнесу.

Ф. Хайєк попереджував, що «політичний контроль за грошовою масою зачаїв у собі занадто велику небезпеку для всього ринкового устрою». «Для нормального соціально-економічного розвитку необхідно знайти оптимальне співвідношення між кількістю грошей, що перебувають в обігу, і величиною ВВП» [6, с. 130-142]. Але справа не тільки в дотриманні аксіоматичних правил. Ситуація ускладнена тим, що Національний банк України (НБУ) не є незалежним від влади інститутом. Крім того, він поєднує ряд різнорідних функцій - це і центральний банк, і кліринговий центр, і регулятор банківської сфери. Тож слід розділити два типи функцій і два інститути - все, що стосується регулювання (контролю, ліцензування і т. п.) кредитних установ, відноситься до компетенції виконавчої влади та має бути реалізовано відповідним органом цієї гілки влади. Решта функцій, навпаки, повинні бути відокремлені від органів держави. Візьмемо, наприклад, функцію проведення монетарної політики. Національна валюта – це зобов'язання НБУ, по суті, безпроцентні облігації на пред'явника. За допомогою open market operations НБУ випускає або погашає свої зобов'язання, тобто контролює грошову масу. У держави є свої облігації – ОВДП, але за допомогою їх вона не може збільшити грошову масу безпосередньо. Якби така можливість була, то уряд міг би проводити емісію в своїх інтересах, тим самим порушуючи інтереси суспільства в макроекономічній стабільності [7, с.107]. Тому вкрай важливо мати незалежний центральний банк, не підпорядкований державі чи окремим

державним особам, що діє в інтересах всього суспільства і виконує функцію підтримки макроекономічної стабільності. «Отже, наразі і грошова, і фінансова безпека перебувають «на розтяжці» між суто ринковим управлінням і державним регулюванням з боку центробанку» [48, с.35].

В Україні поки що слабким місцем є участь громадянського суспільства в контролі державних (фактично публічних) фінансів. Важливе значення також має залучення громадськості до прийняття бюджетних рішень і посилення громадського контролю. Для цього необхідно підвищувати фінансову грамотність населення і вимогливість громадськості щодо прозорості інформації про бюджетні видатки. Як слушно зауважує З.М. Лободіна, у цьому контексті важливо реалізувати комплекс заходів, а саме:

- публічне обговорення пріоритетів формування й використання бюджетних коштів громади, що передуватиме складанню бюджету на наступний рік;

- публічний розгляд проекту бюджету відповідними постійними комісіями органів місцевого самоврядування за участі експертів, громадян, представників засобів масової інформації;

- проведення слухань перед поданням до місцевих рад проекту місцевого бюджету, на яких обговорюватиметься опублікований завчасно документ за участі всіх зацікавлених осіб;

- оприлюднення затверджених фінансових планів і планів соціально-економічного розвитку комунальних підприємств, публічне звітування про їх виконання;

- запровадження публічного звітування головних розпорядників бюджетних коштів бюджетів різних рівнів про одержані результати від здійснених видатків [46, с. 341].

З метою глобальної боротьби з корупцією уряди країн усього світу мають робити значно більше для розвитку громадянського суспільства, підтримки вільної преси, захисту активістів і журналістів, а також забезпечення прозорості та підзвітності у державних і приватних установах. Варто

відмітити, що Україна включилась в міжнародні процеси, спрямовані на боротьбу з корупцією, зокрема це стосується приєднання до плану BEPS (Base Erosion and Profit Shifting). BEPS – асоціація, яка впроваджує розроблені ОЕСР рекомендації по боротьбі з ухиленням від сплати податків. План BEPS – це єдині правила протидії операціям з розмивання оподатковуваної бази. Приєднання України до асоціації BEPS є насамперед інформацією інвесторів. Це призведе до стимулювання міжнародної торгівлі і сприятиме зростанню економіки країни. У 2017 році Україна зобов'язалася впровадити чотири з п'ятнадцяти кроків. Уже розроблено законопроект, за яким планується застосування одразу вісьмох кроків BEPS. Удосконалення контролю за трансферним ціноутворенням важливе для того, щоб визначена вартість, оподатковувалась в Україні. Розкриття вітчизняними фізичними особами-резидентами своєї частки в іноземних компаніях – необхідна вимога у цивілізованому світі. План також зачіпає проблеми подвійного оподаткування. «За великим рахунком, – роз'яснює міністр фінансів О. Маркарова, питання не тільки і не стільки в тому, щоб стягувати більше податків. …можна оптимізувати сплату податків законними способами» [53]. План BEPS спрямований передусім на те, щоб розмежувати перших і других.

На нашу думку, міжнародні порівняння не завжди є коректними, вони не враховують «стартові умови» розвитку. Так, IEC (й деякі інші індекси) використовуються лібертаріанськими інститутами та іншими міжнародними організаціями здебільшого для геоекономічних ілюстрацій лідерів і аутсайдерів серед країн і віднаходження подібностей та розбіжностей в їхньому розвитку, тоді як внутрішні взаємозв'язки між складовими елементами економічної свободи практично не досліджуються. Тим не менш індекс економічної свободи вважається вагомим індикатором того, як відбуваються демократичні процеси в суспільстві та в економіці. Наскільки успішно просувається економіка, можна, насамперед, судити з динаміки загальноприйнятих макроекономічних показників розвитку (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Макропоказники соціально-економічного розвитку України у 2015-2018 рр.

Показник	2015	2016	2017	2018
Номінальний ВВП, млрд.. грн..	1988,5	2385,4	2983,9	3558,7
ВВП реальний, темп зростання, %	-9,8	2,4	2,5	3,3
Індекс споживчих цін, на кінець періоду	143,3	112,4	113,7	109,8
Індекс цін виробників промислової продукції, на кінець періоду	125,4	135,7	116,5	114,2
Середньомісячна заробітна плата, грн..	4207	5180	7104	8865
Зміна реальної заробітної плати, %, на кінець періоду	-0,2	9,0	19,1	12,5
Рівень безробіття, методологія МОП, % до економічно активного населення	9,1	9,3	9,5	8,8
Зміна експорту товарів та послуг, у % до попереднього року	-26,9	-3,9	17,1	9,7
Зміна імпорту товарів та послуг, у % до попереднього року	-28,3	4,5	19,2	12,6

Джерело: побудовано за даними [51; 52]

Динаміка основних макропоказників соціально-економічного розвитку України впродовж 2015-2018 рр. свідчить про його нерівномірність. Проте за оцінками Міністерства фінансів України, зовнішні та внутрішні умови розвитку вітчизняної економіки залишаються відносно сприятливими. Дані табл. 2.7 демонструють позитивну динаміку обсягів ВВП протягом 2015-2018 років та помірні темпи його зростання у реальному вимірі з I кварталу 2016 р., за означені роки вони становили 2,4%, 2,5%, 3,3% відповідно. Цьому сприяло збільшення внутрішнього попиту. Такі досягнення, хоч і незначні, стали важливою передумовою для забезпечення реалізації більш ефективної моделі його перерозподілу через податкову систему та отримання запланованих податкових надходжень.

Крім того, завдяки збільшенню реального наявного доходу домогосподарств, зросло і реальне приватне кінцеве споживання. А через більше фінансування інфраструктурних проектів та потребу компаніям інвестувати в модернізацію виробництва, збільшилось також валове нагромадження основного капіталу. Водночас залишився від'ємним внесок реального чистого експорту.

Позитивним фактом є сповільнення темпів інфляції у 2018 році, у грудні було зафіксовано сповільнення ІСЦ до 9,8% порівняно з 13,7% у грудні 2017 року. При цьому, через високі інфляційні очікування, монетарна політика у 2018 р. була досить жорсткою, що сприяло забезпеченню цінової та курсової стабільності. Тим часом, зростання інвестиційного та споживчого попиту призвели до розширення дефіциту торговельного балансу, що майже повністю було компенсовано за рахунок збільшення грошових переказів з-за кордону та додатнім сальдо фінансового рахунку.

Впродовж аналізованого періоду, завдяки дотриманню урядом України підходів політики фіскальної консолідації, було забезпечене у 2018 р. додатне сальдо (профіцит) первинного бюджетного балансу. У свою чергу, бюджетна політика держави мала стримуючий ефект по відношенню до сукупного попиту, однак це сприяє ціновій стабільності.

Позитивну оцінку експертів має зростання середньомісячної заробітної плати населення, її розмір у червні 2019 р. становив 10783 гривень. Це досягнуто завдяки збільшенню мінімальної заробітної плати, а також підвищенню її в умовах загострення конкуренції на трудові ресурси й трудову міграцію до країн ЄС. Відповідно, темпи приросту реальної заробітної плати у грудні 2018 року становили вже 9,7% [51; 52]. Обсяги податкових надходжень впродовж 2010-2018 рр. мали позитивну динаміку, проте паралельно з цим зріс і рівень податкового навантаження.

Отже, для покращення ІЕС необхідно, щоб запрацювали такі механізми, як демократизація всіх сторін життя суспільства, поглиблення процесу приватизації, активна співпраця зі світовою спільнотою у вирішенні глобальних питань, які стримують просування до економічної свободи. З метою успішного впровадження реформ для покращення бізнес-клімату Україні необхідні значні перемоги у боротьбі із корупцією, реформи в судовій гілці влади і захисті прав власності. Наведеня шляхи зумовлять посилення інвестиційної активності, також і за рахунок припливу іноземного капіталу. Також стимулювання діяльності суб’єктів господарювання повинно

проводитися за підтримки державою власного товаровиробника через систему держзамовлень та держзакупівель; надання вигідних (дешевих) кредитів підприємствам з інноваційною, соціально значимою та стратегічно важливою продукцією; заохочення підприємств, які виготовляють продукцію на експорт, шляхом лібералізації валютного регулювання та інших фінансових преференцій; створення гнучкої податкової системи; амністії тіньових капіталів на різних умовах вкладення їх у бізнес; прийняття кодексу честі підприємця з чітко визначеними правилами партнерства між підприємцями та державою (виконавчими, контролюючими та фінансовими органами).

2.2. Екологічна проблема в ідейному арсеналі лібертаріанства та її стан в Україні

Глобальний екологічний стан погіршується, тому багато зусиль світової спільноти спрямовано на збереження та покращення екологічної ситуації, що продемонстрував і 50-й Всесвітній економічний форум в Давосі який пройшов під знаком кліматичних проблем.

Екологічна проблема є однією з центральних в ідейному арсеналі лібертаріанства. У своїх поглядах на вирішення цієї проблеми лібертаріанці стоять на таких теоретичних постулатах:

- приватна власність – єдино можливий ефективний господарський інструмент в сфері природокористування;
- свобода ринкових відносин передбачає відмову від будь-якого контролю і регулювання в економіці;
- науково-технічний прогрес є вагомим регулятором екологічних проблем.

Так, М. Ротбард в маніфесті «До нової свободи. Лібертаріанський маніфест» визнає, що «режим повноцінної приватної власності на ресурси і вільний ринок забезпечують захист природних багатств і роблять це набагато ефективніше, ніж уряд з його заборонами і обмеженнями» [83, с.285].

Відповідно до уявлень представників цієї течії, економічне зростання є чинником поліпшення якості оточуючого середовища. Доказовість цієї тези базується на припущенні того, що з ростом добробуту людство все більшу увагу починає приділяти умовам свого існування (природному середовищу). Людина з високим рівнем добробуту потребує та спроможна профінансувати (придбати) високу екологічну якість життя, у той час як забруднення – атрибут найбільш нужденних. Причиною незадовільного стану природного середовища, у розумінні лібертаріанців, є недостатня специфікація прав власності. Приватні власники більш ефективні в екологічних питаннях, ніж держава, тому що зацікавлені в збереженні свого майна. Чиновники (державний апарат), не маючи прав власності, потенційно сприятимуть вичерпанню або нераціональному використанню ресурсів через можливість отримання адміністративної ренти [10, с.37].

Зауважимо відносно такої позиції лібертаріанців. По-перше, існує достатньо емпіричних підтверджень негативного впливу приватного капіталу на забруднення довкілля. З чим дійсно можна погодитися, так це з тим, що недосконаліть інституційного забезпечення природокористування (бюрократія, незацікавленість чиновників, споріднення олігархічних груп і органів влади тощо) є головним чинником екологічних негараздів.

По-друге, недостатня специфікація прав власності (особливо в країнах трансформаційного типу) дійсно є чинником дестабілізації природного середовища. У таких країнах (Україна не є виключенням) інститут громадянського суспільства слабо розвинутий та не має дієвих інструментів контролю за діями держави в екологічній сфері [10, с.38].

Лібертаріанська концепція мінімізації державного втручання в господарські процеси, в тому числі у використання природних багатств, є апріорі вірною, але в цьому аспекті виявляється спірною. Відмовлятися від державного регулювання просто неможна. На сучасному етапі розвитку, держава виступає в якості активного учасника економічних відносин. Лише у держави є великі фінансові та організаційні можливості долати масштабні

екологічної катастрофи. Правильніше говорити про посилення регулюючої функції держави, яка повинна використовувати ринкові механізми для управління процесами природокористування і досягнення позитивних результатів. Життям доведено, що нерегульований ринковий механізм призводить до швидкого вичерпання ресурсів. Отже, завдання держави – виправити провали ринку в сфері природокористування: розподілити невідтворювані ресурси на більш тривалий період та забезпечити збереження відновлюваних ресурсів.

Держава не є власником природи, тому вона не повинна встановлювати якісь загальнообов'язкові вимоги, її завдання охороняти права власності громадян країни на її природу. Отже, якщо хтось забруднює навколишнє середовище (чим наносить шкоду здоров'ю іншої людину, «чинить агресію проти особистості» - за лібертаріанською лексикою), то він має понести відповідальність і компенсувати завдані збитки. Такова позиція лібертаріанців [7, с.41-42].

Існує й інша проблема, яку, принаймні в Україні через засилля бюрократії та недоброчесності правосуддя, поки що вирішити складно. Державні електростанції, каналізаційні очисні споруди і багато тому подібних об'єктів, що належать місцевим органам влади - найгірші забруднювачі, але пересічним громадянам в реальності надзвичайно важко боротися із свавіллям або безвідповідальним ставленням влади й притягнути до відповідальності винних осіб за забруднення та нанесення шкоди їх здоров'ю. З цього приводу М. Ротбард зауважує: «Очисні споруди, що належать муніципалітетам, сильніше всього і забруднюють річки. Отже, уряд одночасно виступає в ролі безтурботного власника ресурсу і є головним винуватцем його забруднення» [83, с.89].

Проблеми із забрудненням зазвичай є більш складними. У забрудненні повітря, вод беруть участь особи або компанії, які не є власниками цього. «Головний фактор у питанні забруднення вод полягає в тому, що водними шляхами володіє держава. Приватного володіння річками, озерами і струмками

для будь-яких практичних цілей майже не існує. Держава дозволяє порушникам забруднювати воду, в той час як приватні власники прав на річкову воду мали б куди більш сильне бажання вжити ефективних законних заходів проти забруднювачів. …Забруднення може і повинно розглядатися як звичайне, з точки зору закону, правопорушення» – зауважує представник лібертаріанства [57]. «… закон треба застосовувати в рівній мірі до кожного і не робити винятків для будь-яких осіб або колективів», – наполягає М. Ротбард [83] .

Зауважимо, що екологічні проблеми характерні не тільки для країн, де була/є державна власність. Можливості приватного капіталу – це одне, а те, як вони використовуються – це вже інше. Наприклад, в нашій країні фермерські господарства більше, ніж великі агрохолдінги орієнтовані на дбайливе екологічне ставлення до землі, але вони не мають достатньо коштів на придбання засобів захисту рослин, геномодифікованого насіння тощо. Агрохолдінги ж мають кошти, але використовують землю за принципом «після нас хоч потоп». Безперечно, можна навести і протилежні приклади. Значна група лібертаріанців схильна вважати, що таке відбувається через модель бюрократичного управління. Учасник московського лібертаріуму роз’яснює: «Уряд США володіє приблизно однією третиною земель в країні, переважно на півдні і південному заході. Деякі з цих земель - індіанські резервації, інші - національні парки, треті - лісові і пасовищні угіддя, четверті - незаймана цілина, а також континентальний шельф і прибережний шельф, що містить багато нафти й інших корисних копалин. Екологи висловлюють величезну заклопотаність тим, що якби приватні власники придбали собі ці багатства, то відбулися б жахливі речі. Цю стурбованість можна зрозуміти, але вони скоріше помиляються… Збиток середовищу найчастіше завдається в результаті державного управління, а не приватними власниками. Як і при будь-якій бюрократії, у державних чиновників, які відповідають за землю, немає можливості ефективно порівнювати різні шляхи її використання, оскільки не працює ринковий ціноутворюючий механізм. …чиновники і

законодавці приймають свої рішення з політичних міркувань. Тому, як правило, перемагають люди з великою політичною вагою» [57].

У сучасних умовах екологічні проблеми все більше набувають глобального характеру. В бідних країнах, де людина не може задовольнити своїх елементарних потреб, питання про якість навколишнього середовища взагалі не стоїть. Чверть людства відчуває нестачу води. То що вже говорити про екосистеми?! Людство має згуртуватися задля вирішення таких проблем. Що власне кажучи вже й відбувається, достатньо переглянути перелік міжнародних угод і документів (табл. Додатку В), спрямованих на упередження, пом'якшення або зменшення впливу глобальних екологічних проблем на розвиток людства.

Відносно бурхливого розвитку цивілізації лібертаріанці займають позицію тих, хто не вважає це причиною для обмеження росту. Так, вони критикують представників Римського клубу, приписуючи йому «ідеологію зупинки технічного прогресу», а також звинувачуючи у «безвідповідальній атаці на технології», «псевдонаукових методах прогнозування» [83, с. 274-275].

Зростання чисельності населення лібертаріанці сприймають як позитивне явище, адже населення є не тільки споживачем ресурсів, але й творцем інтелектуального капіталу. Головна теза течії – ресурси в умовах вільного ринку невичерпні. Професори Дж. Саймон та А. Ендрес пропонують такі аргументи проти ресурсних обмежень «сталого розвитку»:

- відносне вичерпання та подорожчання окремих ресурсів є найбільш ефективним стимулом пошуку більш дешевих та ефективних аналогів; поштовхом до пошуку нових родовищ;

- дефіцит ресурсів обумовлює інноваційну діяльність бізнесу з пошуку замінників; прогрес у технологіях, підвищення ефективності використання наявних ресурсів. Нові технології скорочують викиди в оточуюче середовище, створюють можливості для вторинної переробки [10, с. 37].

Частково можна погодитися з цією думкою. Науково-технічний прогрес сприяє винаходу нових методів використання ресурсів. Проте не слід

його ідеалізувати. Людству сьогодні притаманний переважно техногенний тип розвитку. Але навіть в постіндустріальних господарствах природомістський тип відтворення займає значне місце. Досить висока ефективність такої моделі розвитку потенційно може забезпечити надвисокий рівень життя та якість споживання, але фактично глобальні соціальні проблеми не вирішує. Швидкі темпи економічного зростання супроводжуються зростанням диференціації в рівнях добробуту як окремих людей, так і цілих країн. Шалене виснаження ресурсів домінує в країнах, що розвиваються. Високорозвинені промислові країни віддають перевагу отриманню ресурсів з цих країн, ніж видобутку власних, особливо якщо це економічно вигідніше, до того ж не шкодить навколишньому середовищу.

У питанні про надра лібертаріанці на відміну від багатьох інших політичних течій стоять на позиції, що природні багатства надр належать тому, хто володіє земельною ділянкою. Для них абсолютно неприпустимим є твердження, що, оскільки надра належать народу, власник землі не може витягувати корисні копалини або добувати природні ресурси без дозволу держави. Максимум, на що можуть погодитися лібертаріанці, – це введення ренти на видобуток корисних копалин, яка буде єдиною для всієї країни [7, с.30]. М. Ротбард вважає, що земля та інші природні ресурси дані природою або Богом, так само як людям дані їхні таланти, здоров'я і краса. Всі ці якості дані конкретним людям, а не суспільству, яке в «дійсності представляє собою абстракцію». «Якщо сказати, що суспільство повинно спільно володіти землею або будь-якою іншою власністю, то це означає тільки одне: група олігархів – а на практиці урядових бюрократів – повинна отримати цю власність в результаті її експропріації у творця або першопоселенця» [83, с.45].

Розглянемо, як в Україні вирішується екологічна проблема. У щорічному рейтингу Climate Change Performance Index 2020 (далі - CCPI) Україна посіла 17 місце, опинившись між Швейцарією і Францією. Порівняно з рейтингом 2019 року наша країна піднялася на одну сходинку [103]. Оцінка складається з обсягу викидів парникових газів, рівня розвитку відновлюваної енергетики,

рівня споживання електроенергії, загальних запасів первинної енергії і загальної зовнішньої та внутрішньої політики в сфері протидії змінам клімату. Результати ранжирування визначаються сукупними показниками країни по 14 показникам в чотирьох категоріях «Викиди парникових газів», «Поновлювані джерела енергії», «Використання енергії», а також «Кліматична політика» в глобальному масштабі в розділі політики індексу. Результати CCPI 2020 ілюструють основні регіональні відмінності в захисті і ефективності клімату в 57 оцінюваних країнах і ЄС. До сих пір жодна країна не показала досить хороших результатів у всіх категоріях індексу, щоб досягти загального дуже високого рейтингу в індексі. Тому знову перші три ранги залишаються порожніми. За індексом цього року лідируючі позиції займають Швеція (4-е місце), Данія (5), Марокко (6), Великобританія (7), Литва (8), Індія (9), Фінляндія (10) [103]. Відносно висока оцінка України (60,0), для порівняння зазначимо, що оцінка Швеції становить (75) пов'язана з хорошим показником енергоефективності та невисокою кількістю викидів парникових газів.

Існує ще один вагомий показник екологічного стану країни. Індекс екологічної ефективності — це дослідження, що охоплює увесь світ і супроводжується рейтингом країн за показником антропогічного навантаження на навколишнє природне середовище та станом раціонального використання природних ресурсів у 180 країнах світу. Розраховується за методикою Центру екологічної політики і права при Єльському університеті (США) спільно з групою незалежних міжнародних експертів, які використовують у своїй роботі, поряд з аналітичними розробками, статистичні дані національних інститутів і міжнародних організацій. У 2018 році лідером за рівнем екологічної ефективності визнано Швейцарію. У ТОП-10 увійшли Франція, Данія, Мальта, Швеція, Великобританія, Люксембург, Австрія, Ірландія та Фінляндія. Україна в рейтингу 2018 року посіла 109 місце [104], хоча в 2016 році займала 44 місце.

В Україні склалася практика, що основними джерелами фінансування природоохоронних проектів виступають власні кошти підприємств, установ,

організацій, а також кошти державного та місцевих бюджетів. Частка інших джерел є незначною через відсутність належного інституціонального підґрунтя для залучення іноземного капіталу. В державному бюджеті України на 2019 рік частка видатків на охорону навколишнього середовища склала 0,48% (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Динаміка частки бюджетних видатків на охорону навколишнього середовища в Україні в загальній структурі видатків у 2002-2019 рр. за функціональною бюджетною класифікацією, %

Роки	Частка видатків Державного бюджету України на охорону навколишнього середовища	Частка видатків місцевих бюджетів України на охорону навколишнього середовища
2002	1,19	0,48
2003	1,29	0,58
2004	1,13	0,71
2005	0,87	1,91
2006	0,95	0,44
2007	1,04	0,41
2008	0,92	0,38
2009	0,75	0,52
2010	0,76	0,37
2011	0,9	0,49
2012	1,0	0,54
2013	1,1	0,45
2014	0,6	0,39
2015	0,7	0,53
2016	0,7	0,42
2017	0,6	0,53
2018	0,53	0,53
2019	0,48	0,83

Джерело: складено за даними: [36; 16; 17; 11]

Звіти Державної казначейської служби України про виконання Державного та місцевих бюджетів України з пояснювальними записками за 2000-2017 рр. URL: http://www.treasury.gov.ua

Видатки держбюджету України. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2019/

Видатки держбюджету України (функціональна класифікація) в 2018 р. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2018/

Бюджет Украины. Расходы по функциям. http://cost.ua/ru/budget/expenditure/

Основні видатки державного бюджету України – це природоохоронна діяльність ня (рис. Г Додатку Г). Найбільше коштів витрачалося на утилізацію відходів і ліквідацію забруднень (Додаток Г). Капітальні інвестиції по видам

природоохоронних заходів за останні декілька років проаналізовано і представлено в таблицях Г1 і Г2 Додатку Г .

Державний бюджет на 2020 рік передбачає на охорону природи витратити близько 8 млрд. грн., або 0,2% ВВП України. Для порівняння: країни ЄС витрачають на захист довкілля 2% ВВП. Кожного року структура та склад видатків практично не змінюється. Для визначення витрат на екологізацію економіки слід задатися питанням, до яких витрат готове сучасне суспільство заради підтримки якості середовища. В системі теоретичних поглядів існують три підходи умовно названі екстенсивним, економічним і глобальним.

Прихильники екстенсивного напряму вважають існуючу практику техногенної експансії неминучою, а природоохоронні зусилля і витрати - неефективними або навіть даремними, що лише уповільнюють економічне зростання. Загроза вичерпання ресурсів і екологічної кризи сприймається ними як стимул науково-технічного прогресу, людської винахідливості і заповзятливості. Такий технократичний підхід мінімізує і оцінки екологічного збитку. Представники економічного підходу також обмежують і природоохоронні витрати порівнюючи їх з результатами та погодженими нормативами. Цей підхід, що спирається на недосконалі нормативи й приймає довготривалі ефекти і наслідки, явно недооцінює економічні збитки, викликані екологічними негараздами. Проте, в рамках цього підходу розроблені методи оцінки економічного збитку і економічної ефективності природоохоронних заходів. Глобальний напрям визначається ідеєю еколого-економічної збалансованості і передбачає облік екологічних і соціальних складових в довготривалих цілях суспільства. У цьому випадку оцінки необхідних витрат досягають найбільших значень [99].

За даними західних економістів, сукупні національні витрати, що гарантують збереження якості природного середовища і благополуччя природних об'єктів, можуть складати до 10% валового національного продукту (ВНП). Часто ставлять питання про розумну величину вкладень в

охорону природного середовища, маючи на увазі, що такі вкладення явно не приводять до підвищення матеріального рівня життя населення. На жаль, така думка є поширеною. Але якщо суспільство визнає за свою головну мету здоров'я людської популяції і здорову репродукцію, то слід відмовитися від залишкового принципу в справі збереження природного середовища і охорони природи. З позицій екорозвитку межа оптимальних витрат якраз проходить там, де об'єм вкладень гарантує стабілізацію якості природного середовища. Якщо не вважати ці витрати обгрунтованими, то в недалекому майбутньому, за прогнозами учених, вони складуть 40-50 % ВНП [99].

Варто зауважити, що екологічні показники є основним інструментом для проведення оцінки стану навколишнього середовища в країні. Вони дозволяють спостерігати за ходом здійснення державних програм, ефективністю екологічної політики, а також сприяють аналізу причин та наслідків екологічної обстановки, що склалася в країні (регіонах). Однак за пострадянською традицією замовчування або фальсифікації інформації дані про стан довкілля, екологічні нормативи, структуру витрат та деякі інші у більшості своїй не розголошуються, подаються на офіційних сайтах із запізненням, що суперечить чинному законодавству та демократичним принципам розвитку [41]. Крім того, ситуація суперечить Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (стаття 9, пункт е) про вільний доступ до екологічної інформації. Сьогодні не треба доводити, що екологія має прямий вплив на стан здоров'я людей. У покращенні ситуації мають бути зацікавлені всі громадяни, у тому числі державні службовці, оскільки користуються природними благами так само, як і звичайні люди.

Право українських громадян на безпечність життя належить до основних, природних прав і закріплене в статті 50 Конституції України [42]. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (далі – Закон №1264-XII) (ст. 9) йдеться про екологічні права громадян. [78].

Це право притаманне громадянину з часу народження, незалежно від державних чи місцевих органів. Це насамперед право громадянина жити в

країні з дотриманням еколого-правових приписів. У вітчизнянму законодавстві, не визначено критерії, які визначають безпечність середовища. Це поняття вказує, що ключовим критерієм є як не дивно відсутність небезпеки. В той же час «екологічно безпечний» визначається Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 50 Закону №1264-XII) як «стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей».

Єдиними визначеними критеріями щодо якості навколишнього природного середовища є екологічні стандарти та нормативи (статті 31-33 Закону №1264-XII) [41]. Підпункт г) статті 9 цього закону сформульовано розпливчато (здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів), тому кожен може інтерпретувати це на власний розсуд, що й призводить до стихійних звалищ відходів, вирубки лісів, хижацької добичі бурштину тощо. І зауважимо, що більша частина екологічних правопорушень є латентними, а винуватці залишаються не виявленими й не покараними.

Існує думка, що покращити екологічний стан можна посиленням штрафів до порушників. Міністерство екології та природних ресурсів України у 2018 році подало до Верховної Ради України законопроект що пердбачає посилення відповідальності за порушення законодавства у сфері природоохоронної діяльності. Голова громадської організації «Зелений Фонд» М. Фролов вважає, що штрафи «є ефективним, якщо система екологічного контролю та виявлення забруднювачів довкілля функціонує належним чином. Наразі в Україні відсутні чіткі механізми адміністрування екологічних штрафів та процесуально-процедурне забезпечення їхнього стягнення. … Суворість стягнення не є чинником, який має вирішальний вплив на зменшення кількості правопорушень. Тому політика держави у сфері відповідальності за скоєння адміністративних правопорушень не може зводитися тільки до збільшення розміру санкцій у вигляді штрафу. Адже, відповідно до приписів статті 23 КУпАП, метою адміністративного

стягнення є виховання особи, яка вчинила правопорушення. А також штрафи створені ще для запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами» [26].

Експерт, дійсно, правий. По-перше, в Україні досі немає чітких механізмів адміністрування екологічних штрафів, по-друге, лише штрафами проблему не вирішити.

На нашу думку, проблему необхідно вирішувати комплексно, вдосконалюючи економічний, правовий та фінансовий механізми.

Авторська концепція стратегії посилення ефективності управління природоохоронними заходами представлено нами на рис. 2.2.

Деякі з запропонованих нами ідей пояснимо. Сьогодні в українській практиці ефективному державному плануванню управління природоохоронною сферою приділяється велика увага. Поступово усуваються недоліки господарської практики минулих років. Наприклад, тривалий час в Україні розроблялися та приймалися документи державного планування без оцінки їхнього впливу на довкілля та належного залучення громадськості до процесу їхньої розробки, що суперечило нормам міжнародного права і заважало оскарженню їх у суді. Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» було прийнято у 2018 році.

Цей Закон «регулює відносини у сфері оцінки наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, виконання документів державного планування та поширюється на документи державного планування, які стосуються сільського господарства, лісового господарства, рибного господарства, енергетики, промисловості, транспорту, поводження з відходами, використання водних ресурсів, охорони довкілля, телекомунікацій, туризму, містобудування або землеустрою (схеми) та виконання яких передбачатиме реалізацію видів діяльності (або які містять види діяльності та об'єкти), щодо яких законодавством передбачено здійснення процедури оцінки впливу на довкілля, або які вимагають оцінки, зважаючи на ймовірні наслідки для територій та об'єктів природно-

заповідного фонду і екологічної мережі (далі - території з природоохоронним статусом), крім тих, що стосуються створення або розширення територій та об'єктів природно-заповідного фонду» [79].

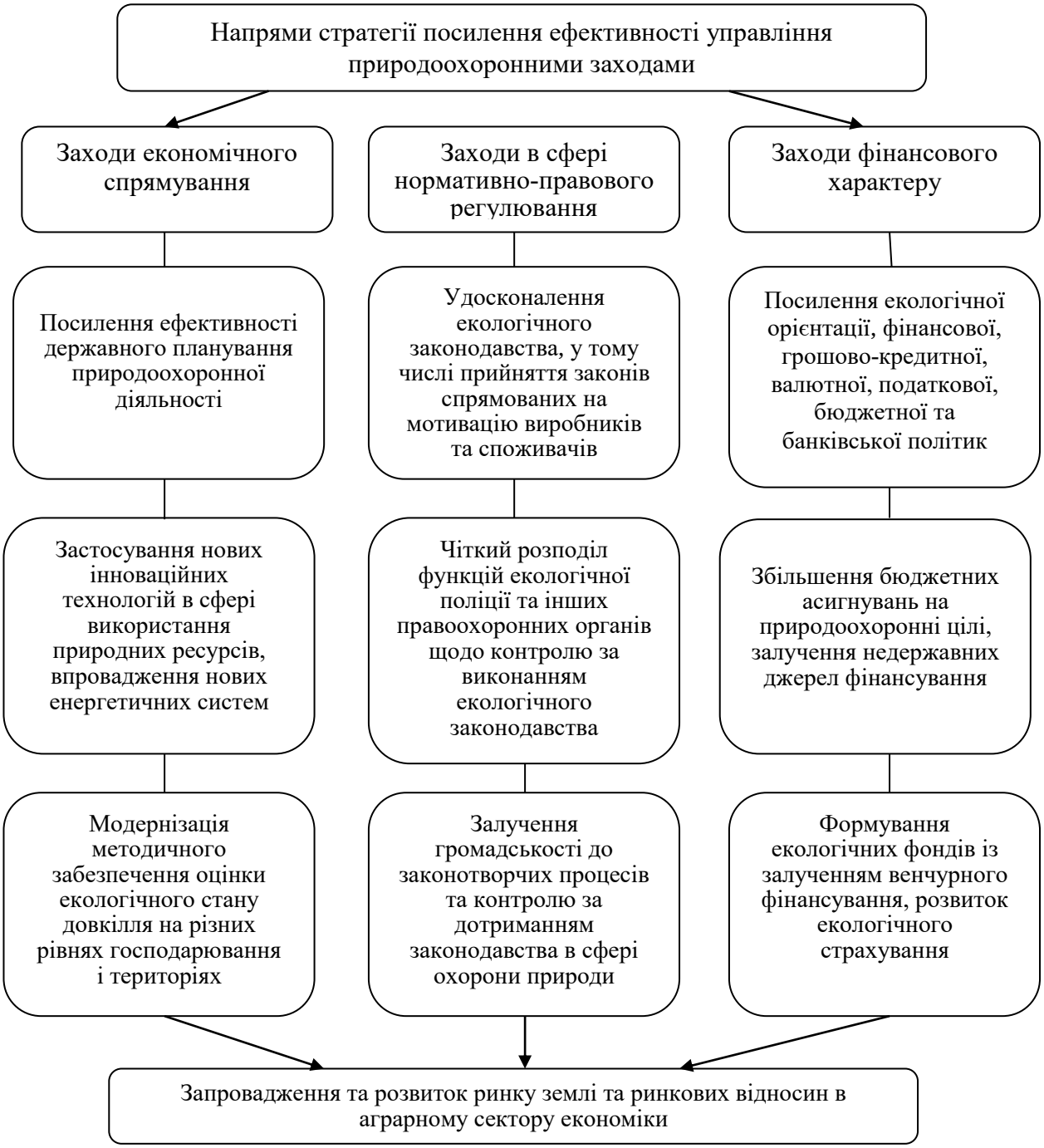

Рис. 2.2. Напрямки стратегії посилення ефективності управління природоохоронними заходами

Джерело: розроблено автором.

Другий важливий напрям – це перехід на модель «еко-соціальної ринкової економіки». Це відносно нова тема у вітчизняному науковому

середовищі та в політиці. Над цим питанням працюють українські науковці В. Вовк, Н. Малиш, О. Негараш, О. Попович, співробітники ряду наукових установ та ВНЗ – Інституту екологічної безпеки та моніторингу довкілля Вінницького національного технічного університету МОН України, Фізико-хімічного інституту захисту навколишнього середовища і людини Міністерства освіти і науки України та НАН України та інші.

Складовою еко-соціальної ринкової економіки є широке застосування ринкових стимулів та еколого-економічних механізмів у вирішенні проблем природного довкілля, а також обмеження жорсткого адміністративного управління чи регулювання. Реалізація такої моделі вимагає перегляду макроекономічної та секторальної політики з метою «інтерналізації екстерналій» – трансформування зовнішніх екологічних і соціальних факторів, пов'язаних з виснаженням природних ресурсів і забрудненням довкілля, у внутрішні витрати виробництва та їх інтеграцію в процес ринкового ціноутворення [58]. Одним із таких механізмів є екологічне оподаткування. Його необхідність зумовлена, по-перше, потребою в дієвому захисті клімату й забезпеченні майбутніх трансляцій енергії. Різні види палива (вугілля, нафта і природний газ) виступають основою для продукування енергії. Проте побічні ефекти у вигляді викидів парникових газів загрожують глобальному клімату. По-друге, існуючі запаси палива є як ресурс обмеженими. Відповідно через дефіцит цих ресурсів зростають ціни на енергоносії. Реформа екологічного оподаткування матиме своїм наслідком зростання цін на викопні види палива та електроенергії, але при цьому й створюватиме стимули для більш економного та раціонального використання. За допомогою податкових інструментів стимулюватиметься становлення та розвиток альтернативних та біоекологічних джерел енергії (вітру, сонця, біомаси тощо). По-третє, курс України на євроінтеграцію змушує орієнтуватися на практику країн Євросоюзу. Прискорений розвиток споживання відновлюваних джерел енергії та підвищення ефективності та

результативності використання цієї енергії, можуть замінити вугілля, газ і нафту. Це необхідні передумови для екологічної сталості.

«В ЄС усвідомили необхідність переходу до концепції «сталого (екологічно та соціально збалансованого) розвитку», що була офіційно закріплена у 2001 р. у «Стратегії сталого розвитку Європейського Союзу». Європейська модель «еко-соціальної ринкової економіки» є реалізацією концепції сталого розвитку і може служити стратегічним орієнтиром для України. Важливим елементом цієї моделі є введення ресурсно-екологічних податків, зокрема шляхом еко-трудової податкової реформи» [20, с. 30].

Оподаткування ресурсопотоку, тобто введення ресурсно-екологічних податків, пов'язаних з використанням природних ресурсів і забрудненням довкілля, є ефективним фінансовим інструментом. З одного боку, він дозволяє безпосередньо інтерналізувати зовнішні екологічні фактори, змінюючи на внутрішні витрати виробництва. Запроваджуючи підхід «забруднювач платить» це спонукатиме виробників до максимізації продуктивності існуючого природного капіталу [20, с. 28].

На думку економістів-екологів, найбільш дієвим і соціально корисним є часткове перенесення основи оподаткування на ресурсопотік, оскільки необхідно забезпечувати доходи до бюджету. Але наразі система оподаткування викривляє ситуацію, оскільки наявність безробіття знеохочує впровадження цих ідей. Сучасний стан інормує бізнес, що потрібно звільнятися від робочої сили і замінювати капіталом та ресурсопотоком, як про це говорить класика економічної науки. Між тим, з точки зору економіки краще зменшувати ресурсопотік у адже це призводить до виснаження природних ресурсів і забруднення довкілля. [20, с. 28].

Політично таке часткове пояснення податкової бази, яке називається «екологічна (або еко-трудова) реформа оподаткування» можна отримати як фіскальну нейтральність. Фіскально нейтральна податкова реформа спрямована одночасно на створення робочих місць та збереження довкілля, частково переносить базу оподаткування з трудових ресурсів (доходу та

фонду заробітної плати) на споживання природних ресурсів та шкідливі викиди і відходи. З часом набагато більша частина доходу бюджету може надійти від оподаткування ресурсопотоку. Це діятиме як для заохочення до мінімізації ресурсопотоку так і для отримання бюджетних надходжень.

В Україні створена і функціонує система еко-ресурсного оподаткування. Податковим кодексом України (далі – ПКУ) передбачено справляння таких платежів, як рентна плата за певні блага:

- користування надрами;
- видобування корисних копалин;
- користування радіочастотним ресурсом;
- використання води;
- використання лісових ресурсів;
- екологічний податок;
- ресурсна рента;
- транзитна рента [71].

Екологічний податок – це загальнодержавний обов'язковий платіж, він стягується з фактично здійснених:

- обсягів викидів у атмосферне повітря;
- скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин;
- розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками;
- утворених радіоактивних відходів;

Відповідно до п.240.1 ст.240 ПКУ «платниками податку є суб'єкти господарювання, юридичні особи, що не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські та інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів, включаючи тих, які виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, під час провадження діяльності яких на території України і в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони здійснюються викиди забруднюючих речовин в

атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення; скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти; розміщення відходів (крім розміщення окремих видів (класів) відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання); утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені); тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк». [71].

Порядок справляння екологічного податку регламентується статтями 240-250 ПКУ [71]. З 2019 року застосовується новий порядок справляння екологічного податку, в тому числі щодо викидів двоокису вуглецю в атмосферне повітря (викиди CO_2). Так, ставка податку за викиди CO_2 стаціонарними джерелами підвищено до 10 грн./тонну (в 24,4 рази). У 2020 році порядок не змінився.

Податкова політика постійно переглядається у цьому напряму й націлена на збереження та вдосконалення підходу до встановлення порядку стягнення ресурсних платежів та визначення їх норм. ПКУ [71] упорядковано види, обсяги та сплату ресурсних платежів, відповідальність за сплату, систематизовано питання звільнення від сплати тощо.

Адміністрування ресурсно-екологічних податків не є складним. Показники ресурсопотоків легко фіксуються лічильниками й фізичними приладами. Впровадження ресурсно-екологічного оподаткування дає змогу зменшити розмір ПДВ. Побоювання, що зникатиме база оподаткування марні. Адже загалом ресурсопотік не може дорівнювати нулю, і коли він буде зменшений, податки з нього продовжуватимуть приносити доходи, а податкові ставки можна буде піднімати, щоб задовольнити потреби існуючих бюджетних доходах.

Міжнародний досвід свідчить, що наявність екологічних податків мають обмежене застосування і використання. Надаючи перевагу ринковим важелям управління економікою отримуємо ефект від впровадження екологічних податків для стимулювання зниження забруднення довкілля досить різний (табл. 2.9).

Прикладом такого успішного і ефективного запровадження екологічного податку є існуючий у Великій Британії з 1996 р. податок на захоронення відходів. Такий податок був запроваджений програмою щодо стабільного управління відходами. Ця програма була направлена на виконання кількох завдань щодо контролю за відходами та їх:

– скорочення відходів;

– ефективне використання відходів;

– запровадження методів контролю та утилізації відходів.

Такі дії призвели до зменшення до мінімуму ризику завдати шкоди навколишньому природному середовищу.

Таблиця 2.9

Ефективність застосування окремих природоохоронних податків у економічно розвинутих країнах

Країна	Тип податків та платежів	Ефект
Швеція	Податок на вуглець	6% зменшення забруднення; податок вищий за витрати на зменшення забруднення
Швеція	Різниця у податках на етилований та неетилований бензин і дизельне паливо з низьким рівнем забруднення	У 1988—1993 рр. рівень етилового забруднення знизився до 80%; 75% зменшення сірчаного забруднення від автомобілів; податки вищі, ніж витрати на зменшення забруднення
Норвегія	Податок на сірчаний ангідрит (SO2)	3-4% зменшення забруднення
Данія	Плата за відходи	Значне збільшення повторного використання відходів
Німеччина	Податок на токсичні відходи	У 1991 - 1993 рр. об'єм токсичних відходів знизився до 20-45%
Франція	Платежі за забруднення води	Помірний ефект, оскільки податки нижчі, ніж витрати на зменшення забруднення
Голландія	Плата за відходи	У сільській місцевості, де необхідно платити за видалення відходів, об'єм твердих побутових відходів знизився на 10-20%

Джерело: [59, с. 38].

Відмінності «екологічного податку на захоронення відходів», сприяли вирішенню стратегічних завдань передбачених Програмою стабільного управління відходами у Великій Британії. До таких завдань належать:

– податок стягується залежно від отриманих рахунків;

– зобов’язання щодо сплати податку зменшуються з часом;

– домовленість адміністрації підприємства щодо фінансування екологічної програми;

– чистий дохід згодом повторно інвестується;

– зменшення розміру соціальних відрахувань із заробітної плати [69, с. 38].

Одним із податкових інструментів, який активно застосовується у світовій практиці, є податок на продукт. Це – податок на покришки, холодильники та охолоджуючі речовини, пакувальні матеріали. Головна мета такого податку полягає в акумуляції фінансових ресурсів для здійснення ефективної утилізації і переробки цих матеріалів (відходів), які чинять істотний негативний вплив на навколишнє природне середовище.

В Україні за рахунок ресурсо- та енергоємних споживних галузей і технологій, а також сировинноспрямованої експорту та посиленої концентрації промислових виробництв у певних регіонах завдяки чому сформувалася доволі неефективна та екологічно небезпечна структура управління народним господарством. Слід констатувати і недостатній рівень розвитку екологічного оподаткування в Україні.

Запровадження екологічних податків вимагає всебічного та глибокого обґрунтування, розрахунків і моделювання. Головною метою при цьому має стати досягнення екологічних стандартів. У цьому разі оподаткування можна розглядати як альтернативу жорстким адміністративним заходам і методам, припускаючи, що чим вищі стандарти досягнуто, тим вище ефективність виробництва. Якщо ж основною метою є економічна продуктивність при дотриманні вимог екологічної безпеки, то необхідно використовувати й інші регулятивні методи: зниження або структурні зміни екологічних стандартів на основі розподілу витрат на зменшення забруднення залежно від природних властивостей асимілювати відходи. Слід також враховувати регіональний індекс самоочищення ландшафтів (0,1-0,99), за допомогою

якого відбудеться диференціація норм екологічного податку залежно від здатності природного середовища протистояти техногенному впливу [59, с. 39].

Реформа оподаткування повинна проводитися поступово, щоб мінімізувати порушення нормального ходу виробництва. Така податкова реформа, що розширює податкову базу за рахунок ресурсопотоку при скороченні рівня оподаткування робочих місць, повинно визначитися як важливий етап структурної трансформації. Ресурсне оподаткування не є провідним джерелом податкових надходжень, проте є достатнім для проведення природоохоронних заходів.

Розширення екологічного оподаткування в Україні має забезпечувати такі стратегічні цілі:

- залучення інвестицій;
- розвиток технологічних інноваці1;
- зменшення витрати на оплату енергоносіїв та інших ресурсів;
- скорочення енерго- та матеріалоємності виробництва;
- зменшення шкідливих викидів;
- недопущення забруднення довкілля;
- структурна перебудова промисловості;
- скорочення залежності від імпорту ресурсів та енергоносіїв;
- поліпшення торговельного балансу
- підвищення національної безпеки країни.

Впровадження в Україні новітньої європейської моделі “еко-соціальної ринкової економіки”, важливим елементом якої є введення ресурсно-екологічних податків, служитиме одним з вагомих факторів для подальшої євроінтеграції. Проте результативність податкової політики в екологічній сфері залежить від конфігурації оподаткування факторів виробництва та споживання. Необхідно, щоб виробники і споживачі були поставлені в пряму фінансову залежність від впливу їх життєдіяльності на стан навколишнього середовища. Для цього пропонуємо підприємства всіх секторів економіки, установи, організації поділити на класи з точки зору їх «шкідливості» для

навколишнього середовища на кшталт того, як це було зроблено свого часу в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Там це дало можливість ранжувати підприємства з точки зору «небезпечності» виробництва. Цей метод дозволив також витримувати принцип справедливості щодо величини внеску на такий вид як «страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань». Технічно це дуже простий метод, який полягає в коригуванні податкового нормативу на коефіцієнт, що присвоєно відповідній групі підприємств. Зі зменшенням викидів чи застосуванням нових еколого безпечних технологій норматив слід зменшувати.

2.3. Тіньова економіка як викривлення принципу економічної свободи.

У лібертаріанській теорії економічної свободи часто проводиться аналогія між економічною свободою і вільним ринком. З цього приводу зазначимо, що економічна свобода за своєю логікою не означає вседозволеності та свавілля, інакше її ніколи неможна буде встановити. Всі економічні агенти мають додержуватися загальних «правил гри» (рівні права власності, єдині форми товарно-грошових відносин, рівність прав сторін в договорі тощо) навіть в такій економічній системі, як «вільний ринок». Багато теоретиків лібералізму вихваляли його за «спонтанний порядок», при якому природним чином і без участі регулюючих органів досягається «більш ефективне розміщення громадських ресурсів, ніж це можна було б досягти за допомогою будь-якого іншого рішення» [108, с.2].

Прихильники цієї точки зору вважають, що випадковий порядок є по факту вищим ніж порівняно до іншого порядку, який передбачає індивідуальним особам самостійно здійснювати вибір того, що їм робити, купувати, продавати, за якими цінами, внаслідок безлічі і складності включених у цей процес факторів [109].

Чим же так приваблює вільний ринок? Першою відмінною рисою його прихильники вважають підтримку ринкової рівноваги. Закони вартості, попиту і пропозиції впливають на вартість, утримуючиціни та баланс, який регулює попит на блага.

Другою рисою називають незалежну, самостійну поведінку агентів ринку, тобто свободу вибору. «Кожна людина займається спеціалізацією чи розподілом праці, виробляючи те, що у нього краще за все виходить. …вибір на кожному етапі робиться свободно і добровільно» [110]. Однак, як показав Ф. Болл, деякі моделі в еконофізиці виявили, якщо агентам дозволено взаємодіяти локально на вільному ринку тоді ціни стають нерегуьованими і відхиляються від існуючого стану рівноваги досить постійно і різко [8]. Поведінка такого вільного ринку буде носити нелінійний характер (пара агентів, що ведуть переговори, погодяться на вартість, відмінну від вартості 100 ідентичних пар агентів, що здійснюють аналогічну угоду).

Третя риса – відсутність тиску ззовні. Обов'язкові компоненти функціонування вільного ринку передбачають відсутність тиску створених штучних цін, які походять від розміру податків, інших платежів, субсидій, тарифів, розпоряджень та постанов уряду і відсутність впливу монополій, які перебувають під покровом держави. На такому ринку функція держави лише зводиться до захисту прав власності та підтримці угод. Захисники вільного ринку проти державного регулювання. Вони впевнені, що будь-яке намагання застосувати централізоване планування отримає в підсумку більший хаос, неефективне виробництво і розподіл товарів і послуг. Навіть вигадали термін «економіка невтручання».

Четверта риса – конкуренція, яка тлумачиться як форма суперництва всередині вільного ринку, й передбачає публічні торги і суперництво покупців і продавців. Вільний ринок насправді не має конкуренції, однак, потребує, щоб для нових учасників були відсутні перешкоди для входу. З цього випливає висновок, що відсутність перешкод для входу в умовах вільного ринку з часом призводить до поширення конкуренції.

П’ята риса – це мотивація дій. «Вільний конкурентний ринок також заохочує і стимулює технологічні інновації, які дозволяють новаторам отримати перевагу в задоволенні потреб споживачів новими і творчими способами» [110].

Отже, якщо послухати прихильників вільного ринку, то може скластися уявлення про чудовий бездоганний механізм економічного розвитку. Чому ж тоді він не зберігся до наших часів? Цілком очевидно, ми маємо справу з ідеалізацією (можливо, оманою) «вільності ринкових відносин», яка в силу різних причин існує досі.

Протягом останніх років у нашому суспільстві дедалі поглиблюється інтерес до ринкової економіки, лунає багато політичних гасел і закликів на кшталт «слід повернутися до вільного ринку», «Україні потрібен вільний ринок землі», «слід створити вільний ринок електроенергії» і т. п.; можна почути й виправдання існування тіньової економіки (буцімто, це – реакція на втручання держави в справи бізнесу, чи то розвинена форма прояву вільного ринку, чи то об’єктивний процес розвитку ринкової економіки тощо). А в політичних колах з’явилося чимало тих, хто позиціонує себе лібертаріанцями (оскільки додержуються ідеї вільного ринку) не розуміючи до кінця їхньої ідеології.

Починаючи з XX століття (а саме 70-х років), прискорення розвитку економіки з започаткуванням вільного ринку, де дерегулювання і приватизація часто підносяться як неолібертаріанізм. Іноді термін «економіка вільного ринку» вживають для опису деяких національних економік, наприклад, Гонконгу. Економіка цієї країни є відкритою, тобто ставка в економічній політиці робиться на створення умов для притоку в країну іноземного капіталу. Можна вважати Гонконг вільною економічною зоною. Однак, суверенітет цієї країни є вельми хитким. У 1997 році, згідно спільній китайсько-британській декларації та Основному закону Гонконгу, території надана широка автономія до 2047 року). Насправді це зовсім не виключає втручання офіційного Китаю у справи Гонконгу. Уряд КНР бере на себе питання оборони і зовнішньої політики території, а Гонконг залишає за собою

контроль над законодавством, поліцією, грошовою системою, митами, імміграційною політикою, а також зберігає представництво в міжнародних організаціях і заходах. Отже, щодо цієї країни, то навіть попри високий ступінь її автономії, немає підстав говорити про повну економічну свободу і відсутність державного втручання. Економіку, яка поєднує елементи економічного втручання та показники вільного ринку - називають змішаною економікою.

Складається враження, що нас закликають будувати так званий вільний ринок, який повинен регулюватися стихійно. Таким ідеологам можна відповісти словами відомого американського економіста Дж. Гелбрейта: «Ті, хто говорять …про повернення до вільного ринку часів Сміта не праві настільки, що їхня точка зору може бути визнана психічним відхиленням клінічного характеру. Це те явище, якого у нас на Заході немає, яке ми не стали б терпіти і яке не могло б вижити» [101].

Отже, йдучи цим шляхом, ми відтворимо ринок двохсотлітньої давності. Звісно, мова не про такий ринок. Сучасний ринок докорінно відрізняється від ринку епохи вільної конкуренції. Він являє собою діалектичну взаємодію ринкових свідомо регульованих і підтримуваних зв’язків між суб’єктами суспільного виробництва. Для нього характерні гарантований збут значної кількості товарів, соціальна орієнтація на потреби різних категорій громадян, регулювання державою політики (фінансової, грошової, кредитної та цінової), висока організованість та виконавча дисципліна [69].

Поняття «вільний ринок» має нести зовсім інший зміст: по-перше, незалежність економічного суб’єкта від владних структур; по-друге, вільний вибір виду діяльності, товару; по-третє, керівникцтво на ринку споживача. «Ринок - це сума всіх добровільних людських дій» (Л. фон Мізес).

У розвинених країнах вільні ринкові відносини в традиційному розумінні існують в обмежених масштабах і застосовуються в сфері послуг (окремі її напрями), галузях виробництва де задіяний невисокий рівнень капіталоємності та в нових галузях. У цілому у промисловому виробництві,

яке потребує значного капіталу, визначальною є система замовлень, а не некерована стихія ринку. Таким чином виникає організований регульований зв'язок що поєднує виробника і споживача. Згодом присутні і інші форми та метои регулювання зв'язків, у тому числі шляхом використання бюджетних каналів спрямованих на перерозподіл ВНП, які впроваджені державними актами, що визначали інвестиційну політику, політику ціноутворення, вимоги найму робочої сили тощо.

Можна з упевненістю стверджувати, регульовані та визначені будуть ставати міцнішими з подальшим розвитком виробництва, розвитком та досягненнями НПП тощо.

Отже, неможливо скеровувати економіку в русло стихійних ринкових відносин не долаючи встановлені стереотипи попереднього мислення, виступаючи за прийняття нового, яке порівнюється з поняттям незалежного самостійного вільного ринку.

Норвезький економіст Ерік Райнерт, виступаючи на Київському міжнародному економічному форумі (2015), стверджував: «Після розпаду СРСР більшості пострадянських держав, в тому числі України, від комунізму захотілося перейти до іншої крайності - нового лібералізму, заснованого на ідеї, що зовсім неважливо, що ти робиш, важливо те, що ти продаєш, наприклад, сировину. Головне - вільний ринок, чия «невидима рука» відрегулює обмін між державами на користь усіх. Як виявилося, все не так. Насправді розумною опозицією комунізму є не лібералізм, а консерватизм, який зберігає ті інститути, які корисні, і ті практики, які успішні. В Україні був хороший наукомісткий виробничий сектор, і за 20 років вільного ринку він істотно постраждав, опинившись дорогим і невигідним. І з держави, яка виконує деталі ракет, ви швидко переходите до держави, яке продає великі обсяги кукурудзи. Проблема в тому, що ви вважали за краще цього не помічати, продовжуючи бачити пріоритети в економіці вільного ринку. Вільний ринок перетворить Україну в великого аграрія і країну емігрантів.

Ваше головне завдання - копіювати кращий досвід того, що відбувається в світі» [39].

У попередньому розділі роботи розгляд методологічних засад економічної свободи показав, що з точки зору філософської концепції «двох свобод» лібертаріанці сповідують здебільшого «негативну свободу», тобто «свободу від чогось», «свободу дій без обмежень», «свободу понад усе».

Тіньова економіка нетотожна поняттю «вільний ринок», більше того, вона є викривленням економічної свободи.

По-перше, тіньова економіка, як форма господарської діяльності, ведеться з позицій нехтування загальними «правилами гри», тобто існує ухилення від сплати податків, приховування від офіційних органів влади величини реального доходу, нелегальне виробництво заборонених державою продуктів, підпільне надання послуг асоціального характеру тощо. Отже, в тіньовій економіці домінує принцип «негативної свободи». А економічна свобода передбачає діалектичний зв’язок двох типів свободи, як і в житті взагалі не може бути негативного без позитивного.

По-друге, економічна свобода є важливим важелем сталого економічного розвитку. Там, де існує справжня економічна свобода, є прогрес. Тіньова ж економіка перешкоджає такому розвитку, вона стримує процес економічного зростання. Вільний ринок, який дехто намагаються видати за тіньову економіку, рухається (за А. Смітом) завдяки «економічному егоїзму», й задовольняючи і суспільні потреби. «Тіньовики» ж нехтують суспільними інтересами. Використовуючи нелегальну робочу силу, не сплачуючи податки, вони не додають кошти, передбачені, наприклад, для соціальних програм на вдосконалення лікарень, шкіл, та інших об’єктів громадського використання. Така ситуація явно не сприяє зростанню національного багатства.

По-третє, умови господарювання, які об’єднують поняттям «вільний ринок», сприяють розвитку вільного підприємництва. Тіньова ж економіка

ставить підприємців в нерівні умови: одні прагнуть чесно вести бізнес, інші – ні, чим створюють прецедент для соціального конфлікту.

Узагальнення наукових підходів до основних причин і наслідків існування тіньового сектору, показало наявність і позитивної і негативної дії на економіку. В загальному випадку тіньова економіка становить собою амортизатор, котрий спрацьовуючи створює робочі місця ініціює зростання підприємницької активності, зміцнює соціальну, трудову та професійну взаємодію. Також тіньова економіка виступає свого роду дестабілізуючим фактором, що призводить в подальшому до спадання інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності країни, загалом погіршення рівня добробуту громадян, неефективності управління викликаного державними органами.

Найбільш завзятими прихильниками тіньової економіки серед лібертаріанців є агористи. Останні вважають за необхідне створення і поширення методів «контреекономіки» (counter-economics), тобто господарської діяльності, що ведеться в обхід існуючого законодавства. С. Конкін визнає: «Фактична практика людських дій щодо ухилення, уникнення та ігнорування держави є контреекономічною діяльністю» [107, с.18]. Робота чорних ринків і тіньової економіки всіляко вітається, так само, як і відхід від оподаткування та різних законодавчих норм, які обмежують вільне ведення бізнесу. Об'єднання всіх людей, які працюють на сірих і чорних ринках, згідно лібертаріанській ідеології, повинно ефективно протистояти натиску держави, дозволяючи повністю виключити її з усіх сфер людської діяльності [102].

Кінцевим етапом перетворення суспільства агористи вважають появу агор, що складаються з тіньового бізнесу, які будуть здатні протистояти насильству з боку держави, в тому числі, шляхом прямого збройного конфлікту. Агористи припускають утворення статус-кво, коли тіньові ринки стануть такими ж великими, як державні: за рахунок більшої економічної свободи та менших витрат вони поступово замінять собою всі держави шляхом звичайної економічної експансії [18].

Згідно теорії С. Конкіна, істинний метод досягнення вільного ринку в анархічному суспільстві – це пропаганда і ріст підпільної економіки, або «чорного ринку», до тих пір, доки очевидний моральний пріоритет держави та її повна влада не будуть повністю зламані, революційні ринково-анархічні правові та охоронні підприємства нарешті будуть здатні вийти з підпілля і усунути державу за її злочинну діяльність (податки - це злодійство, війна - масові вбивства тощо) [107]. Ось, що написано на офіційному сайті цього руху: «Оскільки держава є бандитом, революція завершується придушенням злочинної держави ринковими провайдерами безпеки і права. Ринковий попит на таких постачальників послуг призведе до їх появи. Розвиток цього попиту відбуватиметься за рахунок економічного зростання в реальному секторі економіки, який явно уникає участі держави (і, отже, не може звернутися до держави в її ролі в якості монопольного постачальника безпеки і права). Цей сектор економіки є контрекономікою - чорний і сірий ринки» [102].

Згідно Конкіну, контрекономіка створює також можливість негайного самовизволення від державного контролю в будь-якому ступеню практичної здійсненності, звертаючись до підприємницької логіки, щоб раціонально вирішити, які закони окремо подолати і коли. «Основним принципом контрекономікі є обмін ризику на прибуток» [107, с.9], хоча прибуток може мати відношення до будь-якої вигоди у відчутній цінності, а не суто до доходів у грошовому вираженні (як наслідок суб'єктивної теорії вартості). Контрекономіка включає такі добровільні практики, як ухилення від сплати податків; контрабанда; незаконна торгівля зброєю; незаконний оборот наркотиків; натуральне господарство; наймана праця або існування в якості нелегального іммігранта; бартер і використання альтернативних валют [107; 43].

Щодо останнього, зауважимо, нещодавно серед адептів тіньової економіки на зорі становлення Інтернету з’явився рух – кріптоанархія, яка скоріше відноситься до стратегії, ніж до ідеології. Головною його ідеєю є

захист особистої інформації від будь-яких посягань з боку третіх осіб і держави. Кріптоанархісти також є частиною лібертаріанської ідеології, тому що захищають вільний ринок й умови для анонімної торгівлі та обміну інформацією, які не можуть бути обмежені державною владою. Торренти, анонімні чати, електронні гроші, анонімайзери, даркнет і криптовалюта - все це створює нові можливості для обходу будь-яких державних регуляцій. Одним з ідеологічних моментів, несумісних із сучасною національною економікою, є створення приватних грошей, емісія яких не залежить від системи Центробанків, а вартість визначається виключно потребами обміну і властивостями самих грошей [18]. Приватні гроші ставлять під загрозу існування сучасної державної економіки і потенційно, при їх широкому розповсюдженні, можуть зробити неможливим оподаткування та існування неконтрактних юрисдикцій. Кріптоанархісти вітають створення віртуальних держав, таких як Bitnation, які в майбутньому можуть послужити основою для появи повноцінних контрактних юрисдикцій і приватних екстериторіальних держав [там само].

На нашу думку, позицію лібертаріанців-анархістів слід вважати ультра-крайньою. У своєму відверто ворожому ставленні до держави, вони не пропонують ідей конструктивного вирішення проблеми, яку називають державним насильством. І хоча Конкін визначає контрекономіку як суму «неагресивних людських дій», але дії та вчинки, до яких він та його однодумці закликають, призведе в кінцевому рахунку до протистояння в суспільстві, хаосу й, цілком можливо, до кровопролиття. Отже, лібертаріанці (особливо анархістів) не сприймають демократичні методи управління в економіці.

Тіньова економіка є в різних економічних системах, навіть в країнах із високим індексом економічної свободи (табл. 2.10). У розвинених країнах обсяг тіньової економіки знаходиться на рівні 7-15% ВВП. Причини її існування різні.

Таблиця 2.10

Усереднений показник рівня тіньової економіки по групах країн, % від ВВП

Група країн	1999	2003	2006	2009	2013
Розвинені країни	19,66	20,41	19,21	21,97	20,71
Країни, що розвиваються	36,50	36,27	35,49	39,64	39,59
Країни з перехідною економікою	38,48	38,32	37,91	43,95	40,09
Світ у цілому	33,02	33,01	32,18	36,28	35,45

Джерело: [2]

Головною причиною низького рівня тіньової економіки, що визнано в розвинених країнах світу є встановлена стабільність (політична і соціально-економічна), що є наслідком існування певних економічних свобод у цих країнах.

Тіньова економіка як феномен господарського життя досить докладно досліджена науковцями (характеристика тіньової економіки на підставі узагальнення наукових підходів представлена в таблицях Д 1, Д 2 Додатку Д). Незважаючи на певні розбіжності у визначеннях учених сутності та її причин, економічне коріння тіньової економіки визнається здебільшого як протиріччя між постійно зростаючими потребами підприємств та обмеженими можливостями виробництва [13-15]. Дослідник тіньової економіки Варналій З.С. до чинників тінізації в Україні відносить політичну невизначеність, недовіру до дій влади, високий рівень бюрократизації; недостатність інституційного забезпечення економічної політики; неефективне регулювання державним майном і захистом прав власників; недоліки податкової політики; незбалансованість у реалізації державної політики; недосконалість державної бюджетної політики; деформація структури зайнятості; слабкість судової влади [15].

Його думка цілком співзвучна з нашим дослідженням причин низького ступеню економічної свободи в Україні, представленим в розділі 2.1, що підтверджує існування прямого причинно-наслідкового зв’язку між цими явищами. Академік НАН України Б. Данилишин головною причиною високого рівня тіньової економіки в нашій країні вважає «корупцію, надмірне

державне регулювання у сфері дозвільної діяльності, занадто високі податки, посилені податкове та інші навантаження на оплату праці» [24].

Якщо узагальнити наведені точки зору, можна стверджувати, що недосконаліть державного управління національною економікою є найвагомішою з причин, що живлять тіньові процеси. Умови для формування тіньової економіки обумовлені загальним станом економіки конкретної країни. Тіньовий сектор економіки негативно впливає на такі економічні процеси, як інвестування, торгівля, формування і розподіл бюджету, тому він представляє істотну загрозу для економічної безпеки кожної країни, а проблема визначення його розмірів набуває глобального характеру. В Україні тіньова економіка надто велика за своїми масштабами. За розрахунками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (МЕРТ), в 2018 році тіньова економіка становила 30 процентних пунктів від обсягу ВВП, що на 2 процентних пункти менше в порівнянні з 2017 роком (рис. 2.3.) [31].

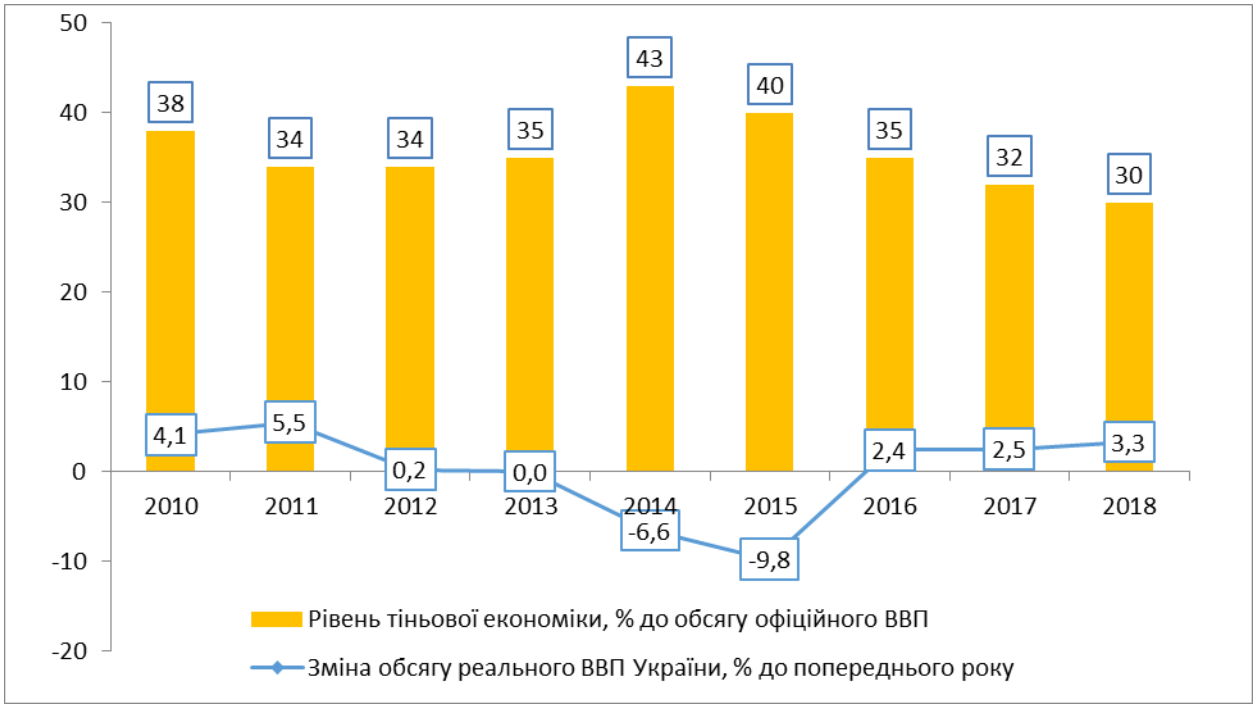

Рис. 2.3. Динаміка інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до попереднього року)
Джерело: [31]

У МЕРТ заявили, що це найнижчий рівень за останні 10 років. Такий рівень детінізації економіки національного гсподарства можна визначати як критерій для оцінки ефективності реформ, які впроваджуються [19].

Розрахунки рівня тіньової економіки Міністерством економічного розвитку за різними методами представлені на рисунках додатку Е.

Усі методи, за якими здійснено оцінку рівня тіньової економіки за 2018 рік, показали зменшення цього показника у порівнянні з 2017 роком. Ураховуючи, що детінізація є одним з ефективності реформ, які впроваджуються, такий результат цілком можна вважати позитивним.

Однак незалежні експерти мають інші дані. За результатами дослідження Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), рівень тіньової економіки в Україні в 2018 році склав 47% від ВВП [91]. Дослідження проводилося в рамках реалізації проєкту SHADOW, який реалізується та фінансується Європейською Комісією в рамках програми HORIZON 2020 (GA no. 778188). Таку різницю у величині показника можна пояснити застосуванням різних методик обчислення міністерства та КМІС. Останній застосовував уніфіковану методологію Putnins and Sauka (2015), яка використовується у трьох Балтійських країнах. За нею обсяги тіньової економіки визначаються на основі даних проведеного опитування серед підприємств із застосуванням інструментарію мікро- та макро- моделювання. [91]. Обстеження підприємств України проводилося в березні - травні 2019 року.

Тіньова економіка не рівномірно розподілена між секторами економіки. За даними КМІС, найбільш тінізованими в національній економіці є такі сектори: роздрібна торгівля і будівництво. В цих секторах масштаби тіньової економіки перевищують 50%. В 2018 році в цих секторах відбулося зниження в порівнянні з 2017 роком рівня тіньової економіки (рис. 2.4). Такий висновок підтверджується і даними Мінекономрозвитку [31].

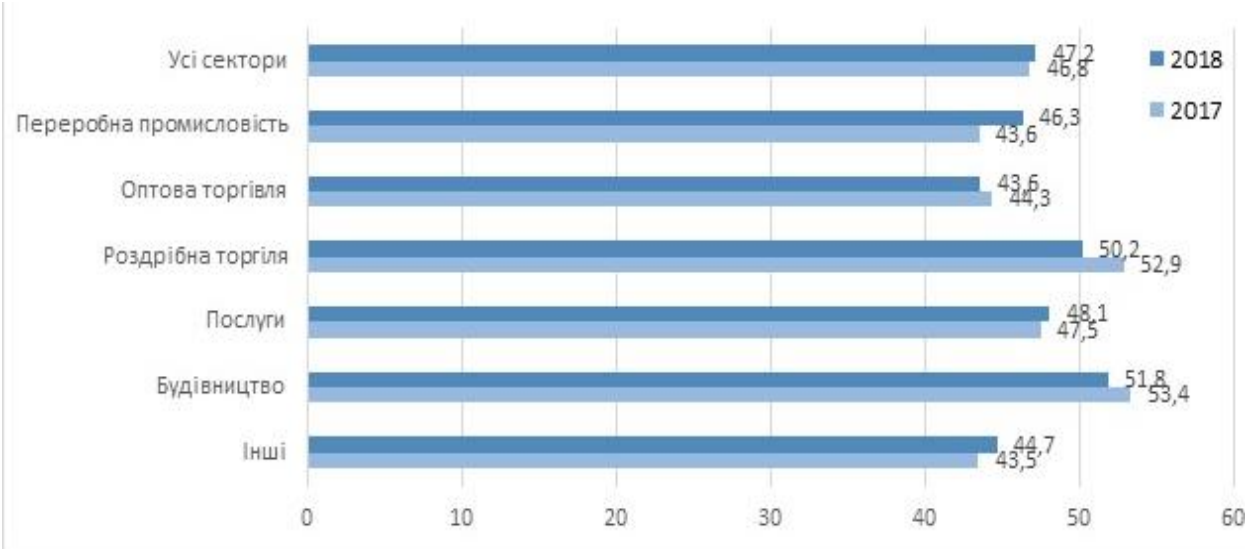

Рис. 2.4. Рівень тіньової економіки в Україні за секторами у 2017, 2018 роках, % від ВВП [91]

КМІС досліджував прояви ухилення від податків таі як приховування: доходу, реальних показників щодо кількості найманих працівників, реальних розмірів нарахованої та виплаченої заробітної плати, або заробітної плати «в конвертах».

Згідно дослідження КМІС, найбільшу частку в тіньовій економіці в 2018 році, як і в 2017 році, становить приховування доходу отриманого від ведення бізнесу, хоча його частка в досліджуваному періоді зменшилася з 60,2% до 56,7% (рис. 2.5 та 2.6). Наступним за величиною є приховування кількості працівників. Його частка залишалася майже незмінною. Третя складова - приховування виплаченої зарплати, у порівнянні з двома іншими складовими становить найменшу частку, хоча і зросла з 18,3% в 2017 році до 21,4% в 2018 році.

Рис. 2.5. Частки складових тіньової економіки згідно дослідженню КМІС у 2017 році [91]

Рис. 2.6. Частки складових тіньової економіки згідно дослідженню КМІС у 2018 році [91]

Масштаби приховування і неповної звітності чималі і, за даними опитування, в середньому такі:

- 40% доходів підприємства залишалися незадекларованими і невідбображалися в звітності в 2017 і 2018 рр.;

- 32% громадян в 2018 році не були офіційно працевлаштовані в компаніх та на підприємствах, а у 2017 році це було 35%;

- 45% заробітної плати працівників підприємств в 2018 було сплачено неофіційно, 46% в 2017 році.

Дослідження встановило, що переважна більшість вважають, що в разі виявлення неповної звітності контролюючими органами, їм загрожують

серйозні штрафи. Каральна діяльність впливає на господарську діяльність підприємства, опитані надають такі дані:

- 35% підтверджують, що штрафні санкції впливають на конкурентоспроможність компанії;
- 26% побоюються, що штрафні санкції призведуть до банкрутства;
- 12% підтвердили припинення діяльність;
- 28% не очікують серйозних наслідків (з них 22% вважають, що це може бути невеликий за розміром штраф, а решта 6% стверджують, що нічого серйозного) [91].

Фахівці КМІС роблять важливий висновок, з яким неможна не погодитися, що вимірювання тіньової економіки допоможе Уряду вживати не тільки каральних заходів, а й запровадити можливі шляхи для «відбілювання» бізнесу. Загалом набагато дешевше та швидше можна регулювати бізнесову діяльність. [91]. Дані дослідження міжнародної Асоціації дипломованих сертифікованих бухгалтерів, на які посилається автор публікації DT.UA С. Следзь [88], говорять, що в 2016 році обсяг тіньової економіки склав 1,1 трлн гривень, неважко уявити, скільки би грошей пішло в національне господарство, якби з цієї суми були сплачені податки.

У загальних рисах негативні наслідки тінізації для офіційної економіки можна визначити такі:

- втрата надходжень від податку до бюджету;
- труднощі від виконання фінансових зобов'язань держави;
- нерезультативність управлінських рішень;
- скорочення інвестиційних ресурсів;
- зменшення інтересу інвесторів;
- криміналізація суспільства через економічні злочини.

Україна конче потребує інвестицій. В умовах великого зовнішнього боргу й хронічного дефіциту державного бюджету України, потрібно якомога більше залучати в економіку внутрішні ресурси. Недарма внутрішні

інвестиції називають дзеркалом розвитку економіки. Головним джерелом фінансування капіталовкладень в Україні є власні кошти підприємств і організацій. Їх частка динамічно змінюється, її мінімальне значення становило 58,6 відсотків у 2007 році та максимальне значення 71,3 відсотків загальних розмірів капіталовкладень у 2018 році (рисунки Ж1 і Ж 2 Додатку Ж).

Стан інвестиційного процесу в Україні у 2007-2019 рр. характеризують таблиці 2.11, 2.12 та додаток Ж, складені за даними різних державних відомств. Обсяг запозичень до Державного бюджету, обсяг бюджетних інвестицій за 2007-2017 рр. демонстрували хвилеподібну нестійку динаміку (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Динаміка обсягів бюджетних інвестицій та запозичень до Державного та місцевих бюджетів України в 2007-2017 рр., млрд. грн.

Роки	Державний бюджет			Місцеві бюджети		
	Обсяг запозичень	Обсяг бюджетних інвестицій	Відхилення між ст. 2 і ст.3	Обсяг запозичень	Обсяг бюджетних інвестицій	Відхилення між ст. 5 і ст.6
1	2	3	4	5	6	7
2007	10,50	25,84	-15,34	1,65	22,50	-20,85
2008	33,32	25,63	7,69	0,24	25,90	-25,66
2009	120,90	10,44	110,22	1,47	11,43	-9,96
2010	124,28	21,06	103,52	0,18	13,26	-13,08
2011	80,65	31,28	49,37	3,13	17,40	-14,27
2012	109,80	29,50	80,30	5,64	16,22	-10,58
2013	160,88	17,84	143,04	0,013	14,24	-14,227
2014	322,65	7,40	315,25	2,39	13,95	-11,56
2015	534,09	17,48	516,61	10,620	32,18	-21,56
2016	307,66	26,64	281,02	0,047	52,66	-52,613
2017	483,94	40,86	443,08	0,550	74,34	-73,79

Джерело: складено за [65; 36]

Восени 2018 року в Україні зріс попит на державні облігації. У вересні на аукціонах з продажу облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) Міністерство фінансів України отримало 13,2 млрд. гривень, більшу частину з яких склали надходження від п’ятирічних облігацій. За оцінками фахівців, більше доходу інвесторам принесуть саме середньострокові і довгострокові облігації. Потенціал для ринкового фінансування економіки формують також

депозити резидентів. За даними Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, загальна сума вкладів фізичних осіб протягом дев'яти місяців 2019 зросла з 438353 до 448235 млн гривень [66], тобто на 9882 млн гривень.

Прямі іноземні інвестиції - найбільш важлива форма капіталовкладень для економік, що розвиваються. Прямі іноземні інвестиції дозволяють реалізовувати проекти; крім країна отримує нові технології, нові приклади корпоративного управління тощо. За даними табл. 2.12, можна пересвідчитися, що в ПІІ немає ніякої закономірності, будь-яка систематичність відсутня.

Таблиця 2.12

Надходження прямих іноземних інвестицій в Україну в 2007-2019 рр.

Роки	Прямі іноземні інвестиції, млн дол США	Показники динаміки (до попереднього року)		
		абсолютний приріст (зменшення), млн дол США	індекс динаміки, %	темп приросту (зменшення), %
2007	9891	-	-	-
2008	10913	1022	110,3	10,3
2009	4816	-6097	44,1	-55,9
2010	6495	1679	134,9	34,9
2011	7207	712	111,0	11,0
2012	8401	1194	116,6	16,6
2013	4409	-3902	53,6	-46,4
2014	410	-4089	9,1	-90,9
2015	2961	2551	722,2	622,2
2016	3284	+323	111	5,7
2017	2202	-1082	67,05	-29,6
2018	2355	+153	106,9	6,9
2019	1711	-644	72,7	-26,7

*Дані за 2014-2019 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим м. Севастополя та без частини тимчасово окупованих територій Донецькій та Луганській областях.
Джерело: [84; 80]

Завдання залучення ПІІ для економічного розвитку є наразі одним з актуальних і пріоритетних. Нині урядом країни розпочата активна робота щодо залучення іноземного капіталу. Найголовнішою причиною, чому іноземці не поспішають вкладати гроші в українську економіку, є корупція. Іноземні інвестори не бачать в Україні верховенства права, проте бачать монополізацію ринків, великий вплив олігархів на політику. Їх зупиняє

нестабільна валюта, недосконала фінансова система. Між іншим, як відомо, «гроші люблять тишу» і порядок.

Аналізуючи динаміку портфельних інвестицій в Україну, професор А.О. Задоя відмічає, що «Україна стала нетто-реципієнтом портфельних інвестицій, оскільки інвестиції в країну у 250 разів перевищують портфельні інвестиції з країни» [32, с.89]. І, на жаль, вони не трансформуються в реальні інвестиції, й не чинять істотного впливу на економічну динаміку.

Отже, найбільші обсяги прихованих резервів розвитку вітчизняної економіки знаходяться не в нових видах податків і надходжень, а в її тіньовому секторі. Тіньова економіка розкладає суспільство. Чисельні опитування свідчать, що багато людей, які «втягнулися» в тіньову діяльність, прагнуть працювати чесно. В Україні склалася ситуація, що ті, хто не сплачує чесно податки або взагалі крадуть, живуть набагато краще за звичайних трудівників. Це свідчить про кричущу недосконалість державного управління як національним господарством, так і суспільними відносинами.

Заходи протидії тіньовій економіці на даний момент утруднені. Серед науковців вже тривалий час точаться дискусії щодо того, як боротися з цим явищем. У різних експертів різні думки з приводу викорінення тіньової економіки: від посилити діяльність правоохоронних органів, до - істотно змінити лібералізацію законодавства. Негативною рисою тіньової економіки України є те, що вона глибоко проникла в управлінську структуру, міцно вкоренилася в середовищі посадових осіб, які формують економічну політику. Це суттєво підриває довіру громадян до державних органів влади, змушує людей зневірятися в справедливість. Для України тіньова економіка в різних її проявах стала системною проблемою і становить загрозу національній безпеці. Саме тому для її подолання потрібні спільні зусилля держави і суспільства. Однак економічна політика по відношенню до тіньового сектору буде ефективною лише тоді, коли буде витримуватися баланс між економічними і адміністративними заходами. Окрім інституційних змін, спрямованих на подолання тіньової економіки, слід

змінити умови господарювання, здійснити інтеграцію здорової частини тіньової економіки (під останньою розуміємо економічну діяльність домашніх господарств, нові види бізнесу, які не встигли освоїтися на легальному ринку) в офіційну економіку. Для запобігання негативних наслідків ще необхідно:

- здійснити розмежування капіталу кримінальних елементів, а також відобразити його в правових і законодавчих актах по боротьбі зі злочинністю;

- посилити захист державою населення від фінансових шахрайств, забезпечити гарантії захищеності заощаджень і капіталів;

- розробити особливу політику для проживаючих за кордоном, розробити і реалізувати програму з репатріації українських капіталів із перетворенням їх у реальні інвестиційні ресурси.

Для того, щоб подолати або зменшити тіньову економіку, потрібно створити умови, за яких виробник буде мати трохи більшу вигоду працювати в офіційному секторі, аніж в тіньовому. Але разом з тим, для зменшення впливу тінізації на економіку постає необхідність у стимулюванні підприємницької діяльності та виховання у людей відповідальності за рівень власний дохід та матеріальний добробут. Основними пріоритетами в цьому напрямку є захист права власності, розвиток і вирівнювання умов конкуренції, дебюрократизація економіки, стабільність макроекономічної політики.

Висновки до розділу 2.

Інтегрованим показником сталого демократичного розвитку країни, згідно лібертаріанській теорії, є індекс економічної свободи. Його вимірювання дозволяє визначити, наскільки державні інституції та прийнята політика відповідають ідеалу «обмеженого» у діях уряду, тобто коли він

обмежується захистом прав власності та забезпеченням набору «суспільних благ» (національна безпека, забезпечення соціальних гарантій тощо).

Обчислення індексу економічної свободи України американським дослідницьким центром «Фонд спадщини» за 2018, 2019 роки показало позитивну динаміку та наявність позитивних зрушень по декільком його складовим. Згідно з розрахунками експертів Центру, економічна свобода України в рейтингу 2019 року становить 52,3 бали, що робить країну 147-ю, у той час як у 2018 році індекс дорівнював 51,9 балів, через що країна знаходилася на 150-тому місці серед 180 країн. Мають місце покращення таких субіндексів, як право власності (+2,9), цілісність уряду (+2,0), ефективність судової влади (+0,6), фіскальне здоров'я (+6,7), свобода бізнесу (+3,4), податкове навантаження (+1,9), витрати уряду (+1,6). Усі інші субіндекси не покращили свої значення або залишилися на тому ж рівні.

Індекси економічної свободи лібертаріанськими інститутами та іншими міжнародними організаціями використовуються здебільшого для геоекономічних ілюстрацій лідерів та аутсайдерів серед країн і віднаходження подібностей і розбіжностей в їхньому розвитку, тоді як внутрішні взаємозв’язки між складовими елементами економічної свободи практично не досліджуються.

Аналітичний огляд складових індексу економічної свободи в Україні показав суттєві проблеми з розвитком підприємництва. Це виражається, зокрема у тому, що вітчизняний підприємець не став дбайливим відповідальним господарем, процес розвитку бізнесу є млявим, зберігається великий обсяг тіньової економіки. Це є наслідком непрозоро і хаотично проведеної приватизації державного майна в 90-ті роки та відсутністю належного нормативно-правового забезпечення розвитку малого бізнесу, як і підприємництва загалом. Разом з тим, питома вага державного сектору економіки поступово зменшується і нині складає трохи більше 14 відсотків, а масштаб тіньового сектору скоротився до 32 відсотків.

Екологічна проблема є однією з центральних в ідейному арсеналі лібертаріанства. У своїх поглядах на вирішення цієї проблеми лібертаріанці стоять на таких теоретичних постулатах: приватна власність є єдино можливим ефективним господарським інструментом в сфері природокористування; свобода ринкових відносин передбачає відмову від будь-якого контролю і регулювання в економіці; науково-технічний прогрес є вагомим регулятором екологічних проблем, проблема забруднення довкілля є наслідком, яка не вирішується через державну «бюрократичну модель управління». Частина лібертаріанців взагалі відкидає необхідність регулювання з боку держави.

Внаслідок домінування в Україні ресурсо- та енергоємних галузей виробництва і технологій споживання, а також експортосировинної орієнтації та надмірної концентрації промислового виробництва у регіонах з часом сформувалася неефективна та екологічно небезпечна структура управління господарством. Усунення екологічних негараздів і досягнення екологічної сталості вимагають нової світоглядної парадигми еко-соціального розвитку, що передбачає застосування нових економічних інструментів регулювання «екологічної поведінки» всіх суб'єктів ринку.

Екологічну ситуацію в Україні характеризує міжнародний індекс екологічної ефективності, за яким Україна посідає 109 місце зі 180 країн світу в рейтингу 2018 року, у той час як в 2016 році – 44 місце. В Україні створена система еко-ресурсного оподаткування. Законодавством України , а саме Податковим кодексом України [71] введено платежі, як екологічний податок, рентна плата; рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобувається в Україні; плата за користування надрами. Разом з тим, можна констатувати недостатній рівень розвитку екологічного оподаткування в Україні. Результативність податкової політики в екологічній сфері залежить від конфігурації оподаткування факторів виробництва та споживання. Виробники і споживачі мають бути поставлені в пряму фінансову залежність від впливу їх життєдіяльності на стан навколишнього середовища.

Реформа екологічного оподаткування повинна продовжуватися шляхом розширення податкової бази за рахунок ресурсопотоку при зменшенні рівня оподаткування робочих місць, вдосконалення методик розрахунку ставок податків із врахуванням індивідуальних виробничих особливостей підприємств та їх забруднюючого ефекту. Ресурсне оподаткування не є провідним джерелом податкових надходжень, проте дозволяє суттєво покращити фінансування природоохоронних заходів.

Узагальнення наукових підходів до основних причин і наслідків тіньової економіки, показало наявність і позитивного, і негативного її впливу на економіку та національне господарство. Тіньова економіка наразі відіграє роль амортизуючого елементу, котрий запускає створення робочих місць, зростаючи підприємницьку діяльність та сприяючи тим самим соціальній, трудовій та професійній мобільності та обміну. Разом з цим, вона є дестабілізуючим фактором, що насамперед призвів до зниження національної інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності країни, погіршення рівня життя та добробуту населення. Більшість дослідників в якості причин існування тіньової економіки називають корупцію та неефективність державного управління.

Тіньова економіка є викривленням принципу економічної свободи. Як форма господарської діяльності, вона ведеться з позицій нехтування загальними «правилами гри»: ухилення від сплати податків, приховування від податкових органів величини реальних доходів, підпільне виробництво заборонених державною владою продуктів і надання послуг асоціального характеру тощо. Отже, в тіньовій економіці домінує принцип «негативної свободи» («свободи від» в термінології І. Берліна). Економічна ж свобода передбачає діалектичний зв’язок двох типів свободи, оскільки як і в житті взагалі не може бути негативного без позитивного.

Вільний ринок, який дехто намагається ототожнити з тіньовою економікою, рухається (за А. Смітом) завдяки «економічному егоїзму», але з метою задоволення і суспільних потреб. «Тіньовики» ж нехтують

суспільними інтересами. Поряд із загальним поліпшенням стану для роботи підприємницького середовища через дерегулювання та зменшення фіскального навантаження на економіку. Відповідно має бути застосовано цілий комплекс певних заходів, які в подальшому сприятимуть детінізації економіки.

Результати дослідження розділу опубліковані в наукових працях автора: 2, 7, 9, 10, 12.

Список використаних джерел у розділі 2.

1. Аналітичний огляд ТОП – 100 найбільших державних підприємств України. URL: https://issuu.com/mineconomdev/docs/___100_-_2018

2. Афанасьева А. О. Особенности теневой экономики в различных по уровню развития экономики группах стран. *Научные записки молодых исследователей.* 2019. № 3. С.74-82

3. Баранник, Л.Б., Даценко, В.В. Фіскальні інструменти стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств. *Науковий погляд: економіка та управління*. – 2017 – № 1 (57). – С. 29-39.

4. Баранов, С. О. Державне регулювання детінізації національної економіки: організаційно-правовий аспект : дис. кан. наук з держ. управ. Київ: Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. 2018. 242 с.

5. Баранов, С.О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* 2015. № 3. С. 47-55

6. Барановський О.І. Безпека грошового обігу. *Регіональна економіка*. 2006. № 2. С.130-142.

7. Башлаков С., Золотарев В., Хохлов В. Либертарианская перспектива. От посткоммунизма к свободному обществу. Киев: Ніка-Центр, 2019. 344 с.

8. Болл Ф. Критическая маса. Как одни явления порождают другие. Пер с англ. А. Хачояна. М.: Гелеос, 2008. 528с.

9. Боронос В. Г. Шкарупа О.В., Кобець Ж.О. Проблеми формування показників оцінки впливу тінізації економіки на потенціал сталого розвитку території. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.* 2019. № 95.

10. Бурлуцька С.В. Стратегія забезпечення пружності сталого розвитку національної економіки: теорія та практика. Монографія. Наукова ред. Н.Ю. Рекової. Дніпро: Середняк Т.К., 2016. 320с.

11. Бюджет Украины. Расходы по функциям. URL: http://cost.ua/ru/budget/expenditure/

12. Бюджетний кодекс України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17

13. Варналій, З. Шляхи детінізації економіки України та її особливості. *Банківська справа*. 2007. № 2. С. 56-66.

14. Варналій, З.С. Інституціональні загрози підприємництву України та шляхи протидії їм. Презентація. Київ: Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2015. URL: https://knute.edu.ua/file/MTc=/8416de52d8b64c6dff211fce0ae 20059.pdf

15. Варналій, З.С. Інституціональні загрози фінансовій безпеці України та шляхи їх запобігання. *Економічний вісник університету*. Збірник наук. праць учених та аспірантів. 2017. Вип. 34/1. С.140-150.

16. Видатки держбюджету України. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2019/

17. Видатки держбюджету України (функціональна класифікація) в 2018 р. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2018/

18. Виды либертарианства. URL: https://sc2tv.ru/blogs/ved/2018/08/20/vidy-libertarianstva

19. В Минэкономразвития заявили о самом низком за последние 10 лет уровне теневой экономики. URL: https://tsn.ua/ru/groshi/v-minekonomrazvitiya-zayavili-o-samom-nizkom-za-poslednie-10-let-urovne-tenevoy-ekonomiki-v-ukraine-1295547.html

20. Вовк, В. Принципи ресурсно-екологічного оподаткування та доцільність еко-трудової податкової реформи в Україні. *Відповідальна економіка*. 2010. Вип. 2. С. 27-31.

21. Вовк, В. Україна в контексті сучасних тенденцій і сценаріїв світового розвитку. URL: http://www.ji.lviv.ua/n22texts/vovk.htm

22. В Украине ежегодно растет количество рейдерских захватов. URL: https://biz.liga.net/ekonomika/all/novosti/v-ukraine-ejegodno-rastet-kolichestvo-reyderskih-zahvatov

23. Голян, В. А., Лучечко, Ю. М. Капітальні вкладення в економіку України: стимулювання залучення інвестиційних потоків у сферу переробки сільськогосподарської сировини. *Економіка та держава*. 2019. № 1. С. 15-22.

24. Данилишин Б. Настоящее и будущее теневой экономики URL: https://nv.ua/opinion/nastoyashchee-i-budushchee-tenevoy-ekonomiki-50027533.html

25. Довкілля України за 2017 рік. Стат. зб. За ред. О.М. Прокопенко. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 225с.

26. Екологічні проблеми України: нові штрафи ситуацію не врятують URL: https://24tv.ua/ekologichni_problemi_ukrayini_novi_shtrafi_situatsiyu_ne_vryatuyut_n927535

27. Економічна свобода у світі. 2017. URL: https://bendukidze.org/2018/ 04/12/ економічна-свобода-у-світі-2017/

28. Євстігнєєва О., Красовський Б., Насрідінов Р. Скільки Україна втрачає в офшорах. URL: https://biz.censor.net.ua/resonance/3110782

29. Єдиний соціальний внесок URL: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/social/

30. ЄСВ у 2016-2018 рр.: надходження, адміністрування та прогнозування. За заг. ред В. Мазярчука. Листопад 2018 р. Київ: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України.

31. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2018 році file:///C:/Users/ASUS/Downloads/Shadow_2018%20(1).pdf

32. Задоя А.О. Портфельні інвестиції в Україну: шанси чи загрози? *Академічний огляд.* 2019. №2(51). С. 81-92.

33. Звіт Державної фіскальної служби України за 2017 рік. – URL: http://sfs.gov.ua/data/files/223549.PDF

34. Звіт Державної фіскальної служби України за 2018 рік. – URL: http://sfs.gov.ua/data/files/240396.pdf

35. Звіт за результатами дослідження *«Ставлення громадян України до судової системи»*. URL: http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-systemy

36. Звіти Державної казначейської служби України про виконання Державного та місцевих бюджетів України з пояснювальними записками за 2000-2017 рр. URL: http://www.treasury.gov.ua

37. Звіти Фонду державного майна України 2007-20017 рр. URL: http://www.spfu.gov.ua/ua

38. Земельний Кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2768-14 Редакція від 07.02.2019

39. Знаменитый европейский экономист: Свободный рынок превратит Украину в страну эмигрантов. URL: https://nv.ua/publications/znamenityj-evropejskij-ekonomist-svobodnyj-rynok-prevratit-ukrainu-v-stranu-emigrantov-76663.html

40. Ковриженко Д., Чебаненко, О., Шрамович В. Конституційна реформа та консолідована демократія: роль громадянського суспільства, влади і опозиції. *Часопис ПАРЛАМЕНТ*. 2008. № 2. С. 2-25.

41. Конституційні екологічні права громадян. URL: http://www.solor.gov. ua/info/19/8032

42. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр Редакція від 31.03.2019.

43. Контрэкономика. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Контрэкономика

44. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14. Редакція від 27.06.2019

45. Леонова О. О. Сутність та місце тіньової діяльності підприємств в структурі економіки. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 2 (176). С. 18-24.

46. Лободіна З.М. Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави. Дисертація на здобуття наукового ступеня д-ра екон. наук. Спеціальність 08.00.08. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 533с.

47. Лук'янець, О. В. Рівень економічної свободи України. *Financial Space*. 2012. №3 (7). С. 49-53.

48. Ляшенко О.М. Дисгармонія економічної свободи в Україні. *Стратегічна панорама.* 2017. №2. С. 29-37.

49. Мазур, І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія. Київ: ВПЦ Київський університет, 2006. 329 с.

50. Макарчук Р. Экологический налог: мировой и украинский подходы. URL: https://nv.ua/biz/experts/ukraina-i-ekologicheskiy-nalog-chto-dalshe-50055386.html

51. Макроекономічний огляд. №2, лютий 2019. URL: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Macroeconomic_outlook_MFU_Feb_2019.pdf ;

52. Макроекономічний огляд. №7, липень 2019. URL: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Макроекономічний%20огляд.%20 липень%202019.pdf

53. Маркарова О. BEPS – технічні нюанси чи стратегічні рішення? URL: https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2018/11/19/642752/

54. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки від 18 лютого 2009 р. №123. URL: http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail.

55. Мицюк, С. Стан економічної свободи в Україні та її вплив на конкурентоспроможність. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2016. Вип. 9. С. 30-35.*

56. Місцеве оподаткування в Україні: еволюція та перспективи розвитку: монографія / Т. Ю. Александрюк, Т. О. Дулік, Н. І. Захарова [та ін.]; За ред. Л. Б. Баранник. Дніпропетровськ: ДДФА, 2015. 256 с.

57. Московский либертариум. Глава 14. Загрязнение окружающей среды и экологические ценности. URL: http://www.libertarium.ru/one_lesson_14

58. Неграш, О.П., Лук'янихіна О.А. Стратегія сталого розвитку та модель "еко-соціальної ринкової економіки" як стратегічні цілі євроінтеграції України. // Екологічний менеджмент у загальній системі управління : збірник тез доповідей дев'ятої щорічної Всеукраїнської наукової конференції 21-22 квітня 2009 року. Суми : СумДУ, 2009. Ч.2. С. 27-28.

59. Новицька О.В. Питання здійснення податкової політики в системі поводження з відходами. // Сотрудничество для решения проблемы отходов. Материалы IV Междунар. конф.(31 января-1 февраля 2007, г. Харьков). – Харьков, 2007. – 336 с. С.38-39.

60. Нозик Р. Анархия, государство, утопия. Пер с англ Б. Пинскера. Под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. М.: ИРИСЭН, 2008. 424с.

61. Огреба С. В. Статистичне оцінювання масштабів тіньової економіки України. *Прикладна статистика: проблеми теорії та практики*. Зб. наук. пр. 2010. Вип. 6. С. 353–359.

62. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют у 2018 році.

URL: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls

64. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. – URL: https://www.sfs.gov.ua

65. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://www.minfin.gov.ua

66. Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. URL: http://www.fg.gov.ua/statystyka

67. Питома вага державного сектору в економіці. URL: http://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=3f9cbf0b-24bf-48f8-8360-04d559e41d60&tag=UpravlinniaDerzhavnimSektoromEkonomikiIs

68. План з приватизації у 2018 році виконано на 1%. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/plan-privatizatsii-2018-godu-vypolnen-1-1546504502.html

69. Площик М. В. Умови функціонування ринкової економіки. Економіка та держава. - 2011. - № 8. - С. 72-74.

70. Податкова оприлюднила кількість ФОП і суми сплати ЄСВ. URL: https://news.finance.ua/ua/news/-/444506/podatkova-oprylyudnyla-kilkist-fop-i-sumy-splaty-yesv

71. Податковий Кодекс України. Із змінами і доповненнями, внесеними Законами України. URL: http://sfs.gov.ua/nk/

72. Пономарев С. Приватизация в Украине. Сбылись ли планы реформаторов. *Зеркало недели.* Выпуск 20, 21-28 мая 1999.

73. Попович А. Запровадження еко-соціальної податкової реформи в країнах ЦСЄ. Науковий вісник Ужгородського університету. 2009. Випуск 13. С. 248-252.

74. Предборський, В.А. Детінізація економіки в контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: монографія. К.: Кондор, 2005. 613 с.

75. Президент пригласил японскую компанию Marubeni Corporation инвестировать в проекты в Украине. URL: https://www.president.gov.ua/ru/news/prezident-zaprosiv-yaponsku-kompaniyu-marubeni-corporation-i-57985

76. Про внесення зміни до Закону України "Про приватизацію державного і комунального майна": Закон України від11 вересня 2019 року № 55-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-20

77. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2020-2022 роки. Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. URL: http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9cdcccd2-10de-4073-bb63-09a94f88a741&title=Prognoz EkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkrainiNa2020-2022-Roki

78. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 року № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12

79. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018 року № 2354-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19

80. Прямі іноземні інвестиції. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/2018/

81. Рейтинг стран мира по уровню экономической свободы. URL: https://gtmarket.ru/ratings/index-of-economic-freedom/index-of-economic-freedom-info

82. Рейтинг ТІ: Україна. URL:https://www.dw.com/uk/рейтинг-ті-україна-найкорумпованіша-країна-в-європі-після-росії/a-42683410

83. Ротбард М. К новой свободе: Либертарианский манифест. Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2009. 398 с.

84. Самотоєнкова О.В. Інвестиційна діяльність в Україні: тенденції та перспективи. Ефективна економіка. URL: http://ojs.dsau.dp.ua/index.php/efektyvna-ekonomika/article/view/1967

85. Середня зарплата в Україні. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/

86. Сидоренко, Т.О. Детінізація економіки та легалізація капіталу в Україні. *Інноваційна економіка*. 2011. № 2. С. 150-154.

87. Скорук, О. В. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення та шляхи подолання. *Економіка та управління національним господарством*. 2017. №11. С. 127-131.

88. Следзь С. Объем «теневой» экономики в Украине составляет 1,1 трлн грн. URL: https://zn.ua/ECONOMICS/obem-tenevoy-ekonomiki-v-ukraine-sostavlyaet-1-1-trln-grn-264341.html

89. Смолякова Ю. Приватизация в Украине. Справка. URL: http://www.strana-oz.ru/2007/1/privatizaciya-v-ukraine

90. CPI-2018: Україна знову гірше всіх, окрім Росії. URL: https://ti-ukraine.org/news/cpi-2018-ukrayina-znovu-girshe-vsih-okrim-rosiyi

91. Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року. URL: http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1&fbclid=IwAR1GSml6l4vk1GZE4QR9yekDt_C_NMIXJ-eA0mWArZpSC3DsCgwPsZ 7unw

92. Тіньова економіка в Україні: стан тенденції, шляхи подолання: аналіт. огляд / упоряд.: С.С. Чернявський, В.А. Некрасов, А.В. Титко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.

93. Тіньова економіка: світові тенденції та українські реалії: матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф. Редкол.: В.В. Чернєй, С.С. Чернявський, В. І. Шакун та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 448 с.

94. Топ-100 державних підприємств у 2018 році отримали загальний прибуток в 25,3 млрд. грн.. Прес-служба Мінекономрозвитку.19.07.2019. URL: http://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=5b766e9d-5da7-411a-9037-7085c5da1bca&title=Top100-DerzhavnikhPidprimstvU2018-RotsiOtrimaliZagalniiPributokV25-3-MlrdGrn

95. ФОП-2019: потенциальные риски. URL: https://biz.nv.ua/experts/fop-2019-potencialnye-riski-50007183.html

96. Фролов П. Приватизация в Украине: ретроспективы и перспективы. *Зеркало недели*. Выпуск №10, 17 марта-23 марта 2018.

97. Хайек Ф.А. Дорога к рабству. Пер. с англ. Предисл. Н.Я. Петракова. *М.*: *Экономика, 1992*. 176 с.

98. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

99. Юрченко, Л.І. Екологія. Навч. посібник. К.: «Видавничий дім «Професіонал», Центр учбової літератури, 2009. 304 с.

100. Янковой, А. Приватизація в Україні: welcome. URL: https://mind.ua/ru/publications/20204039-privatizaciya-v-ukraine-welcome-ili-postoronnim-vhod-vospreshchen

101. Яшин Е.А. Государство и свободный рынок. *Марийский юридический вестник*. 2001. Вып. 1. С. 142-147. https://cyberleninka.ru/article/v/ gosudarstvo-i-svobodnyy-rynok

102. Agorism: Revolutionary market anarchism. URL: http://agorism.info/

103. Climate Change Performance Index 2020. URL: https://germanwatch.org/ en/CCPI

104. Environmental Performance Index 2018. URL: https://epi.envirocenter.yale.edu/epi-topline

105. 2019 Index of economic freedom. Ukraine. URL: https://www.heritage.org/ index/country/ukraine

106. Index of economic freedom. The Heritage Foundation. URL: https://www.heritage.org/Index/

107. Konkin III, S.E. New Libertarian Manifesto. Koman Publishing Co, 1983. (first published 1980). 35p. URL: https://web.archive.org/web/20081104060157/http://flag.blackened.net/daver/anarchism/nlm/nlm1.html

108. Petsoulas, C. Review of Hayek's Liberalism and Its Origins: His Idea of Spontaneous Order and the Scottish Enlightenment. Routledge. 2001. https://www.amazon.com/Hayeks-Liberalism-Its-Origins-Enlightenment/dp/0415183227

109. The Concise Encyclopedia of Economics. Edited by David R. Henderson. URL: https://libertyfund.org/people/henderson-david-r

110. The Library of Economics and Liberty. Free Market. By Murray N. Rothbard. URL: https://www.econlib.org/library/Enc/FreeMarket.html

111. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010-2018 роки http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ibd/iokjf/iokjf_u10-13_bez.htm

РОЗДІЛ 3
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ ЯК ШЛЯХ РОЗБУДОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Децентралізація управління національним господарством як напрям реалізації економічної свободи

Важливою складовою ринкових трансформацій української економіки є децентралізація управління національним господарством. Децентралізація з точки зору лібертаріанської теорії означає обмеження функцій держави та сприяння демократичним процесам в суспільстві та в економіці.

Поняття «децентралізація» є багатоаспектним. На семантичному рівні децентралізація (від лат. de - «протиставлення», centralis - «центральний») тлумачиться як знищення, ослаблення або скасування централізації. Найбільш узагальненим визначенням терміну «децентралізація» у радянський період було розширення прав місцевих державних органів управління в результаті децентралізації управління. У нашому розумінні це – процес перерозподілу, передачі функцій, владних повноважень, людей чи майна від центрального або керуючого органу до кількох місцевих органів влади. Майже так визначають цей термін і авторитетні зарубіжні тлумачні видання [44; 45].

Децентралізація є одним із способів розвитку демократії, що дозволяє при збереженні держави та її інститутів розширити місцеве самоврядування, активізувати населення на вирішення власних потреб та інтересів, звузити сферу впливу держави на суспільство, замінюючи його механізмами саморегуляції, виробленими самим суспільством, зменшити витрати платників податків на утримання державного апарату тощо [35].

І. А. Грицяк під децентралізацією управління розуміє процес розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій при одночасному звуженні прав і повноважень відповідного центру [5, с. 54]. Отже, не зупиняючись детально на поглядах науковців на сутнісних аспектах децентралізації, оскільки це не є предметом нашого дослідження, відзначимо, що класичними методами децентралізації в економіці є роздержавлення, приватизація, надання місцевим органам влади повноважень щодо управління розвитком важливих сфер економіки. Головною формою децентралізації в економіці є фінансова.

Засновник ідеї фінансової (фіскальної) децентралізації, американський економіст Ч. Тібу у своїй відомій праці «Економічна теорія фіскальної децентралізації в публічних фінансах: необхідність, джерела й використання» (1961 р.) поводив на користь теорії децентралізації такі аргументи: «Фіскальна децентралізація підвищує конкуренцію серед місцевої влади, що в кінцевому результаті обмежує обсяги суспільного сектора, децентралізація підвищує ефективність, тому що місцева влада має інформацію про потреби своїх резидентів, на відміну від центральної влади». Ч. Тібу стверджує, що тільки фіскальна децентралізація з часом дає можливість наднаціональним органам управління надати автономію щодо виділення коштів на фінансування і забезпечення громадян продукцією та послугами. Такого роду автономія як правило властива у застосовується в американській фіскальній політиці. Решта країн, в тому числі європейських, порівняно нещодавно дійшли висновку, що децентралізація є політично необхідною. Вчений Ч. Тібу довів, що у випадку виникнення фіскальної автономії публічні видатки будуть відповідати індивідуальним уподобанням тих споживачів потреби яких задовольнятимуться [17, с. 215].

Згодом економічні ідеї Ч. Тібу отримаи продовження в наукових працях:

- В. Оутса «Фіскальний федералізм» (1972 р.) і «Політична економія фіскального федералізму» (1977 р.),

- Р. Масгрейва «Нариси фіскального федералізму» (1977 р.),

- Д. Аронсона й Д. Хіллі «Фінансування урядів штатів і місцевих органів» (1986 р.),

- Г. Роузена «Дослідження штатних і локальних публічних фінансів» (1986 р.),

- У. Шумахера «Фіскальний федералізм у Федеративній Республіці Німеччина» (1993 р.),

- Т. Куна «Теорія комунального фінансового вирівнювання» (1995 р.),

- В. Решта «Проблеми федеративного управління: місце нових земель у загальнонімецькому фінансовому вирівнюванні» (2000 р.),

- Ф. Шарфа «Перспективи розвитку німецького федералізму» (1999 р.),

- Ш. Бланкарта «Аналіз німецького фіскального федералізму» (1996 р.),

- Б. Фрая та Р. Айхенберга «Новий федералізм: ідея ГООІ» (2001 р.) і «Дискусійні питання політико-економічних перспектив федералізму» (1998 р.) та інших» [17, с. 215].

Вагомий внесок у розвиток та становення теорії децентралізації зробив такий англійський учений-економіст В. Оутс. Саме він запропонував визначення терміну «децентралізація», як «право незалежного ухвалення рішень децентралізованими одиницями». Відповідно і регіональні і місцеві органи влади мають право самостійно та незалежно приймати керуючі рішення щодо постановки фінансових питань і питань спрямованих на управління визначеною територією. В 1972 році у своїй праці «Фіскальний федералізм» В. Оутс вивів теорему децентралізації. В основу цієї теорії було покладено ідеї Ч. Тібу. Зазначимо, якщо децентралізація не чинила вплив на витрати території, то ухвалене рішення в умовах децентралізації щодо подання суспільного блага. Це має бути набагато ефективніше рішення ніж прийняте централізовано. Або рішення прийняті на місцях мають не

поступатися за ефективністю. Іншими словами при децентралізації потрібно співставляти розмір суспільних витрат і переваг від надання благ і послуг на рівні місцевої влади. З часом ідея В. Оутса базувалася на наступних засадах пов'язаних з децентралізацією суспільних послуг:

- блага були просторово обмежені;
- споживачі надавали переваги приватним чи суспільним благам,
- ставлення до різних суспільних благ було неоднакове;
- реагування на «чинники бюджетної локалізації» виступало мобільним.

В цих засадах йдеться про першшочергову різницю між благами та послугами. Між ними виникала різниця, що надавалися на місцевому рівні та за ставками податків. Іншими словами кожен споживач за умови зміни місця проживання, може обрати найбільш прийнятні блага, послуги й плату за них. На думку В. Оутса якщо в житті ці умови не виконувалися, то підстав чи умов для децентралізації немає в умовах економічної ефективності. До того ж, учений вказує «Традиційна теорія фіскального федералізму дає набір рекомендацій для закріплення за різними рівнями державної влади певних функцій та відповідних фіскальних інструментів» [17, с. 215-216].

Значні трансформаційні та системні перетворення, що відбуваються в Україні, призвели до триваого періоду фінансово-економічної нестабільності. З часом активні пошуки, щоб вийти із кризової ситуації сприяли розуміню потреби реформ у фінансовій системі. Одним із напрямівтакої реморми стало проголошення децентралізації управління державними фінансовими ресурсами. Децентралізація, як процес вважається основою для імплементації нових ідейта стратегій, завдяки чому виникає нова система керування на місцях. Органи місцевого самоврядування (далі - ОМС) більш ефективні у вирішенні термінових власних потреб, ніж органи влади з центру. Тому завданням децентралізації на місцевому рівні є забезпечення економічної свободи. З часом децентралізація дасть змогу підвищити соціально-

економічний розвиток кожного конкретного регіону, а згодом і привабити інвесторів та з часом підвищити відповідальність місцевої влади.

Місцеві бюджети як інструмент соціально-економічного регулювання розвитку відіграють вагому роль в системі державних фінансів, оскільки саме з них здійснюється фінансування освіти, охорони здоров'я, культури тощо. Отже, реформування місцевих бюджетів, як фінансового інституту забезпечення демократичного розвитку країни, надає можливість раціонально децентралізувати та деконцентрувати певні функції органів державної влади з метою стимулювання соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Реформа у напрямку децентралізації триває в Україні з 2014 року. У квітні 2014 року Кабнетом Міністрів України було схвалено «Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади» - Концепція. Як зазначено у Концепції її метою є «визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад» [14]. Положення Концепції відповідають Європейській хартії місцевого самоврядування і найкращим світовим стандартам суспільних відносин у цій сфері. Після цього було прийнято План заходів задля її реалізації. Для цього необхідно було внести відповідні зміни до основного закону - Конституції України. Утворення потребувало і пакет нового законодавства та норм. Зміни внесені до Конституції України насамперед мали вирішити всі питання щодо утворення обласних і районних виконавчих органів рад. Потім реорганізації піддалися місцеві державні адміністрації та органи контрольно-наглядового типу. З часом отримали визначення адміністративно-територіальної одиниці – територіальні громади. До цих досліджень вдалися вітчизняні фахівці,

практики, науковці, експерти, котррі розробили проєкт змін до Конституції України був розроблений і переданий на широке публічне обговорення. Запропоновані зміни високо оцінила Венеціанська Комісія. Однак, політичні обставини не дозволили Верховній Раді України одразу прийняти подані Президентом України зміни до Конституції України щодо процесів децентралізації. Тому Уряд України з 2014 року розпочав реформу.

Реформу децентралізації передбачено провести у два етапи: І етап – 2014-2018 роки та ІІ етап – 2019- 2021 роки. За цей час вже буо сформовано і почав діяти новоприйнятий законодавства, швидко впроваджувалися законодавчі зміни та ініціативи. Було внесено зміни до Законів про Бюджетний та Податковий кодекси України [27] та ряд інших. Завдяки цим змінам відбулася фінансова децентралізація. За даними Мінфіна України, доходи місцевих бюджетів на усіх рівнях збільшилися з 68,6 млрд. грн. в 2014 році до 234,1 млрд. грн. в 2018 році [39].

Прийнятий Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» сприяв формуванню базового рівня місцевого самоврядування. У період з 2015 року по 2018 рік в Україні було створено 878 територіальних громад (ТГ). До їх складу увійшл понад 4000 місцевих рад. Нині в територіальних громадах проживають 9 млн людей. Такі темпи трансформації міжбюджетних відносин міжнародні експерти визнають доволі високими.. У 2018 році територіальні громади отримали у володіння практично 1,5 млн. га земель за межами населених пунктів, і це земля сільськогосподарського призначення [7].

Іншим Законом України «Про співробітництво територіальних громад» утворено механізм для вирішення спільних існуючих проблем територіальних громад, саме: утилізація та переробка сміттєвих відходів, розвиток трансплртної інфраструктури тощо. Наразі станом кінець 2018 року виконано та реалізується 325 договорів спрямованих на спільне співробітництво. Утворено 975 територіальних громад. Завдяки ще одному Закону України «Про засади державної регіональної політики» відбулася

державна підтримка розвитку міжбюджетних відносин, а саме спрямована на регіональний розвиток та розвиток інфраструктури громад. З 2018 року відколи відбувається реформа обсяг кошті вна місцях зріс у 39 разів: з 0,5 млрд. грн (у 2014 році) до 19,37 млрд. грн.(у 2018 році). Завдяки цій підтримці в регіонах і громадах реалізовано у 2015-2018 роках більше 10 тисяч проектів [7].

Прийняття законів щодо делегування повноважень територіальним громадам та оптимізації у наданні адміністративних послуг дозволив делегувати територіальним громадам відповідний рівень повноважень з надання найпростіших адміністративних послуг, таких як:

- реєстрація місця проживання,
- видача внутрішніх та закордонних паспортів;
- реєстрацію юридичних та фізичних осіб, підприємців, об'єднань громадян тощо;
- реєстрацію цивільного стану чи речових прав;
- вирішення питань повязаних з земелею тощо.

Реформована законодавча база доволі сильно посилила мотивацію до утворення міжбюджетних відносин та міжмуніципальної консолідації. З часом створилися належні умови та механізми для формування територіальних громад – законодавчі та економічні умови. Нова модель фінансування місцевих бюджетів виправдала себе і територіальні громади отримали самостійність і незалежність.

Розглянемо детальніше результати фінансової децентралізації. З початку фінансової децентралізації доходи місцевих бюджетів почали стрімко зростати. У 2018 році надходження коштів до загального фонду у місцевих бюджетах України склали 234,1 млрд. грн., що на 41,4 млрд. грн. або на 21,5% більше, у порівнянні з 2017 роком. У 2014 році їх обсяг становив 68,6 млрд. грн., й за прогнозом уряду, в 2019 році має скласти 267 млрд. грн. [39] (рисунок додатку З). За даними Центрального офісу реформ при Мінрегіоні, за підсумками 2018 року власні доходи загального фонду у розрахунку на

одного жителя зросли, у порівнянні з 2017 роком, на 21,5% і склали 6032,9 гривень. Обсяг надходжень ПДФО у розрахунку на одного жителя зріс на 25,5% і склав 3557,9 грн., місцеві податки і збори на одного жителя зросли на 16,1% і склали 1570,6 гривень (рис. 3.1) [39].

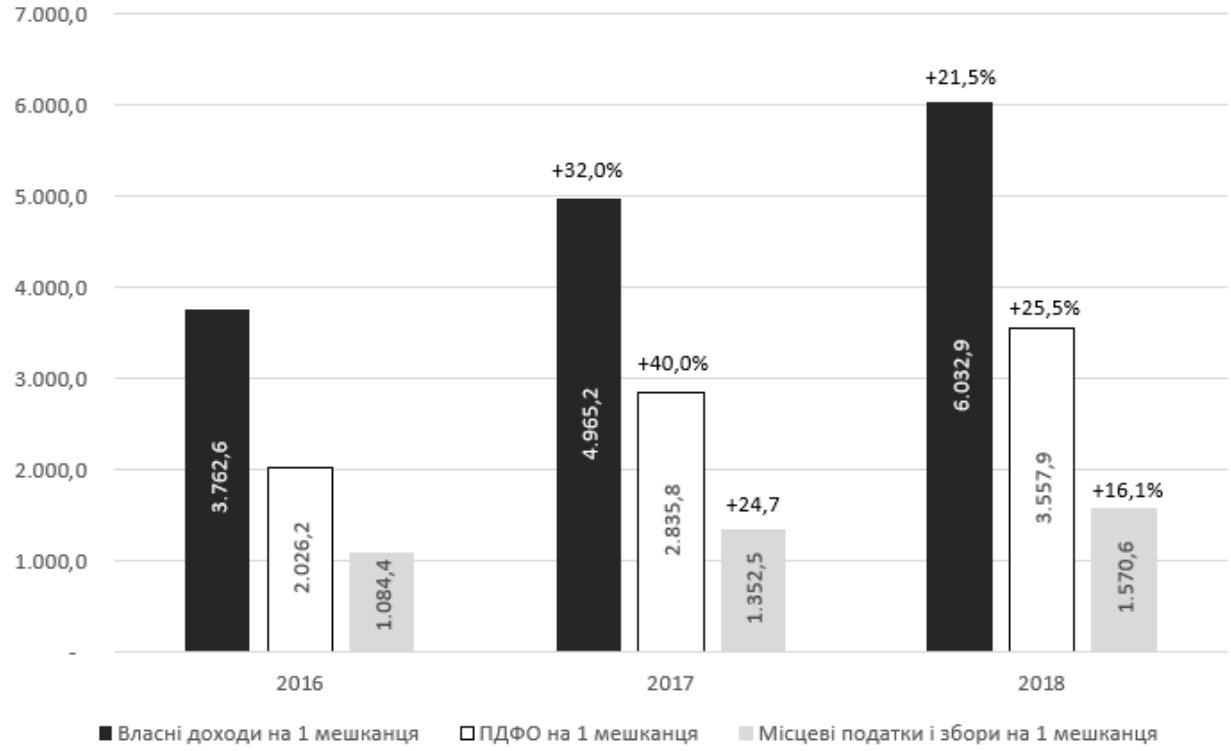

Рис. 3.1. Власні доходи загального фонду місцевих бюджетів на 1 мешканця за січень- грудень 2016-2018 рр., % та грн. [39]

Можна пересвідчитися, що динаміка надходжень до бюджетів 665 територіальних громад (таблиця додатку И) випереджає темпи зростання доходів по інших рівнях місцевих бюджетів. Надходження доходів місцевих бюджетів територіальних громад зросли на 8,0 млрд. грн. (+62,1%)і за 2018 рік склали 20,9 млрд. грн. Враховуючи, що нові 299 територіальні громади у тільки в 2018 році отримали 60% надходжень від податку на доходи фізичних осіб, то їх ресурси у порівнянні з таким же періодом минулого року зрослина 6,2 млрд. грн. або в 2,7 рази та склали 9,7 млрд. грн.. Темп зростання власних доходів 366 територіальних громад (утворених протягом 2015-2016 років),

які у 2017 році вже отримували зарахування 60% ПДФО, становило +1,8 млрд. грн. або 19,8%.

У структурі доходів загального фонду місцевих бюджетів (рис. 3.2) частка місцевих податків і зборів складає26,1%, з яких надійшло 60,9 млрд. грн. у 2018 році. У 2017 році у місцевих бюджетах України приріст місцевих податків і зборів складає 16,1%, а по бюджетах міст обласного значення приріст місцевих податків і зборів складає 12,6%. У власних доходах загального фонду місцевих бюджетів найбільшу частку займають надходження ПДФО – 138,1 млрд. грн., або 59% від загальної суми власних доходів місцевих бюджетів. У цілому по Україні в 2018 році у порівнянні з 2017 роком надходження ПДФО зросли на 27,5 млрд. грн., або на 24,9%, податок на нерухоме майно зріс на 49,9%, єдиний податок – на 26,5%, плата за землю – на 3,6% [39].

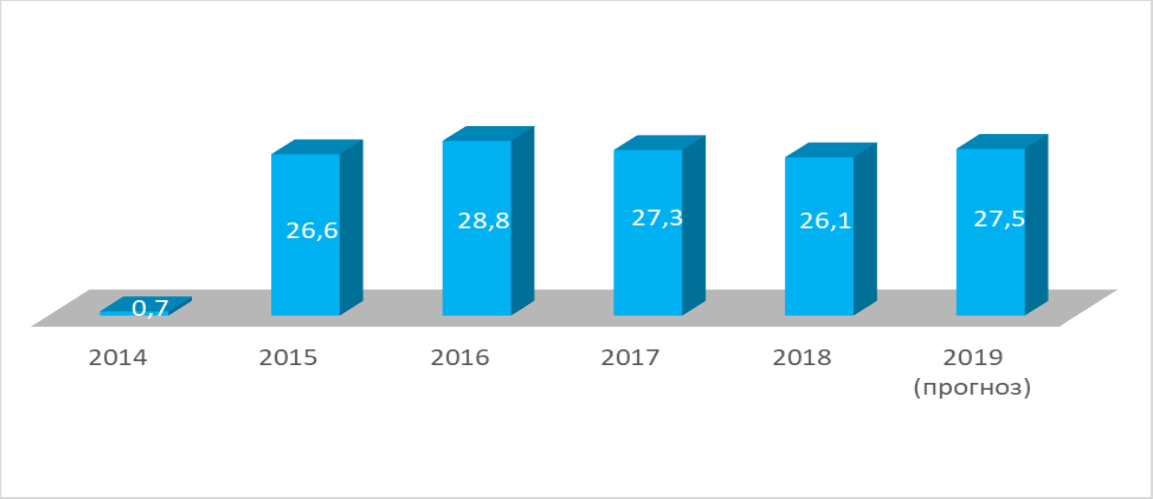

Рис. 3.2. Динаміка частки місцевих податків та зборів у власних доходах місцевих бюджетів (загального фонду), млрд. грн. [39]

Цілком очевидно, що такі результати стали можливими завдяки розширенню повноважень і підвищенню зацікавленості територіальних громад у збільшенні поповнень до місцевих бюджетів, а також реалізації заходів щодо залучення додаткових резервів спрямованих на їх наповнення та підвищення ефективності їх адміністрування [39].

Успіхи від проведеної реформи свідчать, що обрано правильний шлях. Підтримують реформу децентралізації 68,3% українців. Уряд становив децентралізацію в Україні одним з пріоритетних завдань. Його виконання , сприятиме розвитку і місцевого самоуправління і загалом економічного розвитку країни та її добробуту. Базовий рівень формування місцевого самоврядування закінчився у 2019 році. Наступними ключовими питанні формування територіальних громад є обєднання малочисельних місцевих рад. Все це разом створить основу для чергових кроків реформи місцевого самоврядування. Згодом за рахунок кумулятивного ефекту це призведе до прискоренню реформ у публічних сферах: охорони здоров'я, розвитку освіти, відновлення культури, надання соціальних послуг, побудови енергоефективності. [7].

Разом з тим, утворилася одна гостра проблема: стара система місцевого самоврядування не відповідає запитам та потребам жителів територіальних громад у публічних послугах і не забезпечує для них комфортне і безпечне життєве середовище.

З часу започаткування реформи було об'єднано 159 територіальних громад, за 2016 – 366 територіальних громад, за 2017 – 665 територіальних громад, за 2018 – 806 територіальних громад. Станом на листопад 2019 року в Україні було сформовано 1002 територіальні громади [10]. Але цей процес ще є незавершеним, наприклад, продовження реформи потребують Одеська, Харківська, Закарпатська області [1].

В 2019 році Кабінет Міністрів України відбувся перехід до нового етапу реформи. Далі передбачалося формування спроможних територіальних

громад. З часом змінився територіальний устрій районів, встановилося чітке розмежування повноважень та функцій на різних рівнях управління. Завдання другого етапуреформи децентраізації були викладені в «Плані реалізації державної політики» де передбачалося, що «українці мають реальну можливість впливати на організацію свого життєвого простору як мешканці спроможних громад». Для цього передбачалося виконання двох «підцілей», а саме:

1) формування спроможних територіальних громад;

2) формування нової системи адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального рівня;

3) розподіл повноважень між органами як місцевого самоврядування так і виконавчої влади [25].

Отже, Мінрегіон планує, що «з 2020 року 100% жителів України проживатимуть в спроможних громадах, і за 5 років зменшиться кількість громад (мінімум до 30%), які потребуватимуть підтримки держави. Планується також, що вся територія України буде охоплена районами, які відповідають стандартам територіального поділу країн ЄС для статистичних цілей рівня NUTS-3. Функції органів державної влади та ОМС будуть розмежовані, тобто їхні повноваження не дублюватимуться. Місцеві державні адміністрації будуть переформатовані в органи префектурного типу, основним повноваженням яких буде забезпечення адміністративного нагляду за органами місцевого самоврядування» [25].

3.2. Лібералізація податкової системи.

Державна підтримка та стимулювання розвитку економіки включає в себе низку механізмів та інструментів, серед яких податки є чи не найважливішими. Стан сучасної вітчизняної податкової системи можна визначити як незадовільний, вона стримує розвиток підприємництва та

пригнічує економічні процеси в державі. Отже, податкова система потребує реформування, або лібералізації – в термінології лібертаріанців.

Як було з'ясовано в розділі роботи 1, раннє лібертаріанство не визнає податків, вважаючи що держава завдяки податкам здійснює «грабіж». Сучасні ж представники цієї течії більш стриманно відносяться до вирішення питання щодо оподаткування. Сьогодні очевидно, що податкам належить не лише провідна роль у формуванні доходів бюджетів держави, але й від їх кількості та видів, розміру їх ставок та диференційованості, наявності та обґрунтованості податкових пільг багато в чому залежать можливості їх стимулюючого впливу на розвиток підприємництва та рівень споживання. І від того, наскільки мотивованими будуть платники податків, в кінцевому рахунку залежить виконання завдань стратегії сталого соціально-економічного розвитку.

Одним із найважливіших напрямків економічних реформ є лібералізація. У широкому сенсі лібералізація (від лат. liberalis – вільний). означає пом'якшення державного (державно-бюрократичного) тиску на різні сфери суспільного життя – право, політику, економіку. Тобто, це процес розширення прав і свобод громадян, а щодо нашої теми – розширення податкових прав (пом'якшення податкових зобов'язань) суб'єктів господарювання (платників податків), або як ще говорять – спрощення податкової системи. Цей вектор руху не є випадковим. Після багаторічної політики жорсткого тотального державного контролю навіть 28 років незалежного розвитку виявилися недостатніми, щоб перебудувати мислення і суспільства, і влади, щоб спрямувати розвиток у демократичному напрями й задіяти всі необхідні для цього важелі державного управління.

З огляду на сучасні виклики, зумовлені обсягом тіньового капіталу, керівник податково-юридичної практики «Ернст енд Янг» в Україні В. Котенко цілком справедливо зауважує, що «спрощення податкової системи, або зменшення регуляторних труднощів, має бути першочерговим. Строго питати про недотримання правил можна тільки за умови, якщо правила

прості та зрозумілі. У бідній країні, де велика кількість людей активного прошарку суспільства, навіть здійснюючи бурхливу діяльність, не є суперзабезпеченими, мати складні правила – контрпродуктивно» [15].

Щодо необхідності податкової реформи в Україні висловився і шведський економіст Андерс Ослунд, автор книги «Україна: Що пішло не так і як це виправити», який вважає, що «Україні потрібна радикальна, але розумна податкова реформа». На його думку, цілі такої реформи полягають, по-перше, в наповненні бюджету, по-друге, в спрощенні і декримінализації податкової системи; по-третє, уніфікації різних податкових ставок і закритті всіх можливих лазівок. Учений вважає, що необхідно знизити нарахування на заробітну плату і податки, що відносять до витрат на робочу силу» [23].

Отже, фахівці різних країн солідарні в питанні необхідності реформування податкової системи шляхом спрощення і лібералізації. У чому ж сенс податкової лібералізації? Голова комітету ВРУ з питань податкової та митної політики Ніна Южаніна роз'яснює, що податкова лібералізація передбачає лібералізацію основних ставок оподаткування, основних підходів до оподаткування, адміністрування податків [26]. Пропозицій щодо лібералізації економіки, в тому числі податкової системи, за роки незалежного розвитку держави було чимало. На жаль, досі немає жодної програми її проведення, яку б підтримала більша частина суспільства.

Про необхідність лібералізації активно заговорили в нашому суспільстві в 2015 році після публічного представлення законопроекту №3357 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо податкової лібералізації» у Верховній Раді України. Автори законопроекту – група народних депутатів – пояснили необхідність прийняття такого нормативно-правового акту надто складною економічною ситуацією в країні [29].

Серед причин, що вимагають подальшого глибокого реформування податкової системи у бік її лібералізації, багато науковців називають такі:

- значні масштаби тіньової економіки;
- незадовільне (недосконале) податкове законодавство;

- корупція;
- важка фінансова ситуація в державі.

На думку згадуваного вище В. Котенка, останнім часом у сфері лібералізації податкової системи зроблено чимало реальних кроків, що дозволило Україні поліпшити позиції в рейтингу Світового банку за простотою ведення бізнесу. На думку фахівця, «лібералізація – це не просто один з можливих способів реагування на виклики, а нагальна необхідність, коли кожен платник повинен розуміти, що в обмін на полегшення від нього вимагається прозорість дій. Саме комбінація цих двох умов може дати ефект вже в середньостроковій перспективі» [15].

Формування самостійної податкової системи для незалежної України почалося ще в СРСР. У 1991 році Верховною Радою УРСР був прийнятий Закон України «Про систему оподаткування». У ньому було дано перелік загальнореспубліканських податків, зборів та обов'язкових платежів, що стягуються з юридичних і фізичних осіб. Також в цьому законі визначалися і закладалися принципи побудови системи оподаткування в Україні, передбачалися податки і збори до бюджетів всіх рівнів і державних цільових фондів, а також встановлювалися права, обов'язки та відповідальність платників податків. Згодом до цього закону були внесені ряд змін. За час системних перетворень перелік податків і зборів та порядок їх справляння неодноразово змінювалися, що свідчить про активний пошук прийнятної моделі податкової системи. У 1994 році в Законі України «Про систему оподаткування» існуючі на території України платежі і податки були вже поділені на загальнодержавні та місцеві. У 1997 році почався новий етап розвитку податкової системи України, пов’язаний з утворенням місцевих державних податкових адміністрацій на чолі з Державною податковою адміністрацією України. Того ж року було розроблено та прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про систему оподаткування». Відповідно до цього Закону, в Україні сплачуються загальнодержавні податки і збори (обов’язкові платежі); і сплачуються

місцеві податки і збори (обов'язкові платежі). Податки і збори на рівні держави встановлюються ВРУ і діють на всій території України. Механізм справляння та порядок сплати місцевих податків і зборів установлюються сільськими, селищними, міськими радами відповідно до переліку і граничними розмірами ставок, встановлених законами України.

Реорганізація 1997 року спричинила подальше оновлення, яке відбилося в необхідності прийняття Податкового кодексу України (ПКУ). [27]. Згідно ПКУ податки включаи також: гербовий збір, відрахування до Пенсійного фонду з купівлі-продажу валюти, золота, дорогоцінних металів і каменів, автомобілів, деякі платежі і збори до бюджету були скасовані (відрахування до фонду Чорнобиля).

До 2011 року до складу податкової системи України входили 42 платежу: 28 загальнодержавних податків і зборів та 14 місцевих податків і зборів. Така велика кількість податкових платежів вимагала значних матеріальних витрат. На виконання обов'язкових податкових процедур підприємці протягом року витрачали 736 робочих годин, у той час як в 2011 році витрати на аналогічні дії становили в Росії 320 годин, Азербайджані - 376, Грузії - 387. Загалом середнє українське підприємство протягом року мало здійснити 147 податкових платежів.

У 2011 році із прийняттям ПКУ було зроблено важливий позитивний крок щодо вдосконалення національної податкової системи, а саме: скорочено кількість податків і зборів, показник витрат часу на дотримання податкового законодавства був знижений майже вдвічі. Протягом 2011-2014 рр. податкову систему України становили 17 загальнодержавних та 5 місцевих податків і зборів (Додаток Л). З метою посилення обороноздатності української армії в 2014 році було введено військовий збір по всій території країни у розмірі 1,5% від доходів у формі заробітної плати та інших виплат і винагород; виграшу тощо.

З 2015 р. в Україні стартував черговий етап реформи. Точкою відліку реалізації податкової реформи став Закон України «Про внесення змін до

Податкового кодексу України та деяких законів України» [27], яким було виокремлено ряд основних положень та напрямів реформування податкової системи України. Ключовими положеннями даного нормативно-правового документа є ряд законодавчих норм, що передбачають оновлення механізмів сплати тих чи інших податків (єдиний податок, податок на доходи фізичних осіб), трансформацію, тобто об'єднання (до складу нового акцизного податку ввійшли такі податки, як: акцизний податок, екологічний податок (з палива), збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію; податок на майно акумулював у себе податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортний податок та податок на землю тощо) та скасування «малоефективних» податків (збору за впровадження деяких видів підприємницької діяльності, збору у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності, збору на розвиток виноградарства, садівництва, хмелярства).

У результаті цієї перебудови кількість податків скоротилася з 22 до 11 (7 загальнодержавних податків, 2 місцеві податки і 2 місцевих збори) (Додаток Л). Проте деякі податки не були скасовані, а змінені наприклад, фіксований сільськогосподарський податок став відноситися до четвертої групи єдиного податку.

З 2015 року було скасовано збір за здійснення окремих видів підприємницької діяльності, податок з реклами та комунальний податок, хоча на нашу думку, вони потрібні для великих міст. Податок на нерухоме майно та фіксований сільськогосподарський податок переведені з розряду загальнодержавних до місцевих (табл. 3.1).

Деякі зміни торкнулися порядку і процедури сплати для окремих категорій платників, так, наприклад, розширено перелік осіб, які можуть претендувати на 2-х річну розстрочку сплати ПДВ при ввезенні обладнання, відкориговані рентні платежі для газовидобутку, уточнені пільги для кіновиробників та ін.

Таблиця 3.1

Схема трансформації деяких податків під час реформи 2015 р.

Акцизний податок	Акцизний податок
Збірза першу реєстрацію транспортного засобу	
Збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками	
Екологічний податок (з пального)	
Екологічний податок (крім пального)	Екологічний податок
Збір за спеціальне використання лісових ресурсів	
Плата за користування надрами	Рентна плата
Збір за користування радіочастотним ресурсом України	
Збір за спеціальне використання води	
Податок на нерухоме майно, відмінне від от земельної ділянки	Податок на майно
Плата за землю	
Єдиний податок	Єдиний податок
Фіксований сільськогосподарський податок	

*Джерело:[2, с.11]

Важливим моментом у реформуванні податку на прибуток стало ведення бухгалтерського обліку за єдиними стандартами бухгалтерського обліку та відміна податкового обліку для платників податків, а також те, що підвищено максимальний розмір річного доходу для платників податків з 10 до 20 млн грн.. Це дає їм можливість не сплачувати щомісячні авансові внески з даного податку (табл. 3.2).

Останнім часом зниження податкових ставок і звільнення від оподаткування найбільше торкнулося податку на прибуток підприємств. Базовою ставкою податку на прибуток підприємств для платників-резидентів визначено 18 % максимальною для платників-нерезидентів – 20% (Додаток К).

Зауважимо, що в Україні ставки податку на прибуток підприємств не набагато вищі, ніж в європейських країнах (Додаток Н), але загальне податкове навантаження на українських підприємців вище, що змушує їх замислюватися про реєстрацію компанії за кордоном у країнах з низьким оподаткуванням або його відсутністю, або в країнах, які мають спрощену і лояльну для бізнесу законодавчу базу, відповідно, і оптимальне оподаткування. Український ринок

надання послуг в області реєстрації підприємств в іноземних юрисдикціях нині насичений пропозиціями по відкриттю офшорних та інших нерезидентних компаній. Найбільш бізнес-привабливими для українських компаній є Естонія, Польща, Литва, Латвія, Словаччина, Чехія, Угорщина.

Таблиця 3.2

Зміни податку на прибуток підприємств

Показник порівняння (елемент податку)	До податкової реформи 2015 року	Після податкової реформи 2015 року
Об'єкт оподатку-вання	Визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат звітного податкового періоду. Дохід (прибуток) нерезидента, що підлягає оподаткуванню згідно з ПКУ, з джерелом походження з України	Фінансовий результат за фінансовою звітністю, скоригований на декілька податкових різниць
Порядок та строки подання податкової звітності	Подання річної податкової декларації з податку на прибуток – до першого березня наступного календарного року	Подання річної податкової декларації з податку на прибуток – до першого червня наступного календарного року
Додаткова ставка податку	Для суб'єктів, що здійснюють букмекерську діяльність, діяльність з випуску та проведення лотерей, азартних ігор визначено додаткові ставки податку – 10 та 18 %	
Податкові різниці	Існування 49 видів податкових різниць: - штрафи, пені, неустойки; - представницькі витрати, що перевищують норми; - амортизація; - податковий прибуток минулих років; - аванси за доходами та інші	Скорочення до трьох податкових різниць: - амортизація; - резерви; - фінансові операції (проценти, цінні папери)

Джерело: складено автором на основі [31]

Розглянемо для прикладу Польщу, яка останнім часом активно залучає українську робочу силу. Серед країн ЄС з найвищою квотою звільненій від податку, Польща займає 25 місце. Податки в Польщі складають 33,3% від ВВП - це середній показник в Європі. Польща є повноподатковою юрисдикцією. Компанії тут зобов'язані платити податок на прибуток (19%), ПДВ (22% основна ставка (найменша ставка ПДВ в Люксембурзі - 15%, а найвища - в Угорщині - 27%), податок на заробітну плату (залежно від суми нарахування 18-32%) [31; 32]. До речі, не так уж мало. Отже, чим приваблює Польща?

Справа в тому, що Польща (як і ряд інших сусідніх з Україною держав) створює певні переваги, це:

- безпроблемна робота з будь-якими європейським компаніями, при використанні унікального VAT-номера;

- поширене активне використання схем з імпортом;

- відсуність обмежень на ведення господарської діяльності;

- засновник без проблем отримує ВНЖ в Польщі, а згодом і громадянство;

- невисокі витрати на реєстрацію компанії і ведення бізнесу, допомога в підборі директора компанії, працівників, бухгалтера тощо;

- відсутність соціальних і мовних перешкод для ведення бізнесу;

- невисокий початковий статутний капітал;

- можливість перебувати на території ЄС стільки, скільки необхідно [21].

Зазначимо між іншим, з метою уніфікації прибуткового оподаткування підприємств у країнах ЄС в 90-ті роки були рекомендовані мінімальна і максимальна ставка корпоративного податку у розмірі 30% та 40% (включаючи також місцеві податки на підприємницький дохід) [34]. Але ситуація, що склалася, вимагає від України прийняття суттєвих заходів щодо створення комфортних умов для власного бізнесу. Потрібен інший підхід до надання податкових пільг, які нині мають здебільшого неефективний характер.

Регулятором взаємовідносин між державою та громадянами-платниками податків є прийнята система оподаткування доходів фізичних осіб. Податок на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО) належить до групи основних бюджетоутворюючих податків і за фіскальною значимістю домінує в системі прямого оподаткування в Україні. Водночас ПДФО виконує роль соціального регулятора, він сприяє соціальному вирівнюванню в суспільстві. Отже, це зумовлює пошук модернізації механізмів державного регулювання ПДФО. Під час реформи відбулися зміни й в адмініструванні цього податку (див. табл. 3.3; таблиця К 2 додатку К).

Таблиця 3.3

Зміни податку на доходи фізичних осіб

Показник порівняння (елемент податку)	До податкової реформи 2015 року	Після податкової реформи 2015 року
Основна ставка податку	15 % при доході у розмірі до 10 мінімальних заробітних плат; 17% при доході у розмірі, що перевищує 10 мінімальних заробітних плат	15% при доході у розмірі до 10 мінімальних заробітних плат; 20% при доході у розмірі, що перевищує 10 мінімальних заробітних плат
Оподаткування пасивних доходів	Ставки до оподаткування даних видів доходів встановлювались у розмірах 5 %, окрім роялті, що оподатковувалися за ставками 15 % (17%, в разі перевищення доходу 10 мінімальних заробітних плат)	До пасивних доходів застосовуються такі ставки податку: 5 % для дивідендів незалежно від їх суми; 20 % для всіх інших видів пасивних доходів: роялті, проценти, інвестиційний прибуток
Оподаткування виграшів чи призів	Відсутнєоподаткуванняпризів (виграшів) у розмірі до 50 мінімальних заробітних плат	Призи (виграші) у лотерею оподатковуються в загальній сумі, за ставкою 30 % незалежно від їх суми
Податкова соціальна пільга	Базова податкова соціальна пільга у розмірі 50 % від розміру прожиткового мінімуму працездатної особи	

*Джерело: складено автором на основі [31]

ПДФО є загальнодержавним податком і, як показано у розділі роботи 2.1, основним елементом фінансової бази ОМС. З огляду на актуальність фіскальної децентралізації місцевих бюджетів, в умовах реформи виникає питання щодо доцільності застосування механізму розщеплення ПДФО між рівнями бюджетної системи. Зазначимо, що до 2015 р. мобілізовані суми ПДФО розподілялись між ланками бюджетної системи в наступному порядку: місто Київ – 50% у кошик власних доходів; міста обласного значення – 75% у кошик власних доходів, 25% до бюджетів областей; міста районного значення, селища та села – 25% у кошик власних доходів, 50% до районного бюджету, 25% до бюджетів областей. У 2015 р. змініися пропорції розподілу сплачених сум ПДФО між бюджетами. Завдяки цим змінам відбулася фінансова децентралізація і місцеві бюджети за рахунок ПДФО зросли на 75,6 млрд. грн.: з 62,6 млрд. у 2014 до 138,1 млрд. грн. у 2018 році [28] (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Динаміка надходжень ПДФО до бюджетів різних рівнів в Україні у 2014-2018 роках

Роки	Податкові надходження Державного бюджету України, млн грн.	Надходження ПДФО до Державного бюджету України, млн грн.	Частка, %	Податкові надходження до місцевих бюджетів України, млн грн.	Надходження ПДФО до місцевих бюджетів України, млн грн.	Частка, %
2014	354966	12646	3,6	89017	62557	70,3
2015	531551	45062	8,5	120480	54921	45,6
2016	650782	59811	9,2	146902	78971	53,8
2017	828159	75033	9,1	201005	110653	55,0
2018	986349	91742	9,3	232533	138159	59,4

Джерело: розраховано автором за даними [28; 24].

Зростання відбулося завдяки:

- перерозподілу в 2015 році часток зарахування ПДФО між бюджетами: до бюджету міста Київ почало зараховуватися 40% доходів від ПДФО; до решти місцевих бюджетів зараховується: 25% до державного бюджету, 15% до обласного бюджету, 60% до бюджетів відповідної території;

- збільшенню ставки ПДФО з 15% до 18% у 2016 році.

Дані табл. 3.4 свідчать про перевищення темпів росту доходів місцевих бюджетів і податкових надходжень місцевих бюджетів над темпами росту ПДФО у місцевих бюджетах. Така тенденція є цілком логічною, оскільки ПДФО є загальнодержавним податком, а доходи місцевих бюджетів повинні формуватися більшою мірою за рахунок місцевих податків і власних надходжень.

Коллектив авторів монографії «Місцеве оподаткування в Україні: еволюція та перспективи розвитку» на основі проведеного аналізу системи оподаткування фізичних осіб в Україні та за кордоном і на базі оцінки основних тенденцій її розвитку пропонує загальну схему удосконалення системи прибуткового оподаткування, що передбачає комплекс адміністративно-регулюючих заходів податкової політики держави в поєднанні з удосконаленням механізму прибуткового оподаткування

(Додаток М). Реалізація цих заходів значно сприятиме підвищенню фіскальної ефективності системи оподаткування доходів фізичних осіб, забезпеченню її дієвості відповідно до соціально-економічного розвитку і потреб держави [17].

Варто згадати два варіанти податкової реформи, представлені в 2014 році Міністерством економічного розвитку і торгівлі (далі - МЕРТ) і Державною фіскальною службою України (ДФС). Обидві сторони пропонували скорочення податків: МЕРТ – з 22 до 8 шляхом ліквідації 14 з них, а зменшення надходжень до бюджетів компенсувати за рахунок розширення бази оподаткування та підвищення окремих ставок, зокрема акцизу; ДФС – з 22 до 9 шляхом скасування 6 податків, решту – трансформувати, що передбачало фактично штучне об'єднання різних податків під однією назвою; при цьому в деяких випадках залишалися різними бази оподаткування, ставки, механізми розрахунків [22]. Версія уряду була піддана критиці через те, що така реформа, на думку її опонентів, навряд чи привела б до спрощення оподаткування.

Зазначимо, що на час обговорення цих варіантів реформи, особлива увага приділялася ЄСВ. У концепції МЕРТ пропонувалося зменшити ЄСВ в два рази із запровадженням перехідного періоду на півроку, протягом якого право мати нову ставку надавалося підприємствам, які збільшували свій фонд оплати праці вдвічі. Такий підхід однозначно мав би сприяти легалізації заробітної плати і, відповідно, збільшенню надходжень до бюджетів. Фахівці відзначали, що при запровадженні цього підходу рівень навантаження на заробітну плату складе 36%, що знаходиться на середньоєвропейському рівні [там само].

ДФС пропонувала два варіанти реформування ЄСВ. Перший – ставка на МЗП залишається на том же рівні, як і при існуючій системі, а до суми, що завбільшки її, застосовується ставка 19%. У другому варіанті ставка на МЗП збільшується до 41%, а до суми перевищення, застосовується ставка 15%. Очевидним було, що від запропонованої ДФС моделі реформування ЄСВ виграють ті, хто одержує великі доходи, Тим, хто отримує МЗП (другий

варіант), навантаження на неї буде збільшене на 4 в. п. Для 70% працюючих, доходи яких менше трьох мінімальних заробітних плат, податкове навантаження на зарплату складало б 41,7-43,1%, що набагато більше середньоєвропейського рівня (36,1%) [там само]. Очікувати, що український бізнес стане легалізувати зарплату, було даремно.

У 2020 році кардинальних змін в переліку податків і зборів немає. До загальнодержавних податків і зборів належать: податок на прибуток підприємств, ПДВ, акцизний податок, ПДФО, екологічний податок, рентні платежі (ст. 9 ПКУ). До місцевих податків – податок на майно; єдиний податок; паркувальний збір; туристичний збір (ст. 10 ПКУ). Спеціальні податкові режими визначаються виключно ПКУ.

Цей ретроспективний огляд податкової реформи показує, наскільки складним є вибір подальшої стратегії реформування податкової системи. Але податкова реформа розпочалась із набуттям Україною суверенітету й, можна стверджувати, що поступово вона просувається до оптимальної ефективної моделі податкової системи, долаючи істотні як внутрішні, так і зовнішні перепони.

До вирішення проблеми лібералізації долучилися й представники громадянського суспільства. В 2015 році був підготовлений проєкт ліберального податкового кодексу (далі – ЛПК). Його мета – замінити низку норм чинного ПКУ з 1 січня 2018 року. Проєкт ЛПК було підготовлено членами Всеукраїнської громадської організації «Асоціацією платників податків України» на чолі з Президентом Асоціації Гріголом Катамадзе й за участі українських спеціалістів. При визначенні концепції за основу були взяті вимоги щодо лібералізації податкової системи: простота та прозорість адміністрування податків [41].

Автори ЛПК пропонували у 2018 році лібералізувати Податковий кодекс України [27] за принципом «менше податків, більше пільг»: з існуючих податків залишити 9 видів податків, а саме: 5 податків загальнодержавних, це - ПДВ, ПДФО, податок на виведений капітал,

акцизний податок, мито та платежі за використання природних ресурсів; та 4 місцевих податки та збори – податок на нерухомість, на землю, сільськогосподарський податок і податок з фізичних осіб – підприємців зі статусом мікробізнесу та малого бізнесу). Проєкт ЛПК з січня 2018 року мав звільнити від відповідальності за порушення податкового/валютного законодавства тих фізичних осіб, які задекларують свої доходи, майно тощо. На добровільне декларування статків виділити 6 місяців. Відповідні задекларовані доходи за проєктом визнаються такими, які були отримані без порушення норм законодавства та вірно оформлені. Такі особи не зобов'язані повідомляти джерела своїх доходів. Зазначимо, що ідея нульової декларації далеко не нова, про неї вже багато йшлося в суспільстві. Автори ЛПК пропонували раз і назавжди розділити ДФС на сервісну службу та службу фінансових розслідувань, яка буде моніторити інформацію по платниках податків. У цьому питанні розходжень із загальною державною політикою немає, уряд також був налаштований ліквідувати податкову міліцію та створити нову службу. Проєктом ЛПК також передбачалося встановити мораторій на внесення змін до ПКУ протягом 3 років з дня набрання ним чинності [41]. Зауважимо, що з огляду на частоту внесення змін до ПКУ ця норма видається нереальною.

ПДФО, у розумінні авторів проєкту, має складатися з власне ПДФО і єдиного внеску. До 2020 р. відповідна ставка такого об'єднаного ПДФО, за словами Г. Катамадзе, складатиме 20%, поступове зниження ставки ПДФО дасть можливість майже повністю вивести зарплати з конвертів. ПДФО застосовуватимуть до доходів у вигляді зарплати, інших виплат, пов'язаних з трудовою діяльністю, доходів фізичних осіб – підприємців і доходів тих осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність. Будь-який громадянин, чий дохід за рік не більше 24 розмірів мінімальної заробітної плати, матиме право на загальну податкову знижку. Відповідно підлягатиме зменшенню річного оподатковуваного доходу у вигляді заробітної плати на неоподатковуваний мінімум – на 12 розмірів МЗП. Від оподаткування пропонувалося звільнити

суми пенсій, в тому числі довічного грошового утримання, суми, що сплачуються юридичними чи фізичними особами ВНЗ за підготовку студентів, стипендії, проценти на поточний або депозитний банківський рахунки [11].

Асоціація платників податків заявила про свою підтримку концепції податку на виведений капітал в редакції, запропонованій законопроєктом О. Шемяткіна та Т. Шевцової, згідно з якою податок на виведений капітал замінить податок на прибуток підприємств. На думку авторів, це дасть змогу бізнесу подавати реальну звітність тавказувати відповідні доходи. Згідно з проєктом, якщо кошти виводяться власником, то відповідні виплати оподатковуються за ставкою 15 % до суми виплати, якщо ж кошти виводяться в інший спосіб – застосовується ставка 20 %. Контролюючі органи, за проєктом, не мають підстав для перевірки підприємств. Контролюючі органи перевірятимуть тільки зовнішні операції, а розрахунки між юридичними особами перевіряти не будуть. Згідно з проєктом Мінфіну № 5368, Кабінет МіністрівУкраїни повинен був до липня 2017 року представити на розгляд депутатів законопроект про податок на виведений капітал. Розробкою цієї концепції займалося Міністерство фінансів України. Проте обговорення цієї ідеї триває досі.

Автори ЛПК запропонували єдиний сільськогосподарський податок на малий бізнес, який повинен забезпечити рівність для підприємств. Платниками цього податку є ті товаровиробники, у яких частка виробництва за рік встановлена на рівні 75 %. Потрібно встановити окремі підходи до оподаткування такого роду підприємств, оскільки їх прибуток залежить від виду діяльності: ведення сільського господарства, тваринництво, рослинництво тощо. Відповідно визначається і ставка та обєкт оподаткування. Наприклад, для підприємств-виробників, які займаються рослинництвом базою оподаткування є нормативна грошова оцінка одного гектара с/г угідь, але з урахуванням коефіцієнтц індексації. Для визначення бази оподаткування необхідно внести дані земельного кадастру та/або дані

реєстру речових прав на нерухомість. Далі за проектом до 1 січня 2019 року призупиняється індексація нормативної оцінки сільськогосподарських земель для платників сільськогосподарського податку. Окремо в проекті ліберального податкового кодексу пропонується запровадити режим оподаткування для ФОПів з підвидами:

- мікробізнес – роздрібний продаж продукції та/або послуг; кількість працівників – до 5 осіб, річний дохід – не більше 1 млн грн.. У цьому випадку застосовується ставка податку на рівні 8 % від мінімальної заробітної плати;

- малий бізнес – господарська діяльність з надання послуг населенню / виробництво або продаж товарів; кількість працівників – до 25 осіб, річний обсяг доходу – не більше 5 млн грн.. У цьому випадку застосовується ставка податку на рівні 3 % від доходу з правом реєстрації платником ПДВ. Як відомо, в Україні частка малого та середнього бізнесу надто мала у порівнянні з іншими країнами. Якщо в Україні ця частка становить 15 %, то в окремих країнах вона сягає більше 90 % (Польща, Німеччина, Великобританія тощо). Отже, згідно з документом на 2 роки запроваджується мораторій на перевірки суб'єктів мікро- та малого бізнесу.

Проєктом пропонується зменшити розмір ставки податку на нерухомість до 1 % розміру МЗП за 1 $м^2$, а також відмінити додаткову фіксовану плату - 25 тис. грн. на рік за кожен додатковий об'єкт нерухомості (чи його частку), що перебуває у власності платника податків. Це стосується обєктів де площа перевищує 300 $м^2$ для квартири та 500 $м^2$ та будинку. Обов'язок розрахунку сум податку пропонується встановити до завдань контролюючих органів. Мінімальний розмір орендної плати для сільськогосподарських угідь планується зменшити до 1 % та відмінити ставку податку щодо земель із постійним видом користування, що не відносять до державної та комунальної власності. У тому разі якщо виявлено факт самозайняття земельної ділянки, то тоді сплачується земельний податок у десятикратному розмірі за увесь період використання землі. До 2019 року Кабінет Міністрів України виділив час на розробку механізму оподаткування

земель з урахуванням їх ринкової вартості. У 2018 році мав бути запроваджений відповідний пілотний проект у межах двох адміністративно-територіальних одиниць.

Щодо ПДВ, то цим проєктом планується ввести автоматизований реєстр заяв про повернення сум бюджетного відшкодування. І розпорядником таких повернених сум стане Міністерств фінансів України. Такі заяви до цього реєстру автоматично вноситимуться протягом дня з часу їх отримання. Планується, що інформацію про відшкодовані суми до цього реєстру буде вносити Казначейська служба. Також включенню в реєстр заяв підлягають непогашені залишки сум ПДВ. Додатково потрібно визначити, що зафіксована податкова накладна є однією з гарантій для нарахування податкового кредиту. Втім, на відміну від теперішніх пропозицій Мінфіну, Асоціація не пропонує запроваджувати механізм блокування реєстрації податкових накладних (ПН), навпаки – зазначається, що подібні норми приведуть лише до негативних наслідків для платників і зростання корупційних проявів. Автори проекту вважають, що ніякі критерії ризиковості не можуть бути підставою для відмови в реєстрації податкових накладних. Також забороняється розірвання договору про подання електронних документів в односторонньому порядку, тільки за обопільної згоди [11].

Зауважимо, що з прийняттям ЛПК в 2018 році, цілком можливим міг бути «провал» в економіці та зниження надходжень до бюджету. На думку, Г. Катамадзе такий провал не буде тривалим й складе 0,5-1 рік, а уряд має підготуватися заздалегідь і зробити так звану «податкову подушку», провівши повну приватизацію державної власності. Так робили багато країн для компенсації «збитків» [там само].

Згадуваний вище В. Котенко справедливо зауважує, що ліберальні реформи повинні починатися не лише з податків. Мають відбуватися зміни в регуляторному середовищі.

Крім того, є думка, яку підтримує багато науковців і політиків, і яка є абсолютно правильною й необхідною. В Україні порівняно з багатьма більш-менш розвинутими країнами абсолютно недостатнім є податкове навантаження на майно. Йдеться не лише про нерухоме майно. Свідомо чи несвідомо, але реальне оподаткування майна залишилося поза увагою уряду. Традиційно найбільшими наповнювачами скарбниці були податок на прибуток, ПДФО, ПДВ, акцизи, а тепер і рентні платежі. У більшості своїй ці податки сплачує бізнес. Роль громадян у сплаті податків була, м'яко кажучи, занизькою (достатньо подивитися на кількість декларацій, які подаються фізичними особами). Запровадження податку на майно дозволить, по-перше, збільшити надходження до бюджету; по-друге, забезпечити більшу соціальну справедливість [15]. Крім того, такий податок дає можливість проконтролювати результати використання фактично отриманих доходів. І якщо отримувач доходу знайшов спосіб приховати від оподаткування частину отриманого, то результати споживання доходу (нерухомість, інші помітні предмети) не задекларувати набагато складніше. Крім того, можна було б стимулювати податковими інструментами певні бажані для суспільства шляхи споживання доходу. Також податок на майно забезпечив би свідомішу участь широких прошарків населення у процесі обчислення і сплати податків.

В. Котенко стверджує, що наше суспільство до цього поки що не готове, зокрема, через недовіру, що ці дії повертатимуться чимось еквівалентним. Якби податок на майно був пов'язаний з певною системою пільг, або якщо було б реалізовано ідею оподаткування домогосподарств, для бажаючих отримати податкові вигоди це було б стимулом активно залучатися до участі в процесі визначення податкових зобов'язань (зокрема, шляхом декларування майна, доходів і витрат). У разі участі у таких заходах не обійшлося б і без запровадження модернового адміністрування [там само].

Навряд чи податки на майно стануть чинником, який дасть змогу різко виправити ситуацію з тіньовою економікою і з наповненням бюджету, але, принаймні держава могла б отримати додаткові надходження, якби

запровадила більші ставки податку на майно, зокрема на нерухоме (враховуючи, звичайно, низку чинників та не забуваючи про соціальну справедливість) [там само].

Отже, лібералізація системи податкового регулювання (законодавства) означає її спрощення, прозорість, передбачуваність. Безперечно, її проведення торкнеться всієї системи фінансових відносин між органами державної влади, місцевого самоврядування та платниками податків на всіх етапах податкового процесу від розробки проекту податкового законодавства до сплати податку.

У листопаді 2019 року ВГО «Асоціація платників податків України» (далі – Асоціація) знову вийшла з новими ініціативами. Підтримуючи основні напрями реформування податкової системи України в цілому, Асоціація висловила стурбованість відсутністю «узгодженої позиції законодавчої та виконавчої влади щодо проведення системної податкової реформи, спрямованої на створення сприятливих стабільних умов для ведення підприємницької діяльності та підвищення інвестиційної привабливості країни, детінізації економіки, викорінення корупції» [38]. По суті ця стурбованість викликана невдоволенням представників бізнесу прийняттям законів № 1053-1 та №1073 про використання РРО (фіскальних реєстраторів – платіжних терміналів або касових апаратів) в громадському харчуванні, торгівлі, сфері послуг для детінізації розрахунків. За законами, з 01.01.2021 року касові апарати повинні використовувати фізичні особи-підприємці (далі – ФОП), які працюють на 2-4 групах платників єдиного податку.

Члени Асоціації вважають, що останні законодавчі зміни містять низку норм, які можуть «вкрай негативно вплинути на український бізнес» [38]. «Необхідно зважати на негативне сприйняття безпосередньо представниками малого підприємництва запропонованих регулювань в частині РРО. …масова фіскалізація не є панацеєю у боротьбі з контрафактною продукцією і ніяким чином не впливає на рівень зменшення показників «сірого» імпорту. Збільшення контролюючих інструментів не дає сталих позитивних

результатів і може бути ефективним тільки тоді, коли РРО стануть частиною комплексної стратегії покращення адміністрування ведення бізнесу, що чітко визначає ризики для різних типів платників податків і передбачає впровадження комплексу заходів щодо зниження цих ризиків», - говориться у зверненні [там само].

Негативно сприйняли ці законодавчі новації не лише представники бізнес-середовища й члени Асоціації. На жаль, доводиться констатувати, що виховання податкової культури в нашому суспільстві просувається надто повільно. З чим неможна не погодитися, так це з тим, що в Україні, дійсно, повинна бути створена достатньо гнучка податкова система. Проте це зовсім не виключає необхідності наведення порядку у сфері оподаткування й, на нашу думку, не суперечить курсу на покращення регуляторної політики. Наведені законопроєкти стосуватимуться тих бізнесменів, які мають дохід більше 5 млн грн., тобто є представниками середнього бізнесу. Для другої групи ставка підвищена з 1,5 млн грн. до 2,5 млн грн., тобто для чесного малого бізнесу немає жодної проблеми. Але ж не є секретом, що нині величезна кількість підприємців прикривають великі доходи, маскуючись під «малий бізнес», і сплачують при цьому єдиний податок [4]. Це неприйнятно не тільки з тієї точки зору, що порушує закон, але й аморально, оскільки в країни йде війна. Вагоме значення має й дотримання справедливості щодо стягнення податків. І з цієї точки зору, безперечно, законотворцям є над чим працювати. Українською радою бізнесу (УРБ), розроблено ТОП-10 пріоритетів бізнесу для економічного зростання країни, зокрема, це:

– відміна податку на прибуток;

– введення податку на виведений капітал для всіх компаній,

– скорочення податкового навантаження на фонд оплати праці,

– утворення органу з розслідування економічних злочинів,

– ліквідація податкової поліції,

– прийняття нового Податкового кодексу Розвитку та Митного кодексу,

– збереження спрощеної системи оподаткування,

– сприяння легальному мікро- і малому підприємництву та інші [38].

Запропоновані напрями цілком вписуються в загальний контекс економічних реформ в нашій країні. Оже, лише за умови об'єднання зусиль влади, бізнесу та громадськості уможливиться якісне проведення податкової реформи, що дасть новий поштовх розвитку підприємництва в Україні. Один із провідних авторитетів світової науки в сфері державних фінансів Джозеф Стігліц в одній із своїх праць написав, що ніщо не є настільки складним, як впровадження фундаментальних економічних концепцій у податкове законодавство. Навряд чи можна з цим не погодитися.

3.3. Управління зеленим розвитком національної економіки.

Лібертаріанівська ода ринкового саморегулювання вщухає як тільки виразно проявляються його суттєві збої та недоліки. «Протягом останнього десятиліття людство одночасно переживало кілька криз: кліматичну кризу, кризу біорізноманіття, паливний, водний, продовольчий, а в останні роки і криза фінансової системи і економіки в цілому. Збільшення викидів, що змінюють світовий клімат, вказує на зростаючу загрозу стрімкого зміни клімату, яке може привести до катастрофічних для людства наслідків. Стрибок цін на паливо в 2008 році і пов'язане з ним зростання цін на продовольство і сировинні товари вказують на структурні недоліки і ризики, які залишаються не усунутими. Зростаючий попит, прогнозований Міжнародним енергетичним агентством (МЕА) та іншими організаціями, щодо збереження залежності від нафти та інших видів викопного палива і значне зростання цін на енергію в період, коли світова економіка прагне до відновлення й росту» [20, с.8].

Для сталого розвитку необхідні нові ідеї його здійснення. Сьогодні очевидно, що для виживання і розвитку людства потрібен перехід до нової економічної моделі розвитку. Такою моделлю визнано «зелену економіку».

Стійкій або сталий розвиток (англ. - sustainable development) залишається найважливішою довгостроковою метою, але для її досягнення необхідно економіку зробити «зеленою». Модель сталого розвитку передбачає комплексний зв'язок трьох компонентів розвитку: економічного, соціального та екологічного. Концепція зеленої економіки покликана забезпечити більш гармонійне узгодження цих трьох компонентів, яке було б прийнятним для всіх країн світу незалежно від рівня розвитку.

Концепція зеленої економіки отримує все більший суспільний резонанс. Її активно обговорюють вчені, експерти, політики, неурядові організації. Термін «зелена економіка» вперше використала група вчених із Лондонського центру екологічної економіки (LEEC) Д. Пірс, А. Марканд'я, Е. Барб'є у звіті Уряду Великобританії «Проєкт зеленої економіки» (1989 р.) [54]. Хоча треба визнати, що різні аспекти екологічної проблеми та можливості її вирішення підіймалися вченими набагато раніше.

У 1992 році в Бразилії відбулася конференція ООН з охорони навколишнього середовища та розвитку, відома як «Самміт Землі» в Ріо-де-Жанейро, яка позначила новий вектор руху людства. На «Самміті Землі» на перший план були висунуті принципи сталого розвитку задля покращення суспільного добробуту і економічних систем, які вони підтримують, та екологічні питання розвитку на міжнародному рівні. Основними її результатами стало прийняття таких документів: Порядок денний на XXI ст., Декларація з навколишнього середовища та розвитку, Принципи лісоведення, а також дві конвенції: Рамочна конвенція ООН про зміни клімату і Конвенція про біологічну різноманітність. Ці документи формували і спрямовували стратегії та програми сталого розвитку на міжнародному, регіональному, державному і місцевому рівнях на протязі двох десятиліть. Програмний план був спрямований на досягнення двох цілей: «високої якості навколишнього середовища та здорової економіки для всіх народів світу».

«Зелена» економіка не віддає перевагу будь-якій одній політико-економічній теорії. «Зелена» економіка можлива в будь-якій економіці,

державній або ринковій, не є і альтернативою сталого розвитку. Швидше, це спосіб реалізації курсу на такий розвиток на національному, регіональному та світовому рівнях і способами, які узгоджуються з «Порядком денним на 21 століття» і спрощують реалізацію її положень, - стверджує Ахім Штайнер, Виконавчий директор ЮНЕП, заступник Генерального секретаря ООН [20, с.6]

Визначення зеленої економіки, надані провідними міжнародними організаціями (табл. 3.5), дають підставу стверджувати, що концепція зеленої економіки ґрунтується на ідеї гармонійного зв'язку людського суспільства з навколишнім середовищем і являє собою ресурсоефективну і соціально інклюзивну економіку.

Таблиця 3.5

Визначення зеленої економіки міжнародними організаціями

Організація	Визначення
UNEP	Зелена економіка – це результат підвищення добробуту людей та соціальної справедливості при суттєвому скороченні екологічних ризиків та екологічного дефіциту [20, с. 9].
OECP	Зелена економіка – це економіка або модель економічного розвитку, що ґрунтується на сталому розвитку та знанні економіки навколишнього середовища [53].
EEA	Зелену економіку слід розуміти як таку, в якій екологічна, економічна, соціальна та інноваційна політика дозволяють суспільству використовувати ресурси ефективно, підвищуючи добробут людини в інклюзивному порядку через збереження природних систем, які підтримують нас [60, с. 5]

Тобто це є система визначених видів економічної діяльності, які пов'язані з виробництвом, розподілом і споживанням благ і послуг. Виробництво цих благ і послуг є спрямованим на підвищення добробуту в довгостроковому періоді. В економічній науці склався новий напрям під назвою «зелена економіка», представники якого вважають, що економіка є компонентом, залежним від природного середовища, в межах якого вона існує. Серед прихильників зеленої економіки М. Букчін, Г. Дейлі, Дж. Джекобс, Р. Карсон, Д. Кортен, С. А. Ліпіна, Р. Костанца, Л. Маргуліс, Д. Медоуз, А.

Тверскі, Б. Фаллер, С. П. Хоукен, Е. Ф. Шумахер та багато інших. У 2005 році створено Інститут зеленої економіки (The Green Economics Institute), який є провідним в світі аналітичним центром та інкубатором розвитку зеленої економіки [37], а з 2006 року прихильниками зеленої економіки друкується міжнародний журнал з зеленої економіки (International Journal of Green Economics (IJGE)) [52].

Концепція зеленої економіки включає в себе ідеї багатьох напрямків економічної науки і філософії, таких як екологічна економіка, феміністська економіка, постмодернізм, ресурсо-орієнтована економіка, економіка охорони навколишнього середовища, антиспоживацтво, антиглобалізм, зелений анархізм, «зелена політика», теорія міжнародних відносин та ін., зв'язаних з проблемами сталого розвитку [39].

Концепція зеленої економіки базується на таких трьох аксіомах:

- неможливо поширювати сфери впливу економіки в визначеному та обмеженому просторі;

- неможливо досягти повного задоволення постійнозростаючих потреб людини в умовах обмеженості ресурсів;

- все є взаємопов'язаним [39].

Теоретики дослідження «зеленої економіки» піддають критиці неокласичну школу. Причиною цьому є те, що в рамках неокласичної школи природні і соціальні чинники зазвичай розглядаються в якості зовнішніх; вони є усталеними і не підлягають аналізу в динаміці. Вони визнають, що існуюча нині економічна система недосконала, хоч вона дала певні результати в підвищенні рівня життя людей в цілому і особливо окремих країн, але негативні наслідки формування цієї системи значні: екологічні проблеми (повязані насамперед зі зміною клімату, насуванням пустелі, втрати природного біорізноманіття), виснаження природного ресурсу, бідність, нестача прісної води та продовольства, обмеженість енергії, нерівність доходів та добробуту людей, суспільств та країн. Все загрожує

прийдешнім поколінням. Вони вважають, що економічне зростання суперечить першій аксіомі, бо порушує діяльність екосистеми [10].

Нині зелену економіку розглядають як економіку нового типу, яка функціонує на екологозахисних і ресурсозберігаючих технологіях і застосовує сучасні способи і методики здійснення зеленого розвитку, адаптації до них існуючого виробничого процесу і укладу життя суспільства. Зелену економіку в її найпростішому тлумаченні слід розуміти як інклюзивну модель економіки, яка має низьковуглецеву, ресурсозберігаючу і соціальну спрямованість, яка розроблена як більш практико-орієнтований варіант концепції сталого розвитку.

Починаючи з 1992 року, з метою досягти сталого розвитку на місцевому, державному і міжнародному рівнях світовою спільнотою докладаються величезні зусилля. На Форумі тисячоліття ООН (2000) країни домовилися по ряду Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ), у тому числі визначили завдання з вирішення проблеми крайнього зубожіння, відповідно до Порядку денного на XXI ст.

Найбільшого прогресу сталого розвитку досяг ЄС, застосовуючи ряд заходів, затверджених Європейською стратегією сталого розвитку «Стала Європа за кращий світ» (2001), переглянутою в 2006 році. Були прийняті рамочні директиви та інші законодавчі акти щодо поводження з відходами, про повітря, воду, біорізноманіття, а також введені система обмежень і торгівлі квотами на викиди й встановлені цілі щодо викидів парникових газів [42; 55].

Політика «зеленої економіки» офіційно прийнята ОЕСР у 2009 році в якості стратегічного напряму розвитку країн-учасниць, для чого з даного питання розроблена «Дорожня карта та стратегія ресурсоефективної зеленої економіки Європи» [44; 51]. У 2018 році держави-члени ЄС витратили 297 мільярдів євро на охорону навколишнього середовища, що склало 1,9% валового внутрішнього продукту [50]. Стратегія сталого розвитку визначає ряд основних тенденцій, які потребують вжити заходів, а також ряд довгострокових цілей і конкретних мір на рівні ЄС для їхнього досягнення:

- обмеження зміни клімату. Перша довгострокова конкретна мета стратегії полягає в обмеженні зміни клімату та наслідків виконання зобов'язань за Кіотським протоколом і в рамках Європейської стратегії зі зміни клімату. Предметом особливих зусиль визнається енергоефективність, відновлювані джерела енергії і транспорт;

- обмеження негативних наслідків роботи транспорту і скорочення регіональних відмінностей є ще однією довгостроковою метою. Визначено, що необхідно зробити транспорт екологічно безпечним і сприятливим для здоров’я. Стратегія передбачає, крім іншого, стягування плати за інфраструктуру, просування альтернатив автомобільному транспорту і транспортних засобів, які виробляють менше забруднень і споживають менше енергії;

- просування більш стійких способів виробництва і споживання. Визнається необхідним розірвати зв’язок зростанням і погіршення навколишнього середовища і приділити увагу тому, яке навантаження екосистеми можуть витримати. З цією метою ЄС повинен, серед іншого, сприяти зеленим державним закупівлям, визначати цільові показники екологічної та соціальної ефективності для продуктів у співпраці із зацікавленими сторонами, поширювати екологічні інновації та екологічні технології, а також надавати інформацію і відповідне маркування продуктів і послуг;

- стале управління природними ресурсами. Стратегією передбачено уникати надмірної експлуатації природних ресурсів, підвищувати ефективність їх використання шляхом повторної переробки, визнавати цінність екосистемних послуг. Зокрема, ЄС повинен докласти зусиль в галузі сільського господарства, рибальства і лісокористування з тим, щоб мережа Natura-2000 була завершена; визначити і здійснити пріоритетні дії щодо захисту біорізноманіття та забезпечити належний облік аспектів, пов'язаних з морями і океанами;

- обмеження основних загроз суспільній охороні здоров'я. Безпека і якість харчових продуктів повинні забезпечуватися протягом усього харчового ланцюга. Загрози для здоров'я і навколишнього середовища, створювані хімічними речовинами, повинні бути усунені до 2020 року; також необхідно провести дослідження в області зв'язків між здоров'ям і забруднювачами. Необхідно вирішувати проблеми, пов'язані з епідеміями, стійкістю до антибіотиків і способом життя, зокрема, для підготовки до можливої пандемії та боротьби з ВІЛ / СНІДом.

- боротьба з соціальною ізоляцією і бідністю та пом'якшення наслідків старіння суспільства. З цією метою ЄС повинен сприяти активному старінню і докладати зусиль для забезпечення життєздатності систем пенсійного забезпечення та соціального захисту, інтеграції легальних мігрантів і розробки імміграційної політики Співтовариства, поліпшення ситуації сімей - особливо дітей - і сприяти рівності між чоловіками і жінками.

- боротьба з глобальною бідністю. Переглянута стратегія передбачає й посилення боротьби з глобальною бідністю, моніторинг глобального сталого розвитку й дотримання міжнародних зобов'язань. ЄС повинен, зокрема, збільшити обсяг допомоги, що надається менш сприятливим країнам, поліпшити узгодженість та якість політики допомоги в цілях розвитку і сприяти більш ефективному міжнародному управлінню» [56].

Рушійною силою зеленого розвитку в Стратегії визнається суспільство знань, тому потрібні особливі зусилля в галузі освіти та професійної підготовки для найбільшого числа учасників, з тим щоб викликати зміну поведінки і дати необхідні навички для досягнення цілей. Необхідно стимулювати науково-технічні інновації, особливо через рамкові програми досліджень і розробок, а також у співпраці з університетами, науково-дослідними інститутами, підприємствами і державними посадовими особами.

Фінансові та економічні інструменти також визнані ще одним способом створення ринку, який пропонує менш забруднюючі продукти і послуги, а також змінює поведінку споживачів. Тому ціни повинні відображати

фактичні екологічні та соціальні витрати, тоді як фіскальні заходи повинні застосовуватися до споживання енергії та ресурсів і / або забруднення. Крім того, фінансова підтримка з європейських фондів повинна координуватися між Комісією та державами-членами для оптимізації ефективності [56].

Зазначимо, що з огляду на курс євроінтеграції ці напрямки прямування до сталого розвитку стосуються і України. Розроблені європейцями заходи співзвучні з Програмою ООН з навколишнього середовища (UNEP), яка в 2008 році виступила з Ініціативою по зеленій економіці, і яка заснована на таких головних принципах, як оцінка та висування на перший план природних послуг на національному та світовому рівнях; зайнятість населення у енегроощадних виробництвах; застосування принципів сталого розвитку.

Згідно UNEP, в зеленій економіці підвищення рівня доходів та зайнятості відбувається за рахунок державних і приватних інвестицій, завдяки чому зменшується кількість викидів вуглецю і рівень забруднення, підвищується енерго- і ресурсоефективність, запобігається втрата біорозмаїття та екосистемних послуг [62].

Оскільки концепція зеленої економіки передбачає розробку нових індикаторів сталого розвитку, які б доповнювали показник ВВП, для відслідковування того, наскільки економіка того чи іншого регіону просувається до зеленої економіки, запровадили поняття «зелений розвиток», «зелене зростання». У травні 2011 року ОЕСР розробила і запровадила концепцію зеленого зростання, визначивши її як максимальне забезпечення економічного зростання та розвитку, коли не здійснюється вплив на кількість та якість природних активів та використовується потенціал росту, який виникає при переході до зеленої економіки. Інакше кажучи, зелене зростання – це зростання ВВП, при якому упор робиться на зелені сектори економіки як на нові двигуни росту [48; 61; 63].

Зелене зростання означає досягнення економічного зростання, в той час кои природні активи продовжують надавати ресурси та екологічні послуги. Зелене зростання забезпечує практичний та гнучкий підхід для досягнення

конкретного, вимірного прогресу на всіх його економічних і екологічних засадах, у той же час повністю враховуючи соціальні наслідки екологізації динаміки зростання економіки. У центрі уваги стратегій зеленого зростання - природні активи, які мають реалізувати наявний економічний потенціал на стійкій основі. Цей потенціал включає надання вкрай важливих послуг із життєзабезпечення - чистого повітря і води, а також сталого біорізноманіття, необхідного для забезпечення виробництва чистих продуктів харчування. Природні ресурси не є нескінченно замінними, тому політика зеленого зростання враховує це.

Сектори зеленої економіки передбачають перебудову структури тасекторів економіки, де:

- увага приділяється насамперед соціальній складовій сталого розвитку (соціальній згуртованості, забезпеченню доступу до цілого ряду ресурсів, боротьбі з бідністю та безробіттям тощо),
- економіка базується на переробних галузях та сфері послуг;
- переважає інвестування екологічно чистого виробництва, споживання, а також поліпшення якості товарів і послуг;
- природні ресурси споживаються на сталій основі, що не залежить від горючих копалин;
- формує нові економічні можливості, розширюючи рамки економічного розвитку та знижуючи рівень бідності;
- складається «екологічна робоча система» в сільському господарстві, промисловості, в сфері досліджень і розробок, в адміністративній діяльності і сфері обслуговування.

Останнє передбачає сприяння збереженню екосистем, біорізноманіття, зниженню споживання енергії, ресурсів, води завдяки високоефективним технологіям; зниженню викидів вуглецю; зведенню до мінімуму чи в цілому запобігання утворенню всіх форм відходів і забруднень.

Велику роль в просуванні зеленої економіки в життя внесла Економічна та соціальна комісія для Азії та Тихого океану (ЕСКАТО). За

ініціативи ЕСКАТО в 2005 році було розроблено стратегія «зеленого» росту економіки. На початкових етапах ця стратегія включала такі пріоритетні напрями реалізації зеленої економіки:

- раціональні моделі споживання і виробництва;
- «озеленення» виробництва;
- «озеленення» інфраструктури;
- податкова і бюджетна реформи.

Згодом сбди додались інвестування в природний капітал і екологія.

Першою про свій намір реалізувати концепцію зеленого зростання в якості національної стратегії заявила Республіка Корея. Головна увага в цій стратегії приділяється трьом «Е», тобто розвитку галузей, які зможуть одночасно вирішувати завдання екології, енергетики і економічного зростання (промисловості, енергетиці та інвестиціям). Нині Корея є одним зі світових лідерів зеленого зростання, «країною ранкової свіжості». Успіх цієї країни є закономірним. «Для забезпечення стратегії "Зеленого зростання" щорічно виділяється сума, рівна 2% видатків державного бюджету, - це вдвічі більше, ніж рекомендує витрачати на забезпечення екології ООН. Корея добровільно взяла на себе і інші підвищені зобов'язання - до 2020 року країна скоротила обсяг викидів парникових газів на 30%. Тут створено перший в світі Міжнародний інститут «Зеленого зростання» - глобальний мозковий центр для розвитку екологічно чистих технологій. Корея також запропонувала програму «Східноазійське партнерство в області клімату» [9].

Доволі багато країн наразі застосовують різні інструменти впровадження зеленої економіки в національних політиках й стратегіях росту. При цьому деякі країни, що розвиваються, побоюються, що перехід до моделі зеленого розвитку може загальмувати процес їхнього розвитку. Ця проблема вимагає додаткового аналізу і дискусійна щодо того, наскільки це вірно і як можна зменшити можливі витрати.

Україна знаходиться в фарватері руху провідних країн світу до сталого розвитку. В Україні вже прийнято низку стратегічних документів і законів,

які створюють підвалини для екологічних підходів. Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 прийнята «Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020» (далі - Стратегія). Метою Стратегії є «впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі» [36]. Задля цього рух уперед здійснюватиметься за такими векторами: вектор розвитку, вектор безпеки, вектор відповідальності та вектор гордості. Стратегія містить 25 ключових показників, за якими можна буде оцінити перебіг виконання реформ і програм. Метою реформ визначено досягнення європейських стандартів життя та гідного місця України в світі [36].

З 1 січня 2020 року набрав чинності Закон України «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [32]. У даному Законі першопричинами екологічних проблем України визнано:

- підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неврахування наслідків для довкілля у законодавчих та нормативно-правових актах, зокрема у рішеннях Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади;

- переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля, що значно посилюється через неврегульованість законодавства при переході до ринкових умов господарювання;

- фізичне та моральне зношення основних фондів у всіх галузях національної економіки;

- неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища;

- низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконаліть системи екологічної освіти та просвіти;

- незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян;

- незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення;

- недостатнє фінансування з державного і місцевих бюджетів природоохоронних заходів…» [32].

Документ покликаний сприяти впровадженню «екосистемного підходу у галузеву політику та удосконаленню системи інтегрованого екологічного управління». У ньому поставлено завдання розробити Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища [там само].

Групою експертів з розроблення стратегії сталого розвитку на чолі з академіком НАН України, директором Інституту географії НАН України Л. Г. Руденко розроблено законопроєкт «Стратегії сталого розвитку України до 2030 року». У ньому визначено сім стратегічних цілей сталого розвитку України. Ключова ідея Стратегії полягає в тому, що економічне зростання має бути пов'язане з застосуванням рзновидів моделей «зеленої економіки» [37].

Питання впровадження зеленої економіки вирішує Міністерство енергетики та захисту довкілля (зазвичай – Мінприроди). У 2019 році Мінприроди підготувало, а Кабінет Міністрів України схвалив «Концепцію реалізації державної політики у сфері промислового забруднення», яка передбачає «підвищення ефективності державного регулювання у сфері промислового забруднення» [13].

До вирішення питань із «озеленням» української економіки долучаються й численні громадські організації («Жива планета», «Інститут

зеленої економіки» та ін.). Проте існує багато проблем, які зашкоджують ефективному просуванню України в цьому напрямку.

Переорієнтація на зелений розвиток передбачає комплекс змін у всіх секторах економіки. «Первинний сектор, який охоплює сільське господарство, рибальство, лісову та добувну промисловість, вимагає найбільш радикальних змін, оскільки саме тут створюються продукти для задоволення первинних потреб людства», - слушно зауважують Квач Я.П, Фірсова К.В., Борисов О.Г. [12, с.54]. «Сільське господарство має переорієнтуватися на виробництво чистої та органічної продукції (без вирощування з хімічними добривами). В 2011 році Федерація органічного руху України налічувала 120 господарств, які вирощували органічну продукцію. Загальна площа їх господарств перевищувала 270 тис га, або 0,7% земель сільськогосподарського призначення. За показником виробництва чистої та органічної продукції Україна входить до числа двадцятки країн світу. Прот, на національних ринках 90% вітчизняної органічної продукції, 70%- має низьку рентабельність. Такого роду продукція в Європі складає 200%. Переорієнтація АПК в напрямку «зеленої економіки» дозволить скоротити зростаюче безробіття у сільській місцевості, перейти на біопаливо, що набагато економініше, досягти незалежності від традиційних джерел енергії, шляхом переорієнтування на альтернативні джерела та призвести до скорочення витрат на їх транспортування. Промисловість та будівництво також потребують раціонального споживання енергоресурсів. Використання принципів «зеленої економіки» вимагає від промисловості країни насамперед технологічної модернізації. Справа в тому, що виробничі потужності є основою для придбання машин, устаткування та обладнання, які очищають виробництво та дають можливість ефективно споживати обмежені ресурси. Також «озеленення» економіки означає активізацію в галузі напрямків з переробки відходів для повторного споживання. Відходи виробництва з одного боку, несуть загрози для навколишнього природного середовища, а з іншого боку можуть бути повторно використані для виробництва. Повторне

використання продукції призведе до скорочення витрат. Роль «зеленої економіки» в національному господарстві потребує подальшого ґрунтовного дослідження, оскільки розвинені країни на сучасному етапі формують політику неоіндустріального типу.

Підвищення енергоефективності у будівництві є одним із найбільш перспективних виів діяльності, щопризводить до енергозбереження та зменшення шкідливих відходів. Окрім такого яскраво вираженого прямого ефекту, застосування в будівельній галузі принципів зеленої економіки викликає ряд додаткових ефектів, а саме:

- покращення комфортності наявних приміщень,
- подовження строку експлуатації та використання будівель,
- зростання ведення зайнятості інших галузях,
- зменшення вкористання імпортованих ресурсів тощо.

Побічний сектор є тією системою на поєднанням галузей виробництва, які надають населенню та бізнесу певні послуги. Ця сфера та вид діяльності включає такі напримки:

- проведення спільних науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок,

- розробка бізнес-планів і програм,

- впровадження енергоефективних технологій.

З часом створення екологічних інновацій дасть змогу удосконалити існуючі виробничі процеси, продуктивно та ефективно організувати ведення бізнесу шляхом економії ресурсів, тощо [12, с. 54].

Діалектико-матеріалістична методологія передбачає управління зеленим розвитком національної економіки в рамках конкретно-історичної специфіки національного розвитку. Щодо України, то, на жаль слід констатувати, що «внаслідок домінування протягом багатьох років ресурсо- та енергоємних галузей і технологій, сировинної орієнтації експорту та надмірної концентрації виробництва у промислових регіонах сформувалася така

структура управління розвитком, яка загалом є неефективною та екологічно небезпечною» [37].

Аналізуючи офіційні документи, чисельні публікації науковців, ми пропонуємо власне бачення того, як наразі має реалізовуватися концепція зеленого зростання. На основі наукових робіт Р. Каплана та Д. Нортона [64], а також А. Мостової [19] нами розроблено стратегічну карту (далі – Карта) забезпечення зеленого зростання. Для кожного окремого елементу цієї стратегічної карти розроблено систему стратегічних цілей і показників. Карта передбачає схему причинно-наслідкових зв'язків між стратегічними цілями і стратегічними показниками у таких елементах (сферах діяльності), як фінансове забезпечення, соціальне забезпечення, державне управління та ресурсне забезпечення (представлено на рис. П 1 – П 3 Додатку П).

На нашу думка, ця Карта цілком відображає пріоритетність та послідовність дій у виконанні зеленого зростання. Вона є певним внеском у теорію управління з точки зору розуміння збалансованої системи показників та її інструментів (стратегічних карт). Відповідно до традиційних положень концепції збалансованої системи, формування та розроблення системи показників здійснюється нами у розрізі таких складових, як фінансова, соціальна, державно-управлінська та ресурсна, й вони згруповані у три блоки. Будь-яка реформа потребує коштів, тим більше якщо йдеться про достатньо складні перетворення. Тому фінансове забезпечення для переходу на зелений розвиток є найголовнішим. Сьогодні ці фінансові активи отримали лаконічну назву «зелених фінансів» (green finance). Поняття «зелені фінанси» міцно вкоренилося в міжнародних документах [60; 46; 47]

Станом на середину 2018 року обсяг глобальних зелених фінансів, за розрахунками аналітичної компанії FTSERussel, склав чотири трильйони доларів [8]

Наразі кількість фінансових інструментів для «зелених» цілей розвитку значна. Світовим трендом є випуск «зелених облігацій». Серед країн Центральної та Східної Європи Польща стала першою країною, яка двічі

здійснила випуск суверенних зелених облігацій. Сума в підсумку перевищила 1,5 млрд. євро і була спрямована на фінансування проєктів у сфері виробництва електроенергії з відновлюваних джерел, підвищення рівня енергоефективності виробничих процесів економіки та покращення ефективності використання обмежених природних ресурсів. Україна може використати досвід Польщі. Зокрема, випуск суверенних зелених облігацій передбачає лише прийняття урядом країни постанови, в якій будуть прописані процедурні питання випуску даного фінансового інструменту із зазначенням необхідності створення окремого рахунку для фінансування проектів у сфері зеленої економіки, процедури їх відбору та відповідальних за це органів влади. Нині поширюється метод партисипативного фінансування, який дозволяє територіальним громадвм ефективно використовувати кошти; краудфандинг, що здійснюється за принципом мультиканального акумулювання фінансових ресурсів від невизначеного кола фізичних та юридичних осіб на базі спеціалізованих Інтернет-платформ для фінансування конкретних проєктів, а також «зелені» кредити.

Звісно в межах одного підрозділу дисертації неможливо висвітлити всі аспекти проблеми, пов’язаної з фінансовим забезпеченням зеленого розвитку. Вагомим у плануванні стратегічних заходів з фінансового забезпечення є розробка критеріїв їх досягнення. Поки що немає жодного документу ані урядового, ані ініціативного законопроєкту, де були б запропоновані такі критерії. Очевидно, це досить складний процес, оскільки, звісно, він потребує масштабного узгодження всіх напрямів управління народним господарством.

Задля такої кардинального переводу економіки на «рельси» зеленого розвитку має бути прийнята спеціальна урядова програма на кшталт «Green Finance Progress», і в рамках реформи децентралізації ряд суттєвих повноважень щодо фінансового забезпечення зеленого розвитку потрібно передати місцевим бюджетам.

Складова Карти «соціальне забезпечення зеленого розвитку» має бути спрямована на підвищення добробуту населення із врахуванням того, що зелений розвиток суттєво впливає на стан здоров'я і доходи громадян. На основі розробленої системи стратегічних цілей в сфері соціального забезпечення, на нашу думку, нами влучно окреслені напрями підвищення рівня життя населення (таблиця П 2).

Напрями державного регулювання та ресурсного забезпечення об'єднані в один блок, оскільки наразі в Україні головним розпорядником ресурсів залишається держава. На основі розробленої Карти в системі державного управління можливе подальше вдосконалення формування стратегічних напрямів зниження використання природних ресурсів, перехід на альтернативні джерела енергії, використання вторинних ресурсів тощо.

Таким чином, Карта зеленого зростання (її складові), яка демонструє причинно-наслідкові зв'язки між стратегічними цілями і стратегічними показниками, надасть можливість здійснювати ефективне планування заходів, їх реалізацію та контроль показників, які впливають на зелене зростання.

Висновки до розділу 3

Важливою складовою ринкових трансформацій української економіки є децентралізація управління національним господарством. Децентралізація з точки зору лібертаріанської теорії означає обмеження функцій держави і сприяння демократичним процессам в суспільстві та в економіці. Саме так розглядали необхідність її проведення й в Україні. Наразі з усіх економічних реформ децентралізація є найбільш успішною.

В Україні процес децентралізації розпочався в 2014 році. Метою реформи було проголошено «формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання

високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад». У період з 2015 року по 2018 рік було створено 878 територіальних громад. Нині на території окремих територіальних громад проживає близько 9 млн. осіб. Такі темпи міжмуніципальної консолідації є достатньо високими.

З початку фінансової децентралізації доходи місцевих бюджетів почали стрімко зростати. У 2018 році наповення власних доходів до загального фонду місцевих бюджетів України склали 234,1 млрд. грн., що на 41,4 млрд. грн. або на 21,5% більше, у порівнянні з 2017 роком. У 2014 році обсяг надходжень становив 68,6 млрд. грн.. За підсумками 2018 року власні доходи загального фонду у розрахунку на одного жителя зросли, у порівнянні з 2017 роком, на 21,5% і склали 60,3 млрд. гривень. У структурі доходів загального фонду місцевих бюджетів 26,1% становить частка податків і зборів на місцях, яких у 2018 році надійшло 60,9 млрд. грн..

Державне регулювання розвитку економіки включає в себе низку механізмів та інструментів, серед яких податки є чи не найважливішими. Раннє лібертаріанство не визнає податків, вважаючи їх «грабіжем». Сучасні ж представники цієї течії більш стриманно відносяться до вирішення питань щодо оподаткування. Нині очевидно, що податкам належить не лише провідна роль у формуванні доходів бюджетів держави, але й від їх кількості та видів, розміру їх ставок та диференційованості, наявності та обґрунтованості податкових пільг багато в чому залежать можливості їх стимулюючого впливу на розвиток підприємництва та рівень споживання.

Стан сучасної вітчизняної податкової системи не є задовільним, вона стримує розвиток підприємництва та пригнічує економічні процеси в державі. Отже, податкова система потребує реформування в напрямку її лібералізації. Податкова лібералізація означає її спрощення, прозорість, передбачуваність, розширення податкових прав (пом’якшення податкових зобов’язань) суб’єктів господарювання (платників податків).

Реформа податкової системи в нашій країні поступово просувається до оптимальної моделі. Вагомим заходом було скорочення кількості податків у 2015 році з 22 до 11 (7 загальнодержавних податків, 2 місцеві податки і 2 місцевих збори). Одним із напрямів сучасного етапу лібералізації стало посилення податкового потенціалу місцевих бюджетів, збільшення податкоспроможності територій. Разом з тим, реформа має враховувати світові тенденції в сфері оподаткування. Необхідним є активізувати дії, спрямовані на автоматизацію процесів і скорочення часу адміністрування податків, а також зменшити фіскальне навантаження на бізнес.

Запропонована в роботі Стратегічна карта зеленого зростання (та стартегічні карти її складових) демонструє причинно-наслідкові зв'язки між стратегічними цілями і стратегічними показниками у таких її елементах (сферах діяльності), як фінансове забезпечення, соціальне забезпечення, державне управління та ресурсне забезпечення

Процес фінансово-економічних трансформацій в світі свідчить про значне переорієнтування фінансової політики на цілі зеленого розвитку. Наразі кількість фінансових інструментів для цілей «зеленого розвитку» значна. Світовим трендом є випуск «зелених облігацій». Поширюється метод партисипативного фінансування, який дозволяє територіальним громадам ефективно використовувати кошти, а також краудфандинг, що здійснюється за принципом мультиканального акумулювання фінансових ресурсів від невизначеного кола фізичних та юридичних осіб на базі спеціалізованих Інтернет-платформ для фінансування конкретних проєкті; а також «зелені» кредити.

Результати дослідження розділу опубліковані в наукових працях автора: 1, 4, 7, 8, 10, 11, 12.

Список використаних джерел у розділі 3

1. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: підсумки першого етапу та шляхи подальшої реалізації: допов. зап. / Буркинський Б.В., Горячук В.Ф., Мурзановський Г.М., Чехович З.В.; НАН України, Ін-т пробл. ринку та еконо-екол. досліджень. Одеса: ІПРЕЕД НАНУ, 2019. 22 с.

2. Баранник Л.Б. Налоговая система Украины: эволюция, трудности становления, перспективы. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2015. №1. С. 7-17.

3. Безсмертна М. Податкова реформа 2020: найголовніші зміни. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2020/01/23/656152/

4. Гетманцев: Великий бізнес ухиляється від оподаткування, використовуючи єдиний податок. URL: https://zik.ua/news/2019/09/30/getmantsev_velykyy_biznes_uhylyaietsya_vid_opodatkuvannya_vykorystovuyuchy_1657721

5. Грицяк І. А. Місцеве самоврядування України в історії і сучасності. *Вісник УАДУ.* 1996. № 1. С. 53-67.

6. Грицяк І. А. Децентралізований та регіоналізований унітаризм як нові форми державного устрою. *Віче*. 2015. №14. С. 5-11.

7. Децентралізація дає можливості. URL: https://decentralization.gov.ua/about

8. Зеленый – новый черный. URL: https://www.rbc.ru/trends/green/5d6676f69a79474cfe0203d7

9. Зеленый рост Кореи. URL: https://primamedia.ru/news/174369/

10. Зеленая экономика. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Зеленая экономика

11. Катамадзе Г. Насколько эффективным будет либеральный налоговый кодекс? URL: https://www.youtube.com/watch?v=sjh0uViVjZc

12. Квач Я.П, Фірсова К.В., Борисов О.Г. Зелена економіка: можливості для України. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2015. Вип. 6. С. 25-56.

13. Концепція реалізації державної політики у сфері промислового забруднення. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22

травня 2019 р. № 402-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-2019-%D1%80

14. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80

15. Котенко В. Либерализация – это не просто способ реагирования на требования, а насущная необходимость. URL: http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/4499?issue=101

16. Мінфін відкрив дані по всіх місцевих бюджетах. URL: https://decentralization.gov.ua/news/10224

17. Місцеве оподаткування в Україні: еволюція та перспективи розвитку: монографія / Т. Ю. Александрюк, Т. О. Дулік, Н. І. Захарова [та ін.]; За ред. Л. Б. Баранник. Дніпропетровськ: ДДФА, 2015. 256 с.

18. Моніторинг Мінрегіону процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування (станом на 10.11.2019), посилання: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/494/10.11.2019.pdf

19. Мостова, А.Д. Стратегічні карти у формуванні стратегії продовольчої безпеки держави. Академічний огляд. 2019. №2 (51). С. 15-24.

20. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности. Обобщающий доклад для представителей властных структур. ЮНЕП, 2011. URL: http://old.ecocongress.info/5_congr/docs/doklad.pdf

21. Налоги в Польше и странах ЕС – 2017. URL: https://euforyou.biz/ posts/2403077

22. Несходовский И. Налоговая реформа: реальные изменения или имитация. *Зеркало недели*. №29 (175), 22 августа 2014 г.

23. Ослунд Андерс. Україні потрібна радикальна, але розумна податкова реформа URL: http://www.pravda.com.ua/columns/2015/09/4/ 7080176/

24. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: https://www.treasury.gov.ua.

25. План реалізації державної політики по досягненню цілі 10.3 «Українці мають реальну можливість впливати на організацію свого життєвого простору як мешканці спроможних громад». URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/ attachment/document/520/План_10_3.pdf

26. Податкова лібералізація – це завдання номер один. URL: https://yuzhanina.in.ua/presa/item/86-podatkova-liberalizatsiia-tse-zavdannia-nomer-odyn.html

27. Податковий Кодекс України. Із змінами і доповненнями, внесеними Законами України. URL: http://sfs.gov.ua/nk/

28. Податкові підсумки 2018 року http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100011725-podatkovi-pidsumki-2018-r

29. Пояснювальна записка до проекту Закону "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо податкової лібералізації" від 26.10.2015 № 3357. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH2L900A.html

30. Прибутковий податок (ПДФО) 2019. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/incometax

31. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України: Закон України № 71-VII від 28.12.2014 http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19

32. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19

33. Реформування податкової системи України: теорія, методологія, практика : монографія / Ф.О. Ярошенко, П.В. Мельник, А.І. Мярковський та ін.; за заг. ред. М.Я. Азарова. К. : Міністерство фінансів України, 2011. 656с.

34. Самые выгодные налоговые юрисдикции Европы. URL: http://legal-it.club/samye-vygodnye-nalogovye-yurisdiktsii-evropy/

35. Скрипнюк О.В. Децентралізація влади як фактор забезпечення стабільності конституційного ладу: питання теорії і практики. URL: www.ccu.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid...?id=251115

36. Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020". Схвалено Указом Президента від 12 січня 2015 року № 5/2015. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015

37. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року (Проєкт). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html

38. Українські підприємці терміново звернулися до Президента, Верховної Ради, прем'єр-міністра України. URL: https://appu.org.ua/main-news/ukra%D1%97nski-pidpri%D1%94mczi-terminovo-zvernulisya-do-prezidenta-verhovno%D1%97-radi-ta-prem%D1%94r-ministra-ukra%D1%97ni/

39. Фінансова децентралізація: експерти розповіли про результати 2018 року та перспективи 2019. URL: https://decentralization.gov.ua/news/10670

40. Чмир О.С., Захаркевич Н.П. «Зелена» економіка: сутність, цілі та базові принципи. *Економічний вісник Донбасу*. 2013. № С. 3(33). С. 54-62.

41. Шнир Н. У 2018 році пропонується лібералізувати ПК: менше податків, більше пільг URL: https://taxlink.ua/ua/news/u-2018-roci-proponutsja-liberalizuvati-pk-menshe-podatkiv-bilshe-pilg.htm

42. A sustainable Europe for a better world: A European Union strategy for sustainable development. Commission's proposal to the Gothenburg European Council. COM (2001) 264 final, 15 May 2001. URL: http://aei.pitt.edu/42719/

43. Decentralization. URL: https://www.thefreedictionary.com/decentralization

44. Declaration on Green Growth Adopted at the Meeting of the Council at Ministerial Level on 25 June 2009 [C/MIN(2009)5/ADD1/FINAL] URL: https://www.oecd.org/env/44077822.pdf

45. Definition of decentralisation. Merriam-Webster Dictionary, accessed march 5, 2013. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/ decentralization

46. Green Finance Initiative London 2018. URL: greenfinanceinitiative.org/

47. Green Finance Progress Report. United Nations Environment Programme. 2018, URL: https://unepinquiry.org/publication/green-finance-progress-report/

48. Green growth and sustainable development. URL: https://www.oecd.org/greengrowth/

49. Elaboration of national principles of green economy in Belarus. file:///C:/Users/ASUS/Downloads/a_2.1_green_economy_principles_-_final_eng%20(1).pdf

50. Environmental protection expenditure accounts. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Environmental_protection expenditure_accounts

51. European Commission (2010), Resource-efficient green economy and EU policies EEA Report No 2/2014. file:///C:/Users/ASUS/Downloads/EEA%2002%202014%20Resource-efficient%20green%20economy%20and%20EU%20 policies.pdf

52. International Journal of Green Economics. URL: https://www.inderscience.com/jhome.php?jcode=ijge

53. Organization for economic co-operation and development Declaration on Green Growth, adopted at the Meeting of the Council at Ministerial Level on 25 June 2009. [C/MIN(2009)5/ADD1/FINAL] URL: www.oecd.org/env/44077822.pdf.

54. Pearce D. Blueprint for a green economy / David Pearce, Anil Markandya, Edward Barbier. – London : Earthscan Publications ltd, 1989. – 193 p.

55. Renewed EU strategy for Sustainable Development (2006). URL: https://www.eea.europa.eu/policy-documents/renewed-eu-strategy-for-sustainable-development

56. Strategy for sustainable development. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Al28117

57. Tax Reforms in EU Member States: 2015 Report. URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/ tax_papers/taxation_paper_58.pdf

58. The Green economics institute. URL: https://www.greeneconomicsinstitute.com

59. Towards a green economy in Europe. EU environmental policy targets and objectives 2010–2050. EEA Report. 2013. №8. URL: https://www.eea.europa.eu/publications/towards-a-green-economy-in-europe

60. Towards a green finance framework. European Banking Federation. URL: https://www.ebf.eu/wp-content/uploads/2017/09/Geen-finance-complete.pdf

61. Towards green growth. A summary for policy makers. May 2011. URL: https://www.oecd.org/greengrowth/48012345.pdf

62. UNEP : United Nations Environment Programme. Climate change. URL: https://www.unenvironment.org/explore-topics/climate-change

63. What is green growth and how can it help deliver sustainable development? URL: http://www.oecd.org/general/whatisgreengrowthandhowcanithelpdeliversustainabledevelopment.htm

64. Kaplan R S., Norton D. P. Using the Balanced Scorecard as a Strategic Management System Harvard Business Review. 1996. January/February. P 82. URL: file:///C:/Users/ASUS/Downloads/Using%20the%20Balanced%20Scorecard%20as%20a%20Strategic%20Management%20System.pdf

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження теоретико-методологічних засад реалізації економічної свободи в Україні в контексті ідей лібертаріанства зроблені наступні висновки:

1. Теоретичне осмислення державної стратегії створення соціальної ринкової економіки є одним з найважливіших завдань сучасної економічної науки. Як в методологічному, так і в науково-практичному плані залишаються недостатньо дослідженими питання, зумовлені інституційними змінами в економічному просторі, що відбуваються через системну трансформацію України. Серед них - питання сутності економічної свободи та механізмів її реалізації.

2. Свобода є одним з найскладніших і багатозначних понять в суспільній думці. Першими проблему свободи почали досліджувати древні філософи. Проте у стародавніх греків і римлян поняття свободи не було виражено ні тематично, ні термінологічно. У справді філософському сенсі вперше термін «свобода» вживається софістами, які протиставляють її полісу, і свобода у них починає розумітися як внутрішня свобода окремого індивіда. Свобода та економічна свобода – нерозривні поняття, без однієї неможлива інша. Принципове значення для дослідження проблеми економічної свободи має розуміння дихотомії понять «позитивна свобода» та «негативна свобода», «внутрішня свобода» та «зовнішня свобода».

3. Питання про сутність та форми прояву економічної свободи наразі посідаєпершочергове місце в характеристиці відносин економічних систем. Це обумовлено її зв’язком з ключовими характеристиками економічної системи: власністю, економічним механізмом, підприємництвом, системою економічних інтересів, конкуренцією, ефективністю виробництва тощо. Дослідження теоретико-методологічних положень економічної свободи дозволило визначити дескриптивне (спрямоване на визначення внутрішньої побудови системи) розуміння економічної свободи в ринковій системі.

4. Лібертаріанство – філософія з політичним забарвленням, яка сприймає індивідуальну свободу громадянина, особистості як основну політичну цінність. Дослідження ідей лібертаріанства в розумінні економічної свободи та способів її реалізації необхідно не тільки з теоретичної точки зору, але й має велике значення для практики здійснення економічних реформ в Україні. Це допоможе знайти відповідь на такі важливі проблеми як вибір напрямків фінансової стабілізації, ступінь роздержавлення і демонополізації економіки, створення мотиваційного механізму розвитку підприємництва, рішення проблем зеленого розвитку тощо.

5. Особливості економічних поглядів лібертаріанців полягають в наступному. Ключовим принципом теорії лібертаріанства є свобода приватної власності; всі відносини між людьми повинні бути добровільними; роль держави полягає в підтримці добровільних і взаємовигідних обмінів між громадянами; справедливим вважається все те, що не порушує право особи на свободу; вільний ринок є ідеальною моделлю економіки і втіленням справедливості, найкращим із можливих перерозподільних механізмів, оскільки забезпечує найефективніше задоволення потреб людей; експлуатація, обман, незаконне привласнення результатів праці – це дії, що попирають свободу. Лібертаріанці виступають за радикальне обмеження функцій держави в усіх сферах суспільного та економічного життя, держава повинна лише захищати свободу громадян і підтримувати громадський порядок. За логікою лібертаріанців, оподаткування аморально й нічим не відрізняється від грабежу, тому його слід скасувати; соціальне забезпечення означає жити за рахунок інших, тому є неприпустимим.

6. Для робіт ранніх лібертаріанців характерно гіпертрофоване бачення абсолютної влади приватного власника, гіперболізоване тлумачення вирішення економічних проблем – з позицій ідеалізації ринку і ринкових відносин. Роботи пізнього періоду є більш виваженими та реалістичними. Проте багато важливих питань, які стосуються практичних механізмів запровадження економічної свободи, залишилися не розкритими.

7. Реалізація економічної свободи як детермінанти суспільного розвитку означає поєднання трьох імперативів – економічного, в основі якого лежить самостійне визначення цілей та дій суб'єктами ринку; правового, що передбачає закріплення незалежності суб'єктів ринку в певних нормах поведінки; та соціального, який означає врахування ринковими суб'єктами умов розвитку соціуму, а отже поважання прав та свобод інших громадян. Відповідно механізмами реалізації економічної свободи є економічні, правові та соціальні. Такими механізмами є закони, норми поведінки, традиції, економічні інтереси, загально цивілізаційні цінності та деякі інші фактори.

8. Економічна свобода, як економічна категорія, представляє собою поведінку і сукупність мотивів дії господарюючих суб'єктів; формами прояву економічної свободи є самостійний вибір будь-яких видів діяльності суб'єктами ринку (виробниками і споживачами); інструментами забезпечення економічної свободи є інститут приватної власності, що функціонує на базі діючих юридичних та економічних законів, і демократичний устрій держави; головними умовами реалізації економічної свободи є наявність приватної власності та встановлення ринкових відносин.

9. Адам Сміт сформулював загальні характеристики та передумови економічної свободи – здатність ринку до саморегулювання, наявність приватної власності, присутність свободи вибору, принципи вільної конкуренції, обмежене та віддалене втручання держави. Він заклав підвалини сучасної доктрини ринкового фундаменталізму. Концепція економічної свободи була доповнена вченням Дж. Кейнса про активну роль держави в регулюванні економіки, що полягає в пом'якшеному проведенні фіскальної і грошово-кредитної політики. Прихильники неоліберальної думки, як і «ліберали-класики», відстоюють принцип ринкового саморегулювання, вільного від зайвої регламентації, вважають ринок єдиною результативною системою господарювання, де вагому значення має економічна свобода, а роль держави зводять до забезпечення умов для розширення і реалізації економічних свобод.

10. Індекс економічної свободи є вагомим індикатором демократичних процесів в суспільстві й в господарському житті. Обчислення індексу економічної свободи України американським дослідницьким центром «Фонд спадщини» за 2018, 2019 роки показало позитивну динаміку та наявність позитивних зрушень по декільком його складовим. За розрахунками Центру, економічна свобода України в рейтингу 2019 року становить 52,3 бали, що робить країну 147-ю, у той час як у 2018 році індекс дорівнював 51,9 балів, через що країна знаходилася на 150-тому місці серед 180 країн. Мають місце покращення таких субіндексів, як право власності (+2,9), цілісність уряду (+2,0), ефективність судової влади (+0,6), фіскальне здоров'я (+6,7), свобода бізнесу (+3,4), податкове навантаження (+1,9), витрати уряду (+1,6). Усі інші субіндекси не покращили свої значення.

11. Аналітичний огляд складових індексу економічної свободи в Україні показав суттєві проблеми з розвитком підприємництва. Це виражається, зокрема у тому, що вітчизняний підприємець не став дбайливим відповідальним господарем, процес розвитку бізнесу є млявим, зберігається великий обсяг тіньової економіки. Це є наслідком непрозорої і хаотично проведеної приватизації державного майна в 90-ті роки та відсутністю належного нормативно-правового забезпечення розвитку малого бізнесу, як і підприємництва загалом. Разом з тим, питома вага державного сектору економіки поступово зменшується і нині складає 13 відсотків, а масштаб тіньового сектору скоротився до 32 відсотків.

12. Екологічна проблема є однією з центральних в ідейному арсеналі лібертаріанства. У своїх поглядах на вирішення цієї проблеми лібертаріанці стоять на таких теоретичних постулатах: приватна власність є єдино можливим ефективним господарським інструментом в сфері природокористування; свобода ринкових відносин передбачає відмову від будь-якого контролю і регулювання в економіці; науково-технічний прогрес є вагомим регулятором екологічних проблем, проблема забруднення довкілля не вирішується через державну «бюрократичну модель управління».

13. Екологічну ситуацію в Україні характеризує міжнародний індекс екологічної ефективності, за яким вона посідає 109 місце зі 180 країн світу в рейтингу 2018 року, у той час як в 2016 році – 44 місце. В Україні створена система еко-ресурсного оподаткування. Податковим кодексом України передбачено справляння певних видів податків екологічного спрямування. Разом з тим, слід констатувати недостатній рівень розвитку екологічного оподаткування в Україні. Результативність податкової політики в екологічній сфері залежить від конфігурації оподаткування факторів виробництва та споживання. Необхідно, щоб виробники і споживачі були поставлені в пряму фінансову залежність від впливу їх життєдіяльності на стан навколишнього середовища.

14. Тіньова економіка є викривленням принципу економічної свободи. Як форма господарської діяльності, вона ведеться з позицій нехтування загальними «правилами гри»: ухилення від сплати податків, приховування від податкових органів величини реальних доходів, підпільне виробництво заборонених державною владою продуктів і надання послуг асоціального характеру тощо. Отже, в тіньовій економіці домінує принцип «негативної свободи» («свободи від…» - в термінології І. Берліна). Економічна ж свобода передбачає діалектичний зв’язок двох типів свободи, оскільки як і в житті взагалі, не може бути негативного без позитивного.

15. В Україні процес децентралізації розпочався в 2014 році. Метою реформи було проголошено «формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад». У період з 2015 року по 2018 рік в Україні створено теритріальні громади. Нині в територіальних громадах проживають 9 млн. осіб.

16. Ефективно функціонуюче місцеве самоврядування має супроводжуватися зростанням ресурсної та фінансової бази для здійснення

економічної діяльності. З початку фінансової децентралізації доходи місцевих бюджетів почали стрімко зростати. У 2018 році надходження власних доходів до загального фонду місцевих бюджетів зросли на 41,4 млрд. грн. або на 21,5% і склали 234,1 млрд. грн., що у порівнянні з 2017 роком більше. У 2014 році їх обсяг досяг 68,6 млрд. грн.. За підсумками 2018 року власні доходи загального фонду у розрахунку на одного жителя зросли, у порівнянні з 2017 роком, на 21,5% і склали 6032,9 гривень. У структурі доходів загального фонду місцевих бюджетів 26,1% складає частка місцевих податків і зборів, яких у 2018 року надійшло 60,9 млрд. грн..

17. Процес фінансово-економічних трансформацій в світі свідчить про значне переорієнтування фінансової політики на цілі зеленого розвитку. Наразі кількість фінансових інструментів для цілей «зеленого розвитку» значна. Світовим трендом є випуск «зелених облігацій». Поширюється метод партисипативного фінансування, який дозволяє територіальним громадам ефективно використовувати кошти, а також краудфандинг, що здійснюється за принципом мультиканального акумулювання фінансових ресурсів від невизначеного кола фізичних та юридичних осіб на базі спеціалізованих Інтернет-платформ для фінансування конкретних проєктів, а також «зелені» кредити.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А. Визначення економічної свободи в науковій літературі

Джерело	Тлумачення терміну
Свободна енциклопедія	Економічна свобода – це фундаментальне право кожної людини управляти власною працею та майном. В економічно вільних суспільствах, особи вільні у виборі роботи, виробництві товарів, витратах та інвестиціях будь-яким шляхом, яким забажають. Всі ці свободи підтримуються і захищаються державою.
Ф. Хайєк [54]	Справжня свобода - це право вільно розпоряджатися своїм капіталом і своїми здібностями, і така свобода неминуче пов'язана з ризиком і відповідальністю. Система приватної власності - найважливіша гарантія свободи не тільки для тих, хто мають власність, але і для тих, у кого її немає.
Л. Мізес [38]	Ми можемо визначити свободу як такий стан справ, при якому право вільного вибору індивідів не обмежується державним примусом сильніше, ніж у будь-якому випадку воно обмежується праксиологічними законами. Вільна праця здатна створити більше багатства для всіх, ніж рабська праця колись давала господарям. Єдине, що дає громадянину всю повноту свободи, яка тільки сумісна з життям в суспільстві, - це ринкова економіка.
М. Фрідман [51, с. 7-8; 52, с.31; 26]	З одного боку, свобода економічних відносин сама по собі є складова частина свободи в широкому сенсі, тому економічна свобода є самоціллю. З іншого боку, економічна свобода - це необхідний засіб до досягнення свободи політичної. Свобода - це рідкісна і тендітна рослина. Розум каже нам, а історія підтверджує, що головну загрозу свободі представляє концентрація влади. Держава необхідна для збереження нашої свободи, і вона ж є інструментом, за допомогою якого ми можемо користуватися цією свободою, але, тим не менше, коли влада концентрується в руках політиків, вона перетворюється на загрозу нашій свободі.
Я. Корнаї [27, 28]	Економічні свободи являють собою права людини на вільне розпорядження своїм багатством, доходом, часом і зусиллями; при цьому в системі індивідуальних свобод економічна свобода є визначальною.
М. Бронфенбреннер [62, с.65]	…у разі неоднозначності філософського визначення терміна свобода, існує безліч визначень терміну економічна свобода, проте не існує універсальної, прийнятої всіма концепції.
Л. Р. Хасанова [56]	Економічна свобода – це економічна поведінка суб'єктів господарювання при виборі форм власності та сфери застосування своїх здібностей, знань, можливостей, професії, способів розподілу доходів, споживання матеріальних благ. Вона реалізується на базі законодавчих державних форм; невіддільна від економічної відповідальності громадян.

Продовження таблиці А

Р.Ф. Камаєв [24, с.122]	Економічну свободу можна розглядати в широкому і вузькому сенсі. У широкому сенсі це можливість вибору суб'єктами господарювання необхідних форм власності, галузі застосування сил, знань, здібностей, інтенсивності споживання матеріальних благ, способів розподілу доходів; свободою у вузькому сенсі обладає суб'єкт, який реально здійснює підприємницьку діяльність.
Л.А. Мазін [35]	Економічна свобода - право і можливість людини покращувати своє життя власними діями і зусиллями. У широкому сенсі - це свобода професійного, споживчого, майнового, фінансового вибору; у вузькому сенсі слова - свобода підприємницької діяльності. Економічна свобода суб'єктів ринку праці полягає в можливості приймати самостійні рішення, що реалізують їх короткострокові та довгострокові економічні інтереси.
Б. Данилишин [77]	Кожна людина має право розпоряджатися своїм часом, талантами і власністю на свій розсуд. Для забезпечення економічної свободи необхідні свобода особистого вибору, добровільність обмінів, конкуренція без зайвого втручання держави. Для підвищення рівня економічної свободи необхідна ефективна захист прав приватної власності. Забезпечення права людини на свою особистість і майно, а також права розпоряджатися ними на свій розсуд є сутністю економічної свободи.
О.Л. Яременко [60]	Економічна свобода є інституційно детермінований тип організації господарської діяльності. Основою економічної свободи, що формується природно-історичним шляхом, є реалізація цінностей, потреб і здібностей людини, яка опосередковує свій соціальний зв’язок шляхом професійно організованої ринкової діяльності.

Додаток Б

Таблиця Б1. Динаміка Індексу економічної свободи України протягом1995-2019 рр.*

Рік	Показники для розрахунку ІЕС за групами**												Загальний показник **ІЕС**
	Верховенство права			**Розміри уряду**			**Ефективність регулювання**			**Відкриті ринки**			
	Право власності	Цілісність уряду	Судова ефективність	Витрати уряду	Податкове навантаження	Фіскальне здоров'я	Свобода бізнесу	Свобода праці	Грошова свобода	Свобода торгівлі	Інвестиційна свобода	Фінансова свобода	
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**	**14**
1995	30,0	10	N/A	47.1	61.8	N/A	55.0	N/A	N/A	55	50,0	50,0	39,9
1996	30,0	30	N/A	47.1	57.7	N/A	55.0	N/A	N/A	66	50,0	30,0	40,6
1997	50,0	30	N/A	49.1	61.1	N/A	55.0	N/A	N/A	66	50,0	30,0	43,5
1998	30,0	30	N/A	51.0	64.4	N/A	55.0	N/A	N/A	53	50,0	30,0	40,4
1999	30,0	30	N/A	43	63.0	N/A	55.0	N/A	39,3	53	50,0	30,0	43,2
2000	30,0	28	N/A	41.9	62.3	N/A	55.0	N/A	63	70,0	50,0	30,0	47,8
2001	30,0	26	N/A	49.6	63.8	N/A	55.0	N/A	62,3	70,0	50,0	30,0	48,5
2002	30,0	15	N/A	58.9	66.1	N/A	55.0	N/A	58,2	71,0	50,0	30,0	48,2
2003	30,0	21	N/A	68.1	67.1	N/A	55.0	N/A	64	74,6	30,0	50,0	51,1
2004	30,0	24	N/A	77.8	67.5	N/A	55.0	N/A	74,5	74,4	30,0	50,0	53,7
2005	30,0	23	N/A	78.6	83	N/A	55.0	55.8	76,2	76,2	30,0	50,0	55,8
2006	30,0	22	N/A	75.8	90.2	N/A	43.1	53.2	72,9	77,2	30,0	50,0	54,4
2007	30,0	26	N/A	53.2	83.6	N/A	43.6	52.8	68,4	77,2	30,0	50,0	51,5
2008	30,0	28	N/A	43	79	N/A	44.4	53.1	69,9	82,2	30,0	50,0	51
2009	30,0	27	N/A	39	77	N/A	40.5	52.4	68,1	84	30,0	40,0	48,8
2010	30,0	25	N/A	41.1	77.9	N/A	38.7	57.7	61,2	82,6	20,0	30,0	46,4
2011	30,0	22	N/A	32.9	77.3	N/A	47.1	50.0	63,2	85,2	20,0	30,0	45,8
2012	30,0	24	N/A	29.4	78.2	N/A	46.2	51.2	67,7	84,4	20,0	30,0	46,1
2013	30,0	23	N/A	29.4	78.2	N/A	47.6	49.9	71,0	84,4	20,0	30,0	46,3
2014	30,0	21.9	N/A	37.5	79.1	N/A	59.8	49.8	78,7	86,2	20,0	30,0	49,3
2015	20,0,	25	N/A	28	78.7	N/A	59.3	48.2	78,6	85,8	15,0	30,0	46,9
2016	25,0	26	N/A	30.6	78.6	N/A	56.8	47.9	66,9	85,8	20,0	30,0	46,8
2017	41,4	29.2	22,6	38.2	78.6	67,9	62.1	48.8	47,4	85,9	25,0	30,0	48,1
2018	41,0	27.6	30,9	45,3	80.2		62.7	52.8	60,1	81,0	35,0	30,0	**51,9**
2019	43.9	29,6	31.5	46.9	81.8	**82.6**	66.1	46.7	58.6	75.0	35.0	30.0	**52,3**

*Джерело: побудовано за даними: [105; 106;]

**Примітка: з 2017 року Фонд розраховує ІЕС за 4 підгрупами, тобто 12 показниками (субіндексами).

*** N/A – не визначався.

Таблиця Б 2. Групи показників, компоненти та підкомпоненти індексу економічної свободи згідно методології Інституту Фрейзера

1. Розмір уряду.	
A. Державне споживання. B. Трансферти та субсидії. C. Державні підприємства та інвестиції.	D. Найвища гранична ставка податку (i) Найвища гранична ставка податку на доходи (ii) Найвища гранична ставка податку на доходи та заробітну плату.
2. Правова система та захист прав власності.	
A. Незалежність судової системи B. Неупередженість судів C. Захист прав власності D. Втручання силових структур у відправлення правосуддя і в політичні процеси.	E. Несуперечливість законодавства F. Правозастосування щодо контрактів G. Регуляторна вартість операцій купівлі-продажу нерухомого майна H. Надійність роботи правоохоронних органів. I. Втрати бізнесу від злочинності.
3. Надійні гроші	
A. Зростання грошової маси. B. Стандартне відхилення рівня інфляції.	C. Інфляція: останній рік D. Свобода мати банківські рахунки в іноземній валюті
4. Свобода міжнародної торгівлі	
A. Тарифи (i) Надходження від податків на зовнішню торгівлю (% торговельного сектору) (ii) Середня ставка мита (iii) Стандартне відхилення митних ставок B. Регуляторні бар'єри в торгівлі (i) Нетарифні бар'єри в торгівлі (ii) Вартість дотримання нормативних вимог до імпортно-експортних операцій	C. Валютні курси на чорному ринку D. Контроль над рухом капіталу та осіб (i) Обмеження іноземної власності / інвестицій (ii) Контроль над рухом капіталу (iii) Свобода відвідання іноземцями

Додаток В

Таблиця В. Міжнародні документи та угоди в сфері охорони довкілля

Заходи	**Документи, тематика**
Перша міжнародна *екологічна* конференція (1955)	Обговорення питання смертності населення великих міст внаслідок забруднення повітря
Генеральна Асамблея ООН (1962)	Резолюція «Економічний розвиток і охорона природи».
Конференція ООН в Стокгольмі (1972)	Декларація Конференції ООН з проблем довкілля. План дій з проблем довкілля
Доповіді Римського клубу «Світова динаміка»(1971), «Межі зростання» (1972)	Оприлюднено результати проведених досліджень з моделювання наслідків зростання чисельності населення планети та матеріального споживання в довгостроковій перспективі. Розроблено модель Світ1 і Світ 3, 12 сценаріїв темпів зростання людства.
Конференція ООН з довкілля і розвитку, Ріо-де-Жанейро, «Саміт Землі», червень 1992 р	Декларація Ріо-де-Жанейро з довкілля і розвитку. Порядок денний 21. Конвенція Ріо-де-Жанейро про біологічне різноманіття. Рамкова конвенція ООН про зміну клімату
Глобальна конференція зі сталого розвитку малих острівних держав, що розвиваються, Бриджтаун, Барбадос, квітень-травень 1994 р.	Барбадоська декларація і Програма дій. SIDSnet: Мережа малих острівних держав, що розвиваються.
Конференція ООН, Париж, Франція, червень 1994 р	Конвенція ООН по боротьбі з опустелюванням,
Всесвітня зустріч на вищому рівні в інтересах соціального розвитку, Копенгаген, Данія, березень 1995 р.	Копенгагенська декларація про соціальний розвиток. Програма дій Всесвітньої зустрічі на вищому рівні в інтересах соціального розвитку
Спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН, Нью-Йорк, 28 червня 1997 р.	Програма дій з подальшого здійснення Порядку денного 21
Саміт тисячоліття, Нью-Йорк, 2000 р.	Оприлюднення «Цілей розвитку тисячоліття»
Всесвітній саміт зі сталого розвитку, Йоганнесбург, ПАР, серпень-вересень 2002 р.	Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку. Йоханнесбурзький план виконання рішень.
Конференція з питань сталого розвитку «Ріо-2012», Ріо-де-Жанейро	2 теми, погоджені країнами-учасницями: Зелена економіка в контексті сталого розвитку та подолання бідності; Інституційні рамки сталого розвитку.
Перша Глобальна конференція із забруднення повітря і здоров'я, ВООЗ, Женева, 2018 р.	Рішення змінити принципи землекористування — збільшити площу лісів за рахунок зменшення пасовищ для тварин
20-та Глобальна конференція з екологічного оподаткування (GCET 20), Лімасол (Кіпр), 25-28 вересня 2019 р.	Присвячена обміну принципами та практикою екологічного оподаткування та іншими ринковими інструментами екологізації економіки та сприяння переходу до низьковуглецевих та ресурсоефективних суспільств.

Додаток Г

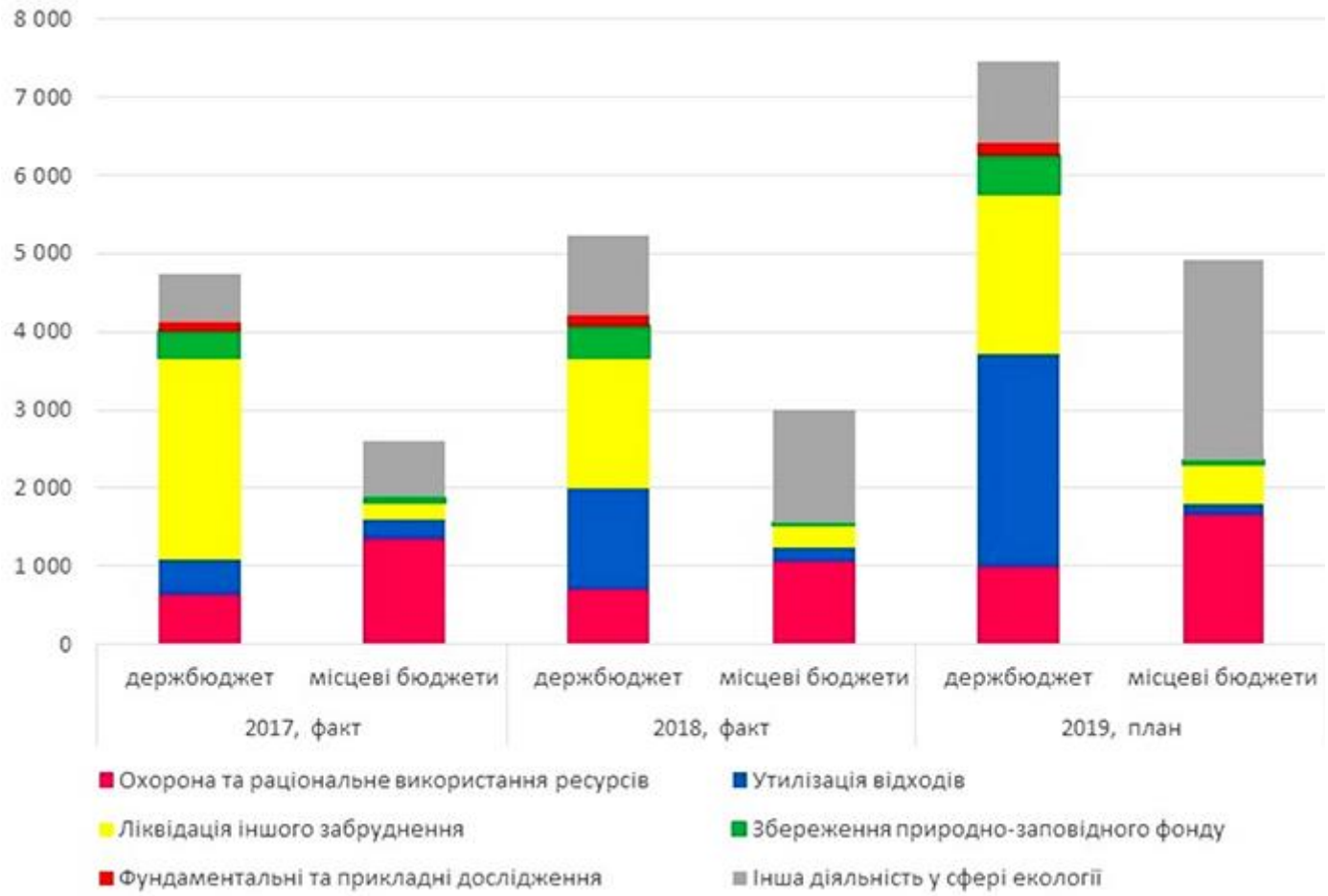

Рис. Г 1. Склад бюджетних видатків на охорону навколишнього середовища в Україні, млн грн.. [36]

Продовження додатку Г

Таблиця Г 1. Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів в Україні у 2010, 2014, 2015-2017 рр.

Види заходів	2010		2014		2015		2016		2017	
	у фактичних цінах, млн. грн.	відсотків до загального обсягу	у фактичних цінах, млн. грн.	відсотків до загального обсягу	у фактичних цінах, млн. грн.	відсотків до загального обсягу	у фактичних цінах, млн. грн.	відсотків до загального обсягу	у фактичних цінах, млн. грн.	відсотків до загального обсягу
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Усього	2761,5	100	7959,9	100	7675,6	100	13390,5	100	11025,6	100
Охорона атмосферного повітря та проблеми зміни клімату	1139,9	41,2	1915,1	24,1	1422,9	18,5	2502,8	18,6	2608,1	23,7
Очищення зворотних вод	734,7	26,6	1122,2	14,1	848,9	11,1	1160,0	8,7	1276,5	11,6
Поводження з відходами	475,6	17,2	784,0	9,8	737,5	9,6	2208,7	16,5	2471,0	22,4
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	319,9	11,6	359,9	4,5	388,3	5,1	420,0	3,1	1284,5	11,6
Зниження шумового і вібраційного впливу	10,7	00,4	9,9	0,1	40,8	0,5	94,8	0,7	160,5	1,5
Збереження біорізноманіття і середовища існування	19,5	,07	11,5	0,1	22,3	0,3	49,6	0,4	177,3	1,6

Продовження таблиці Г

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Радіаційна безпека	1,6	0,1	3745,1	47,1	4205,0	54,8	6944,0	51,9	3012,4	27,3
Науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	7,6	0,3	6,2	0,1	2,1	0,0	2,4	0,0	3,8	0,0
Інші види природоохоронної діяльності	52,0	1,9	6,0	0,1	7,8	0,1	8,2	0,1	30,5	0,3

Додаток Д

Таблиця Д1. Методологічна характеристика тіньової економіки в Україні

Чинники	Причини	Наслідки
Економічні	Криза фінансової системи; Недосконалість податкової системи; Пільгові умови для окремих обраних суб'єктів господарювання; Прагнення підприємців одержати прибуток; Зрощення бізнесу з кримінальними структурами;	Зменшення обсягів податкових надходжень; Нерегульованість розвитку економіки; Зниження інвестиційної привабливості економіки; Неможливість використання тіньових коштів в екстрених цілях (під час війни, економічної кризи, стихійного лиха); Зниження конкурентоздатності національної економіки.
Соціальні	Низький рівень життя населення; Нерівномірний розподіл сукупного продукту (диференціація доходів); Високий рівень безробіття і, як наслідок, орієнтація частини населення на одержання доходу у будь-яких спосіб	Складність виконання державою соціальних функцій; Зниження рівня пенсійного забезпечення; Неофіційна виплата заробітної плати («в конвертах»); Неможливість забезпечити населення якісними суспільними товарами (освіта, охорона здоров'я, оборона та ін.)
Політичні	Корупція в органах державної влади та контролюючих державних структурах; Лобіювання інтересів у результаті зрощення влади і бізнесу; Існування умов, що дозволять використовувати державне майно з метою одержання неофіційного доходу державними службовцями	Складність державного управління економікою; Втрата довіри громадян до органів державної влади; Негативний імідж держави на світовій арені
Юридичні	Відсутність чітких правових меж між офіційною і тіньовою економікою; Низький рівень правової культури населення; Недостатня кваліфікація працівників правоохоронних органів для діяльності в нових економічних умов	Поява організованої злочинності, рекету; Здійснення тіньових операцій легальним шляхом; Неможливість притягнення до відповідальності

*Джерело: складено за даними [5; 9; 13; 14; 45; 49]

Баранов С. О. Державне регулювання детінізації національної економіки Боронос В. Г. Шкарупа О.В., Кобець Ж.О. Варналій, З. С. Леонова О. О. Сутність та місце тіньової діяльності підприємств в структурі економіки. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 2 (176). С. 18-24. Мазур, І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія. Київ: ВПЦ Київський університет, 2006. 329 с.

Таблиця Д **2**. Типологізація тіньової економіки

Класифікаційна ознака	Вид тіньової економіки
Відношення до офіційної економіки	- неальтернативна, - альтернативна, - зіставна.
Умови здійснення	- легальна, - напівлегальна, - нелегальна.
Вид діяльності	- легальне виробництво, - нелегальне виробництво, - ухилення від сплати податків, - валютно-фінансові махінації, - корупція, - кримінальний промисел, - комбінована злочинна діяльність.
Соціальні наслідки	- соціально-позитивна, - соціально-негативна, - соціально-нейтральна.
Мотивація	- ненавмисна, - вимушена, - примусова, - ініціативна.
Сфера розповсюдження	- приватна діяльність, - господарсько орієнтована, - державно орієнтована; а) загальнодержавно орієнтована, б) комунально орієнтована, в) бюджетно орієнтована; - міжнародно орієнтована.
Рівень організованості суб'єктів	- індивідуальна, - групова, - корпоративна, - міжкорпоративна, - монопольна.
Рівень просторового охоплення	- локальна, - регіональна, - національна, - міждержавна, - міжнародна.
Наявність державного заступництва	- державно патронована, - державно непатронована.
Тривалість	- хронічна (стабільна), - тимчасова (нестабільна).

Продовження таблиці Д 2

Класифікаційна ознака	Вид тіньової економіки
Ступінь та характер відповідальності за законодавством	- безкарна (безвідповідальна), - адміністративно відповідальна, - кримінально відповідальна.
З точки зору відношення до чинного законодавства:	- неформальна (але легальна), - позаправова, - напівправова, - нелегальна (кримінальна).
За національною особливістю	- традиційна, - нетрадиційна.
За характером повноти реєстрації господарських дій: а) за мотивацією суб'єктів господарювання до звітності; б) за відповідністю статистичній звітності	а) прихована; б) врахована або неврахована.

**Складено автором за різними науковими джерелами*

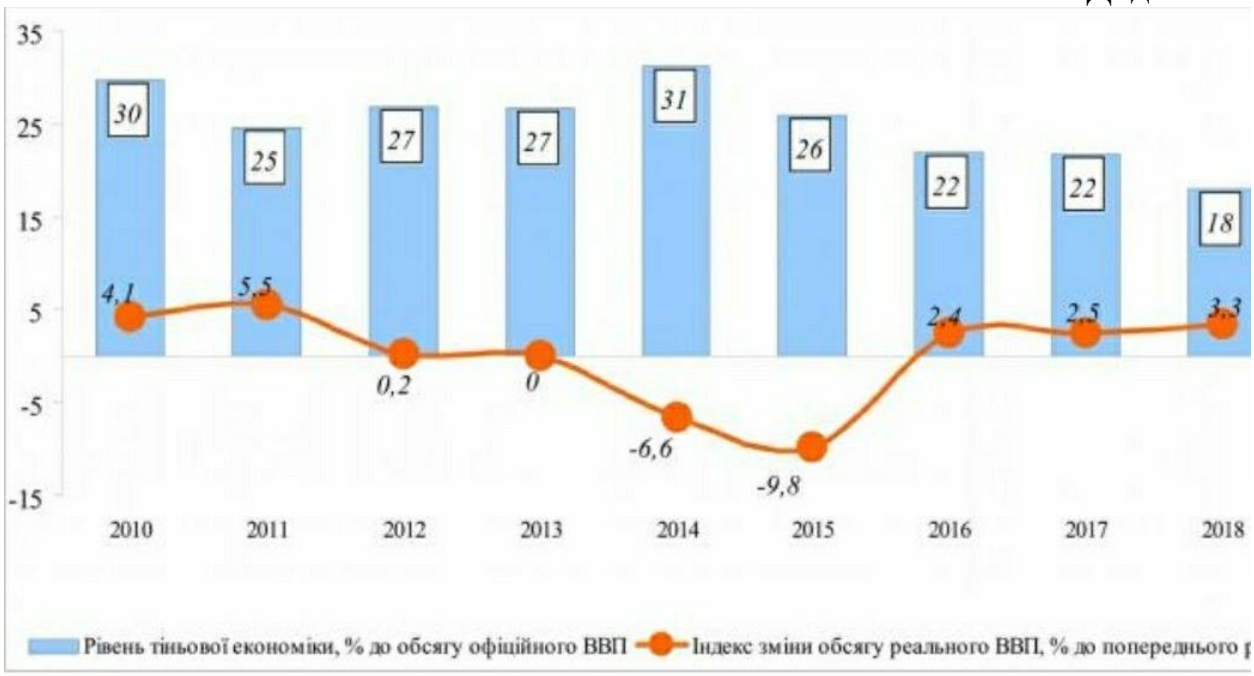

Рис. Е 1. Динаміка рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств, % до обсягу офіційного ВВП
Джерело: [31, с. 3]

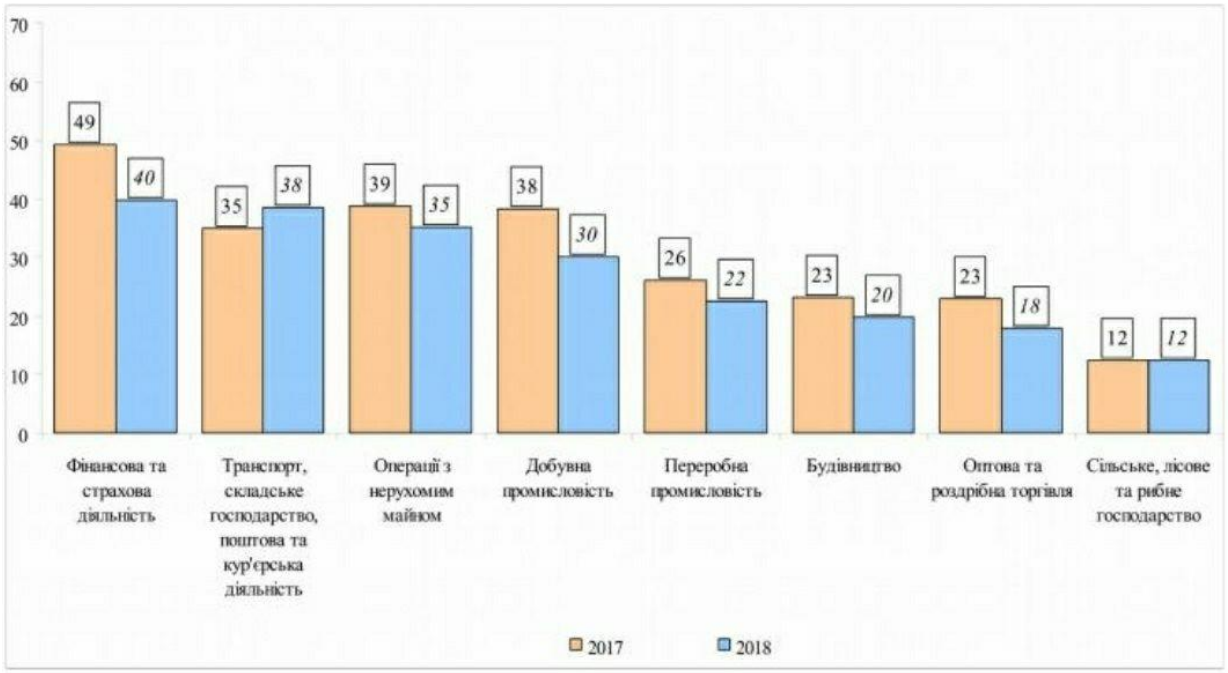

Рис. Е 2. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД
Джерело [31, с. 5]

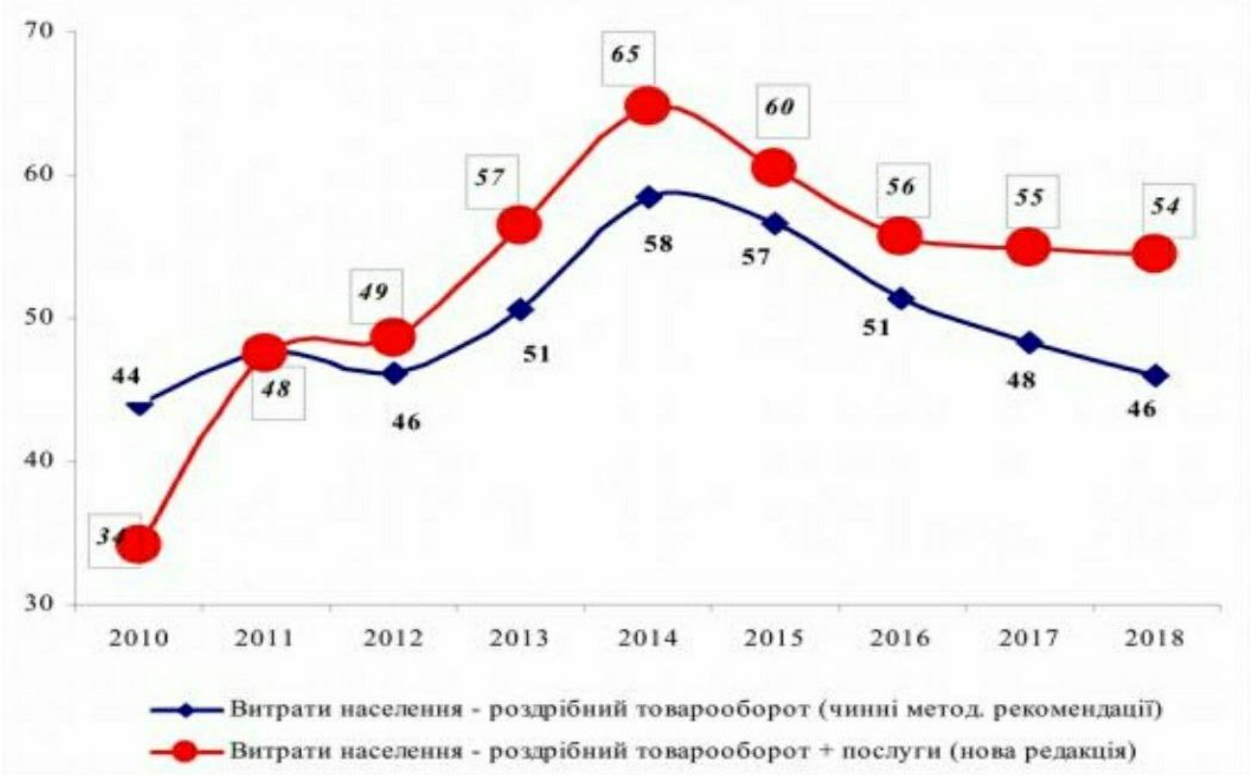

Рис. Е 3. Рівень тіньової економіки за чинною та удосконаленою редакцією методу «витрати населення – роздрібний товарооборот», % від обсягу офіційного ВВП
Джерело: [31, с.6]

Рис. Е 4. Рівень тіньової економіки за чинною та удосконаленою редакцією монетарного методу, % від обсягу офіційного ВВП
Джерело: [31, с.7]

Рис. Е 5. Рівень тіньової економіки за електричним методом, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: [31, с.7]

Рис. Ж 1. Склад капітальних інвестицій в Україні за джерелами фінансування в 2018 році, %

Джерело: Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010-2018 роки http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ibd/iokjf/iokjf_u10-13_bez.htm

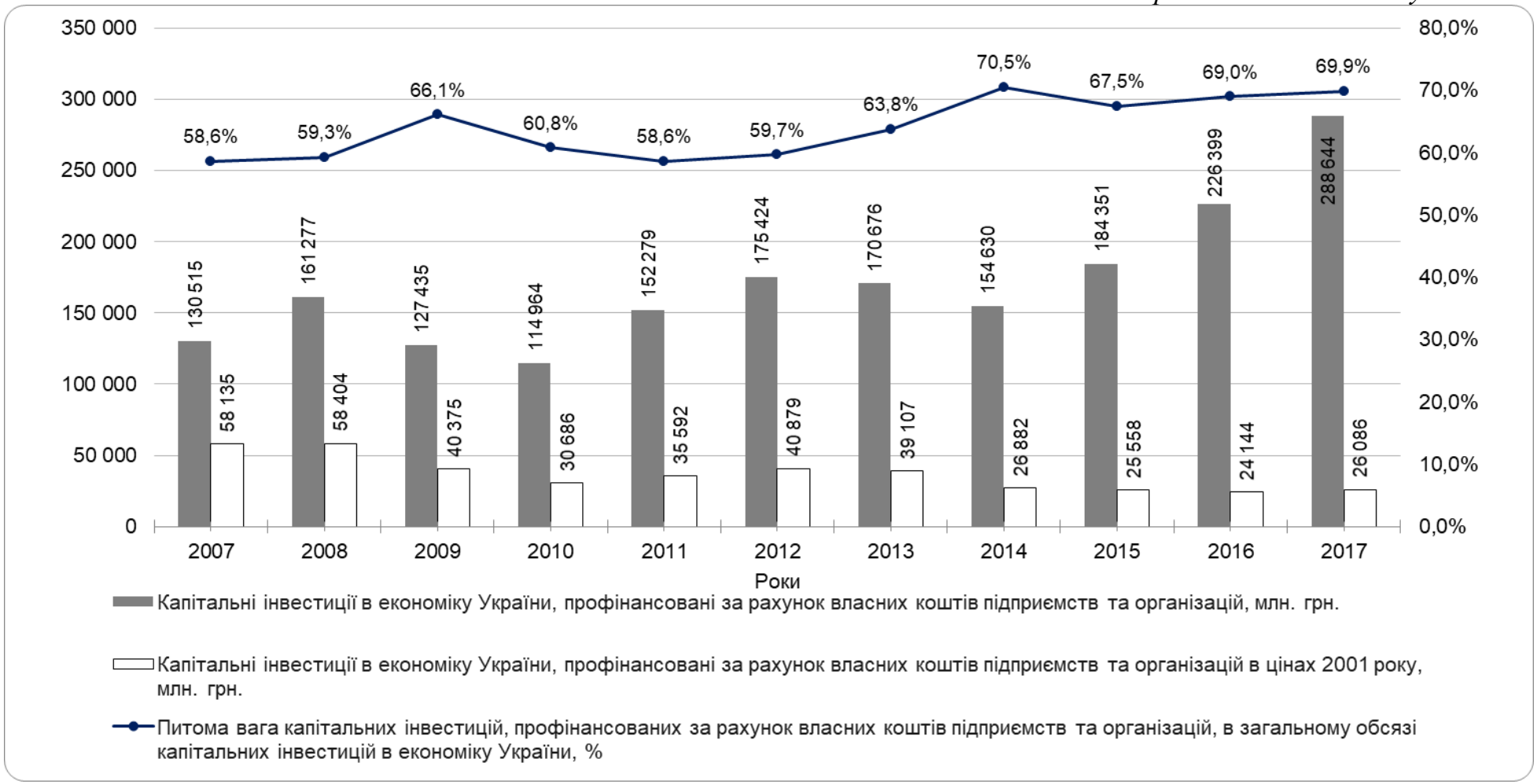

Рис. Ж 2. Капітальні інвестиції в економіку України, профінансовані за рахунок коштів підприємств та організацій протягом 2002-2017 років [23].

Додаток З

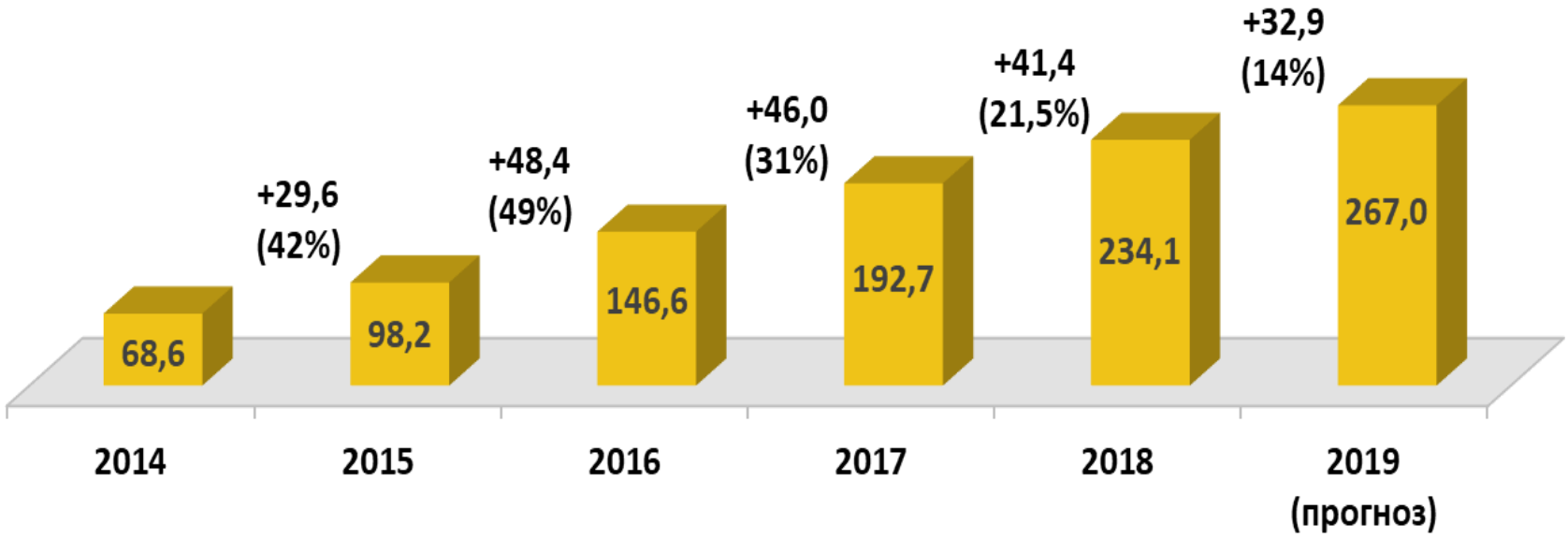

Рис. З. Динаміка власних доходів загального фонду місцевих бюджетів, млрд. грн. [39]

Додаток И

Таблиця И. Динаміка надходжень власних доходів 665 територіальних громад за січень-грудень 2018 року порівняно з січнем-груднем 2017 року, млн гривень.

Платежі до бюджету	665 територіальних громад, всього				З них							
					366 територіальних громад (об'єдналися в 2015, 2016 рр.)				299 територіальні громади (об'єдналися в 2017 р.)			
	Надходження		Відхилення		Надходження		Відхилення		Надходження		Відхилення	
	2017	2018	(+, -)	%	2017	2018	(+, -)	%	2017	2018	(+, -)	%
Всього, з них:	12873,1	20865,3	7992,2	162,1	9299,5	11138,3	1838,8	119,8	3573,6	9727,1	6153,4	272,2
Податок на доходи фізичних осіб	5223,3	11880,3	6656,9	227,4	5223,3	6444,4	1221,1	123,4	-	5435,9	-	-
Акцизний податок	1522,8	1538,7	16,0	101,0	794,4	806,8	12,5	101,6	728,4	731,9	3,5	100,5
Місцеві податки і збори, з них:	5614,4	6701,5	1087,1	119,4	2962,0	3533,9	571,9	119,3	2652,4	3167,6	515,2	119,4
Плата за землю	2698,1	2997,4	299,3	111,1	1407,8	1581,3	173,5	112,3	1290,3	1416,1	125,8	109,7
Єдиний податок	2646,2	3299,1	652,9	124,7	1408,4	1740,3	331,8	123,6	1237,8	1558,8	321,0	125,9
Податок на нерухоме майно	245,9	373,6	127,8	152,0	132,7	195,8	63,1	147,5	113,2	177,9	64,7	157,2

*Джерело: складено за даними [39]

Додаток К

Таблиця К1. Ставки податку на прибуток підприємств в Україні з 01.01.2019 р.

Вид доходу	Ставка податку (%)	ПКУ
1	2	3
Прибуток із джерелом походження з України та за її межами (основна ставка)	18	Ст. 136 ПКУ
Договори страхування від об'єкта оподаткування	3	п.п.141.1.2 п.141.1 ст.141 ПКУ (п.п.136.2.1 п.136.2 ст.136 ПКУ)
Договори з довгострокового страхування життя, договори добровільного медичного страхування та договори страхування у межах недержавного пенсійного забезпечення, зокрема договорів страхування додаткової пенсії	0	141.52, 141.52 1, 141.52 2 і 141.116 п.14.1 ст.14 ПКУ (п.п.136.2.2 п.136.2 ст.136 ПКУ).
Доходи нерезидентів та прирівняних до них осіб із джерелом їх походження з України у випадках, встановлених пунктом 141.4 статті 141 цього Кодексу.	0%, 4%, 6%, 12%, 15% та 20%	п.136.3 ст.136
Дохід, отриманий від азартних ігор з використанням гральних автоматів	10	(п.п.136.4.1 п.136.4 ст.136 ПКУ)
Дохід, отриманий від букмекерської діяльності, азартних ігор (у тому числі казино), крім доходу, отриманого від азартних ігор з використанням гральних автоматів, зменшеного на суму виплачених виплат гравцю	18	(п.п.136.4.2 п.136.4 ст.136 ПКУ).
Діяльність з випуску та проведення лотерей	30	п.47 підрозділу 4 розділу XX ПКУ

Джерело: [27]

Таблиця К 2. Ставки податку на доходи фізичних осіб в Україні

(з 01.01.2019 р.)

Вид доходу	Ставка податку (%)	ПКУ (IV розділ)
1	2	3
Доходи, одержані, у тому числі, але не виключно у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які виплачуються платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами	18	п.167.1
Стипендія, яка виплачується з бюджету учню, студенту, ординатору, аспіранту або ад'юнкту (в сумі перевищення над сумою місячного прожиткового мінімуму для працездатної особи, помноженою на 1,4 та округленою до найближчих 10 грн..)	18	п.165.1.26
Доходи, отримані фізичною особою – підприємцем від провадження господарської діяльності	18	п.177.1
Доходи громадян, отримані від провадження незалежної професійної діяльності	18	п.178.2
Суми надміру витрачених коштів, отриманих на відрядження або під звіт, та не повернутих у встановлений строк	18	п.170.9
Доходи, отримані від надання майна в лізинг, оренду або суборенду	18	п.170.1
Інвестиційний прибуток від проведення платником податку операцій з цінними паперами, деривативами та корпоративними правами, випущеними в інших, ніж цінні папери, формах (крім доходу від операцій, зазначених у пп. 165.1.2, 165.1.40 та 165.1.52 ПКУ)	18	п.170.2
60 % суми одноразової страхової виплати за договором довгострокового страхування життя у разі досягнення застрахованою особою певного віку, обумовленого у такому страховому договорі, чи закінчення строку дії такого договору	18	п.170.8.2
Викупна сума у разі дострокового розірвання страхувальником договору довгострокового страхування життя	18	п.170.8.2
Сума коштів, з якої не було утримано податок, та яка виплачується вкладнику з його пенсійного вкладу або рахунка учасника фонду банківського управління у зв'язку з достроковим розірванням договору пенсійного вкладу, договору довірчого управління, договору недержавного пенсійного забезпечення	18	п.170.8.2

Продовження таблиці К 2

1	2	3
Кошти, що надаються роботодавцем як допомога на поховання (в сумі перевищення над сумою подвійного розміру місячного прожиткового мінімуму для працездатної особи, помноженою на 1,4 та округленою до найближчих 10 грн..)	18	п.165.1.22
Частина благодійної допомоги, що підлягає оподаткуванню з урахуванням норм п.170.7 ПКУ	18	п.170.7
Дохід за зданий брухт дорогоцінних металів (крім доходу, отриманого за брухт дорогоцінних металів, проданий НБУ)	18	п.164.2.18
Вартість путівок (на території України) на відпочинок, оздоровлення та лікування, у т.ч. на реабілітацію інвалідів, платника податку та/або членів його сім'ї першого ступеня споріднення, які надаються його роботодавцем – платником податку на прибуток – безоплатно або із знижкою (у розмірі такої знижки) один раз на рік, (за умови, що вартість путівки або знижки не перевищує 5 розмірів мінімальної зарплати)	не оподаткову ється	п.165.1.35
Виграші, призи, дарунки		
Виграш чи приз (крім виграшів, призів у лотерею) на користь резидентів або нерезидентів	18	п.167.1
Виграш, приз у лотерею	18	п.167.1
Інші виграші та призи	18	п.167.1
Дарунки (а також призи переможцям та призерам спортивних змагань), якщо їх вартість не перевищує 25% однієї мінімальної зарплати, за винятком грошових виплат у будь-якій сумі	не оподаткову ється	п.165.1.39
Грошові виграші у спортивних змаганнях (крім винагород спортсменам – чемпіонам України, призерам спортивних змагань міжнародного рівня, у тому числі спортсменам-інвалідам, визначених у пп. "б" п.165.1.1 ПКУ)	18	п.167.1
Кошти, майно, майнові чи немайнові права, вартість робіт, послуг, подаровані платнику податку, оподатковуються за правилами для оподаткування спадщини (див. розділ "Спадщина")	0 5 18	п.174.6
Проценти		
Проценти на поточний або депозитний банківський рахунок	18	п.167.5.1
Процентний або дисконтний дохід за іменним ощадним (депозитним) сертифікатом	18	п.167.5.1
Проценти на вклад (депозит) у кредитних спілках	18	п.167.5.1
Плата (відсоток), що розподіляється на пайові членські внески членів кредитної спілки	18	п.167.5.1

Продовження таблиці К 2

1	2	3
Дохід, який виплачується компанією, що управляє активами інституту спільного інвестування	18	п.167.5.1
Дохід за іпотечними цінними паперами (іпотечними облігаціями та сертифікатами)	18	п.167.5.1
Дохід у вигляді відсотків (дисконту), отриманого власником облігацій від їх емітента	18	п.167.5.1
Дохід за сертифікатом фонду операцій з нерухомістю та дохід, отриманий платником податку у результаті викупу (погашення) управителем сертифікатів фонду операцій з нерухомістю	18	п.167.5.1
Проценти та дисконтні доходи, нараховані на користь фізичних осіб з будь-яких інших доходів (окрім тих, що зазначені у п.170.4.1 ПКУ)	18	п.170.4.3
Дивіденди, роялті		
Дивіденди, нараховані у вигляді акцій (часток, паїв), емітованих юросібою-резидентом, за умови, що таке нарахування не змінює часток участі всіх акціонерів (власників) у статутному фонді емітента, та в результаті якого збільшується статутний фонд емітента на сукупну номінальну вартість нарахованих дивідендів	не оподатковується	п.165.1.18
Дивіденди по акціях та корпоративних правах, нарахованих резидентами – платниками податку на прибуток підприємств (крім доходів по акціях та/або інвестиційних сертифікатах, які виплачуються інститутами спільного інвестування)	5%	п.167.5.2
Дивіденди по акціях та/або інвестиційних сертифікатах, корпоративних правах, нарахованих нерезидентами, інститутами спільного інвестування, а також суб'єктами господарювання, які не є платниками податку на прибуток	9%	п.167.5.4
Роялті	18%	п.170.3.1
Продаж нерухомості		
Дохід від продажу (обміну) не частіше одного разу протягом звітного року житлового будинку, квартири або їх частини, кімнати, садового (дачного) будинку, а також земельної ділянки, та за умови перебування такого майна у власності платника податку понад 3 роки	Не оподаткується	п.172.1
Дохід від продажу протягом звітного податкового року більш як одного з об'єктів нерухомості, зазначених у п. 172.1 ПКУ, а також дохід від продажу об'єкта нерухомості, не зазначеного в п.172.1	5	п.172.2
Дохід від продажу (обміну) об’єкта незавершеного будівництва	5	п.172.2

Продовження таблиці К 2

1	2	3
Продаж рухомого майна		
Дохід від продажу (обміну) об’єкта рухомого майна (крім винятку, див. далі)	5	п.173.1
Дохід від продажу (обміну) протягом звітного року одного з об'єктів рухомого майна (легкового автомобіля, мотоцикла, мопеда,) **не** підлягає оподаткуванню (як виняток з попереднього)	не оподаткову ється	п.173.2
Дохід від продажу (обміну) протягом звітного року двох та більше об'єктів рухомого майна (легкового автомобіля, мотоцикла, мопеда), підлягає оподаткуванню	5	п.173.2
Спадщина		
Вартість власності, що успадковується членами сім'ї спадкодавця першого та другого ступенів споріднення	0	п.174.2.1
Вартість власності, зазначеної в пп. "а", "б", "г" п. 74.1 ПКУ, що успадковується особою, яка є інвалідом I групи або має статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування а також вартість власності, зазначеної в пп. "а", "б" п.174.1 ПКУ, що успадковується дитиною-інвалідом	0	п.174.2.1
Грошові заощадження, поміщені до 02.01.1992 в установи Ощадбанку СРСР та державного страхування СРСР, що діяли на території України, або у державні цінні папери, та грошові заощадження громадян України, поміщені в установи Ощадбанку України та колишнього Укрдержстраху протягом 1992–1994 років, погашення яких не відбулося	0	п.174.2.1
Вартість будь-якого об’єкта спадщини, отриманого у спадщину спадкоємцями, що не є членами сім'ї спадкодавця першого ступеня споріднення	5	п.174.2.2
Спадщина, отримана будь-яким спадкоємцем від спадкодавця – нерезидента, та будь-який об'єкт спадщини, що успадковується спадкоємцем – нерезидентом	18	п.174.2.3
Доходи нерезидентів та іноземні доходи		
Доходи з джерелом їх походження в Україні, що нараховуються або виплачуються на користь нерезидентів	за ставками, визначеними для резидентів	п.170.10.1
Іноземні доходи	18	п.170.11.1
Пенсії		
Суми пенсій або щомісячного довічного грошового утримання, отримуваних платником податку з ПФУ чи бюджету згідно із законом, якщо їх розмір перевищує на місяць 10 розмірів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, встановленого на 1 січня звітного року	18 суми перевищення	п.164.2.19

Закінчення таблиці К 2

1	2	3
Пенсії з іноземних джерел, якщо згідно з міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, підлягають оподаткуванню чи оподатковуються в країні їх виплати.	18	п.164.2.19
Пенсії, призначені учасникам бойових дій у період Другої світової війни, інвалідам війни та особам, на яких поширюється чинність ст.10 Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту"	не оподатковується	п.164.2.19

Джерело: [30]

Додаток Л

Таблиця Л. Податки і збори в Україні в період до і після прийняття Податкового кодексу України

№ п/п	Перелік платежів	До 1 січня 2011 р.	Після прийняття ПКУ і до 2015 р.	Починаючи з 2015 р.
1	**2**	**3**	**4**	**5**
Загальнодержавні податки і збори				
1	Податок на прибуток підприємств	+	+	+
2	Податок на доходи фізичних осіб	+	+	+
3	Податок на додану вартість	+	+	+
4	Акцизний податок (до прийняття ПКУ – акцизний збір)	+	+	+
5	Збір за першу реєстрацію транспортного засобу		+	
6	Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів	+		
7	Екологічний податок (збір за забруднення навколишнього середовища до 2011 р.)	+	+	+
8	Рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами і нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу і амміаку по території Украины	+	+	+
9	Плата за користування надрами		+	
10	Збір за геологорозвідувальні роботи	+		
11	Плата за землю	+	+	
12	Збір за користування радіочастотним ресурсом України		+	
13	Збір за спеціальне використання води	+	+	

Продовження таблиці Л

1	2	3	4	5
Загальнодержавні податки і збори				
14	Збір за спеціальне використання лісових ресурсів	+	+	
15	Фіксований сільськогосподарський податок		+	
16	Збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства		+	
17	Мито (державне)	+	+	
18	Мито	+		
19	Податок на нерухоме майно (регламентований)	+		
20	Податок на промисел	+		
21	Плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності	+		
22	Збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками	+		+
23	Збір на обов'язкове соціальне страхування	+		
24	Збір на обов'язкове державне пенсійне страхування	+		
25	Збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності	+		+
26	Єдиний соціальний внесок		+	+

Продовження таблиці Л

1	2	3	4	5
Місцеві податки і збори				
27	Податок з реклами	+		
28	Комунальний податок	+		
29	Ринковий збір	+		
30	Збір за видачу ордера на квартиру	+		
31	Курортний збір	+		
32	Збір за участь в бігах на іподромі	+		
33	Збір за виграш у бігах на іподромі	+		
34	Збір за гру на тоталізаторах на іподромі	+		
35	Збір за право використання місцевої символіки	+		
36	Збір за проведення кіно- і телезйомок	+		
37	Збір за проведення місцевого аукціону	+		
38	Збір за розміщення об'єктів торгівлі	+		
39	Збір з власників собак	+		
40	Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки		+	+
41	Єдиний податок		+	+
42	Збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності		+	
43	Збір за місця для паркування транспортних засобів	+	+	
44	Туристичний збір	+	+	+

*Джерело [2, с. 9-10]

Додаток М

Рис. Л. Напрями вдосконалення системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні [17, с.209]

Додаток Н

Таблиця Н. Верхні граничні податкові ставки податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств країн-членів ЄС в 1995-2015 рр., %

Країни ЄС	Податок на доходи фізичних осіб						Податок на прибуток підприємств					
	1995	2000	2005	2010	2014	2015	1995	2000	2005	2010	2014	2015
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Австрія	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	**50,0**	34,0	34,0	25,0	25,0	25,0	**25,0**
Бельгія	60,6	60,6	53,7	53,7	53,8	**53,8**	40,2	40,2	34,0	34,0	34,0	**34,0**
Болгарія	50,0	40,0	24,0	10,0	10,0	10,0	40,0	32,5	15,0	10,0	10,0	10,0
Греція	45,0	45,0	40,0	49,0	46,0	**48,0**	40,0	40,0	32,0	24,0	26,0	**29,0**
Данія	65,7	62,3	62,3	55,4	55,6	**55,8**	34,0	32,0	28,0	25,0	24,3	**23,5**
Естонія	26,0	26,0	26,0	24,0	21,0	20,0	26,0	26,0	24,0	21,0	21,0	**20,0**
Ірландія	48,0	44,0	42,0	47,0	478,0	**48,0**	40,0	24,0	12,5	12,5	12,5	12,5
Іспанія	56,0	48,0	45,0	43,0	52,0	**46,0**	35,0	35,0	35,0	30,0	30,0	**28,0**
Італія	51,0	45,9	44,1	45,2	47,9	**48,9**	52,2	41,3	37,3	31,4	31,4	**31,4**
Кіпр	40,0	40,0	30,0	30,0	35,0	**35,0**	25,0	29,0	10,0	10,0	12,5	12,5
Латвія	25,0	25,0	25,0	26,0	24,0	**23,0**	25,0	25,0	15,0	15,0	15,0	15,0
Литва	33,0	33,0	33,0	15,0	15,0	15,0	29,0	24,0	15,0	15,0	15,0	15,0
Люксембург	51,3	47,2	39,0	43,6	43,6	**43,6**	40,9	37,5	30,4	28,6	29,2	**29,2**
Мальта	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	**35,0**	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	**35,0**
Нідерланди	60,0	60,0	52,0	52,0	52,0	**52,0**	35,0	35,0	31,5	25,5	25,0	**25,0**
Німеччина	57,0	53,8	44,3	47,5	47,5	**47,5**	56,8	51,6	38,7	30,2	30,2	**30,2**
Польща	45,0	40,0	40,0	32,0	32,0	**32,0**	40,0	30,0	19,0	19,0	19,0	**19,0**
Португалія	40,0	40,0	40,0	45,9	56,5	**56,5**	39,6	35,2	27,5	29,0	31,5	**29,5**
Румунія	40,0	40,0	16,0	16,0	16,0	16,0	38,0	25,0	16,0	16,0	16,0	16,0
Словаччина	42,0	42,0	19,0	19,0	25,0	**25,0**	40,0	29,0	19,0	19,0	22,0	**22,0**
Словенія	50,0	50,0	50,0	41,0	50,0	**50,0**	25,0	25,0	25,0	20,0	17,0	17,0
Сполучене Королівство	40,0	40,0	40,0	50,0	45,0	**45,0**	33,0	30,0	30,0	28,0	21,0	**20,0**

Продовження таблиці Н

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Угорщина	44,0	44,0	38,0	40,6	16,0	16,0	19,6	19,6	17,5	20,6	20,6	**20,6**
Фінляндія	62,2	54,0	51,0	49,0	51,5	**51,6**	25,0	29,0	26,0	26,0	20,0	**20,0**
Франція	59,1	59,0	53,5	45,4	50,3	**50,3**	36,7	37,8	35,0	34,4	38,0	**38,0**
Хорватія	42,9	41,3	53,1	50,2	47,2	**47,2**	25,0	35,0	20,0	20,0	20,0	**20,0**
Чехія	43,0	32,0	32,0	15,0	22,0	**22,0**	41,0	31,0	26,0	19,0	19,0	**19,0**
Швеція	61,3	51,5	56,6	56,6	56,9	**57,0**	28,0	28,0	28,0	26,3	22,0	**22,0**
ЄС, середня	47,2	44,6	40,4	038,6	39,4	39,3	35,0	32,0	25,3	23,2	22,9	**22,8**
Єврозона, середня	46,9	45,2	40,6	39,7	42,3	42,1	35,8	33,3	26,7	24,5	24,8	**24,6**

Джерело: складено автором за даними [57]

Примітка: жирним позначено ставки, що перевищують ставку в Україні; курсивом – нижчі за українську.

URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/ tax_papers/taxation_paper_58.pdf

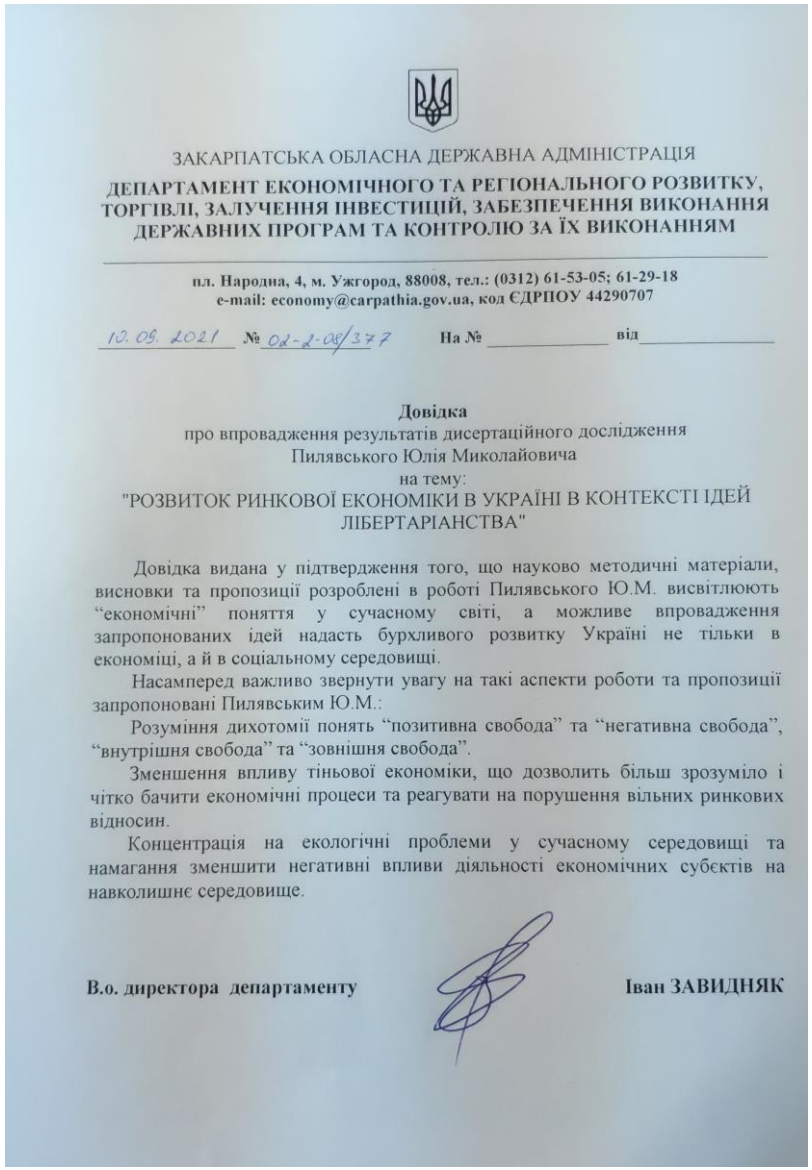
Рис. П 1. Фінансове забезпечення зеленого зростання. *Складено автором.*

Рис. П 2. Соціальне забезпечення зеленого зростання. *Складено автором.*

Рис. П 3. Державне управління та ресурсне забезпечення зеленого зростання. *Складено автором.*

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ, ТОРГІВЛІ, ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНИХ ПРОГРАМ ТА КОНТРОЛЮ ЗА ЇХ ВИКОНАННЯМ

пл. Народна, 4, м. Ужгород, 88008, тел.: (0312) 61-53-05; 61-29-18
e-mail: economy@carpathia.gov.ua, код ЄДРПОУ 44290707

10.09.2021 № 02-2-08/377 На № _____ від _____

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Пилявського Юлія Миколайовича
на тему:
"РОЗВИТОК РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ ЛІБЕРТАРІАНСТВА"

Довідка видана у підтвердження того, що науково методичні матеріали, висновки та пропозиції розроблені в роботі Пилявського Ю.М. висвітлюють "економічні" поняття у сучасному світі, а можливе впровадження запропонованих ідей надасть бурхливого розвитку Україні не тільки в економіці, а й в соціальному середовищі.

Насамперед важливо звернути увагу на такі аспекти роботи та пропозиції запропоновані Пилявським Ю.М.:

Розуміння дихотомії понять "позитивна свобода" та "негативна свобода", "внутрішня свобода" та "зовнішня свобода".

Зменшення впливу тіньової економіки, що дозволить більш зрозуміло і чітко бачити економічні процеси та реагувати на порушення вільних ринкових відносин.

Концентрація на екологічні проблеми у сучасному середовищі та намагання зменшити негативні впливи діяльності економічних субєктів на навколишнє середовище.

В.о. директора департаменту **Іван ЗАВИДНЯК**

АГЕНЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

+ 38 099 279 2779
info@zakrda.com
zakrda.com
@zakrda

88000, пл. Народна 4
Установа "Агенція регіонального розвитку Закарпатської області"

Вих. № 198 від «24» вересня 2021 року

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Пилявського Юлія Миколайовича
на тему:
"РОЗВИТОК РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ ЛІБЕРТАРІАНСТВА"

Агенція регіонального розвитку Закарпатської області інформує, що тема дисертаційного дослідження Пилявського Ю.М. є надзвичайно актуальною в 21-му столітті і насамперед є актуальною в Україні у зв'язку з низькою інвестиційною привабливістю та недостатнім реагуванням з боку держави на екологічні цінності при веденні „бізнесу".

Також хочемо зазначити, що в рамках дисертаційного дослідження проведеного Пилявським Ю.М. були досліджені основні концептуальні положення економічної свободи та історія становлення ідей лібертаріанства. Зроблено висновок, що робота виконана автором на високому рівні і вона грунтується на аналізі поглядів вчених лібертаріанців та інших філософів минулого.

Огляд роботи свідчить про те, що глибина та різнобічність складових дисертації заслуговують на нашу позитивну оцінку. Деталізація в роботі напрямів розвитку лібералізації податкової системи та впровадження ідей лібертаріанства в економіку, на нашу думку, мають величезну значимість на розвиток науки в цілому.

Представлене дослідження має пропозиції щодо ринкових економічних реформ в Україні, таких як: децентралізація, лібералізація та "озеленення" економіки. Використання таких принципів на нашу думку дасть великий поштовх на загальний розвиток економіки та враховано Агенцією в ході розробки та реалізації державної регіональної політики та політики сприяння залученню інвестицій та позик у регіональну економіку.

Директор **Михайло ЛАБА**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
вул.Підгірна, 46, м. Ужгород, Закарпатська область, 88000
тел: (0312) 61-33-21, 42-99-89 факс: (0312) 61-33-96
e-mail: official@uzhnu.edu.ua Код ЄДРПОУ 02070832

27.09.2021 № 3297/01-14 На № від

Акт
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Пилявського Юлія Миколайовича
в навчальному процесі ДВНЗ «УЖНУ»

Понятійний апарат, методичний інструментарій та окремі положення, що містяться у дисертаційній роботі Пилявського Ю.М. "РОЗВИТОК РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ ЛІБЕРТАРІАНСТВА" використовуються у навчальному процесі економічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» при викладанні дисципліни «Сучасні тренди глобальної та національної економіки» в системі навчання магістрів спеціальності 8.051 Економіка (Логістика), 8.051 Економіка (Економіка підприємства), 8.076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність (Міжнародна комерція), 8.076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність (Управляння персоналом), 8.071 Облік і оподаткування (Облік і оподаткування бізнесу), 8.072 Фінанси, банківська справа та страхування (Фінанси і кредит); та дисципліни «Інноваційний розвиток економіки» 8.051 Економіка (Логістика), 8.051 Економіка (Економіка підприємства), 8.076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність (Міжнародна комерція), 8.076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність (Управляння персоналом), 8.072 Фінанси, банківська справа та страхування (Фінанси і кредит), 8.071 Облік і оподаткування (Облік і оподаткування бізнесу).

Даною довідкою даємо позитивну характеристику роботі Пильявського Ю.М. та наголошуємо, що запропоновані підходи в дисертаційній роботі на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук спонукають розвиток економічної науки та імплементуються в практичне русло задля підвищення добробуту населення, а також для просвітлення та вдосконалення процесу навчання студентів при викладанні економічних дисциплін у закладах вищої освіти.

Проректор з науково-педагогічної роботи
ДВНЗ «УжНУ» проф. Олександр РОГАЧ

Олександр МОЛНАР
(099-540-21-10)